

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI**

YAPISALCI İKTİSAT VE MALİ UYUM

Doktora Tezi

Cihan YÜKSEL

Ankara-2013

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI**

YAPISALCI İKTİSAT VE MALİ UYUM

Doktora Tezi

Cihan YÜKSEL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abuzer PINAR

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI

YAPISALCI İKTİSAT ve MALİ UYUM

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abuzer PINAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Abuzer PINAR

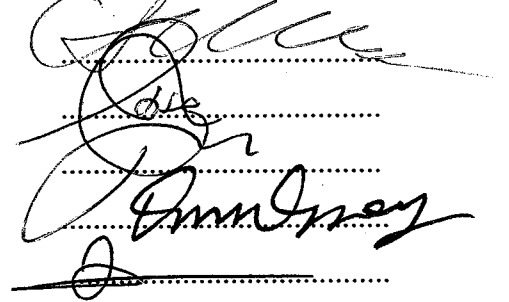
Prof. Dr. Ahmet Haşim KÖSE

Prof. Dr. Aziz KONUKMAN

Prof. Dr. Onur ÖZSOY

Yrd. Doç. Dr. Serdal BAHÇE

İmzası

The image shows four handwritten signatures, each on a dotted line, corresponding to the names listed in the previous block. The signatures are written in black ink and are somewhat stylized.

Tez Sınavı Tarihi: 18 Haziran 2013

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (18/06/2013)

Cihan YÜKSEL

ÖNSÖZ

Akademisyen olma yolunda önemli basamaklarından biri olan bu doktora tezinin hazırlanma sürecine yardımcı olan bazı isimleri anmadan geçemeyiz. Başta tez danışmanım Prof. Dr. Abuzer PINAR'a yardımları, desteği, önerileri ve nasıl bir akademisyen olunacağını gösterdiği için özel bir teşekkür borçluyum. Hayatta en çok yapmak istediğim şeye olanak sağladıkları için Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZUĞURLU ile Doç. Dr. Veli KARGI'ya ve kelebek etkisini bir kez daha yaşamamı sağlayan Doç. Dr. Fikret DÜLGER'e teşekkür ederim. Anaç bir edayla yardımlarını esirgemeyen Öğr. Gör. Filiz AYDIN'a, her dönem sabırla bana ders kayıtlarında yardım eden Dr. Eda Yeşil BALIKÇI'ya, Mersin-Ankara yolumu kısaltan Arş. Gör. Tülin Tunç DEVECİ ve Yrd. Doç. Dr. Aytül Güneşer DEMİRCİ'ye, ampirik hesaplamalarda yardım eden Yrd. Doç. Dr. Selim ÇAKMAKLI'ya ve veri araştırmama yardım eden Arş. Gör. Mehmet SONGUR'a çok minnettarım. Tezimi bitirmem için beni sürekli motive eden Doç. Dr. Hüseyin Mualla YÜCEOL'u da anmamak haksızlık olur. Ayrıca eşim Pınar YÜKSEL'e doktora süresince yanımda olduğu için teşekkürü bir borç bilirim.

Cihan YÜKSEL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
EKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

AZGELİŞMİŞLİĞİN TEORİK TEMELLERİ

1.1. Ekonomik Kalkınmaya Genel Bir Bakış.....	8
1.2. Azgelişmişliğin Nedenleri ve Kalkınma	25
1.2.1. Azgelişmişliğin Oluşumu ve Evrimi.....	25
1.2.2. Azgelişmiş Ülkelerin Karakteristikleri	32
1.3. Azgelişmişliğin Nedenlerini Açıklayan Yaklaşımlar.....	35
1.3.1. Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımı	39
1.3.2. Yapısalcı ve Neo-Yapısalcı Yaklaşım	51
1.3.3. Neo-Marksist Azgelişmişlik ve Bağımlılık Teorileri	53

2. BÖLÜM

YAPISALCI İKTİSAT

2.1. Latin Amerikan Yapısalcıları.....	69
--	----

2.1.1. Yapısalcılığın Kökenleri	70
2.1.2. Merkez-Çevre İlişkileri ve Uluslararası Dengesizliğin Yapılanması ..	76
2.1.3. Enflasyona Yapısalıcı Yaklaşım	87
2.1.4. Bir Hareket Olarak Yapısalcılık	100
2.2. Neo-yapısalıcı Yaklaşım	105
2.2.1. Neo-yapısalcılığın İlk İzleri ve Ortaya Çıkışı.....	106
2.2.2. Kuramsal Tartışma.....	113
2.2.3. Neo-yapısalcılığın İlk Yapısalcılık ile Benzerlikleri ve Farklılıkları	132
2.2.4. Neo-yapısalıcı Makroekonomik Analiz	140
2.2.5. Neo-yapısalcılığın Genel Değerlendirmesi.....	158

3. BÖLÜM

YAPISALCILIK PERSPEKTİFİNDEN MALİ UYUM

3.1. Ortodoks Mali Uyum	163
3.2. Mali Uyumun Yapısalıcı Eleştirisi	173

4. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MALİ UYUM VE YAPISALCI PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRMESİ

4.1. Mali Yapı ve Bu Yapıdaki Değişmeler	195
4.2. Türkiye’de Mali Uyum Dönemleri: 1980-2011	205
4.2.1. Yapısal Birincil Dengenin Hesaplanması	207
4.2.2. Mali Uyum Dönemlerinin Tespit Edilmesi	215

4.3. Mali Uyum Dönemlerinin Etkileri	220
SONUÇ.....	235
KAYNAKÇA	240
EKLER.....	263
ÖZET.....	270
ABSTRACT	271

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Chilcote'nin Kalkınma ve Azgelişmişlik Teorileri Sınıflandırması	36
Tablo 2.	Hirschman'ın Kalkınma Teorileri Sınıflandırması	38
Tablo 3.	Yapısalcılık, Neoliberalizm ve Neo-yapısalcılık	135
Tablo 4.	Taylor Modeli.....	156
Tablo 5.	Türkiye'de Yapısal ve Devresel Birincil Denge (GSYH'ye Oran, %)	214
Tablo 6.	Yapısal Birincil Denge, Çıktı Açığı ve Mali Tutum (Potansiyel GSYH'ye Oran, %).....	216
Tablo 7.	Mali Uyum Dönemleri	217
Tablo 8.	Harcama ve Gelir Temelli Mali Uyum Dönemlerinin Ekonomik Etkileri.....	222
Tablo 9.	Tüm Mali Uyum Dönemlerinin Ekonomik Etkileri.....	230
Tablo 10.	Diğer Ülke Gruplarında Mali Uyumun Etkileri	233

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kalkınma İktisadının Teorik Temelleri	17
Şekil 2. Kalkınma Teorilerinin Sosyolojik ve Politik Temelleri.....	20
Şekil 3. Verimli Döngü ve Potansiyel Kısa Devreler	125
Şekil 4. Neo-yapısalcı Modelde Denge.....	143
Şekil 5. Neo-yapısalcı Modelde Ücret-Fiyat Döngüsü	146
Şekil 6. Kapasite Kısıtı Üzerinde veya Altında Uyum Türleri	176

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Kamu Harcama Türlerinin Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı (%).....	197
Grafik 2. Reel Kamu Harcama Türlerindeki Eğilim (TÜFE 1987=100)	198
Grafik 3. Kamu Gelir Türlerinin Toplam Kamu Gelirleri İçindeki Payı (%)	200
Grafik 4. Reel Vergi Gelirlerindeki Eğilim (TÜFE 1987=100).....	201
Grafik 5. Reel Bütçe Dengesi (TÜFE 1987=100).....	204
Grafik 6. Mali Uyum Dönemlerinde Reel GSYH (TÜFE 1987=100).....	223
Grafik 7. Mali Uyum Dönemlerinde Enflasyon Oranı.....	226
Grafik 8. Mali Uyum Dönemlerinde Yatırım Harcamaları	229
Grafik 9. Gini Katsayısı.....	232

EKLER LİSTESİ

EK 1. Farklı Mali Uyum Tanımları.....	263
EK 2. Denklem (17)'deki Modelin Tahmin Sonuçları	264
EK 3. Denklem (19)'daki Modelin Tahmin Sonuçları	265
EK 4. Aktüel ve Potansiyel Reel GSYH Serileri	266
EK 5. Literatürde Hesaplanan Vergi Esneklik Katsayıları	267
EK 6. Farklı Vergi Esneklik Katsayılarında Yapısal Birincil Denge.....	268
EK 7. Geleneksel Bütçe Dengesinin Yapısal ve Devresel Kısımları (GSYH'ye Oran, %)	269

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BSB	:	Bağımsız Sosyal Bilimciler
BM	:	Birleşmiş Milletler
CNI	:	Brezilya Ulusal Sanayi Konfederasyonu
DB	:	Dünya Bankası
ECLA	:	Latin Amerika Ekonomi Komisyonu
ECLAC	:	Latin Amerika ve Karayip Ekonomi Komisyonu
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILPES	:	ECLA Ekonomi ve Sosyal Planlama Enstitüsü
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSK	:	Sosyal Sigortalar Kurumu
TÜFE	:	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	:	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WIDER	:	Dünya Kalkınma İktisadi Araştırma Enstitüsü

GİRİŞ

İnsanlık tarihine baktığımızda toplumsal ve ekonomik gelişmenin her zaman paralel ve aynı yönde olmadığını görmekteyiz. Toplumların coğrafi, kültürel, ahlaki ve ekonomik yapıları gelişmişlik düzeylerini etkilemektedir. Dolayısıyla her azgelişmiş toplumun (veya çevrenin) gelişmiş (veya merkez) ülkelerle aynı yolu izlemesi mutlak bir zorunluluk değildir. Çünkü gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin ekonomik ilişkilerine dayanan dünya sistemi karşılıklı fayda sağlayan bir yapıya sahip değildir. Bununla birlikte her iki ülke grubunun da ekonomik yapılarındaki farklılıklar ve karşılıklı ilişkilerinin farklı ekonomik yansımaları, tüm ülke ekonomilerinin tek bir ekonomi modeliyle tahlil edilmesini engellemektedir.

Ancak ortodoks iktisat yaklaşımı, ekonomiyi sosyal bilimlerin bir disiplininin ziyade bir doğa bilimi gibi evrensel yasalara sığdırarak analiz etmektedir. *Yapı* kavramını göz ardı eden böyle bir tutum, yaşamın gerçeklerinden uzak varsayımlarla da birleşince, ayakları yere basmayan ve toplumsal gerçekliklerden uzak bir analiz ortaya çıkarmaktadır. Böylece ortodoks iktisat, toplumsal ve ekonomik ilişkileri anlamak ve topluma hizmet etmek yerine, kendi içinde tutarlı görünmekle birlikte kaotik bir çerçeveye sahip olmaktadır.

Ortodoks yaklaşımın iktisadi ve sosyal gerçeklikten uzaklığı, bizi azgelişmiş ülkelerin yapısını ayrı inceleyen yaklaşım arayışlarına itmiştir. Çalışmamızda inceleyeceğimiz bu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerde sermaye darlığının altında yatan nedenlerin üzerinde duran ve kalkınmanın ana eksenini kabul ettikleri sanayinin finansmanındaki zorlukları araştıran yapısalci iktisattır.

Latin Amerika kökenli birçok yazara göre, az gelişmiş ülkelerdeki insanların ulusal ekonomilerini yeniden şekillendirmeye çalışırken karşılaşmak zorunda olduğu sorunları en iyi anlama yolu yapısalcılıktır. Çünkü ana akım analizler açık bir şekilde *yapı* ve *yapısal değişim* kavramlarını gözardı etmektedirler. Bu paradoksal görünebilir; çünkü ortodoks yaklaşımın ana sloganı, “ekonomik liberalizasyon”un yerine sıkça kullanılan bir terim olan “yapısal reform”dur. Ancak ortodoks programlardaki “yapısal” teriminin kullanımı yapısalcı yazarlarınkinden tamamen farklıdır. Ocampo, Rada ve Taylor (2009) gibi öncü yapısalcılara göre ekonomik yapı kavramı üretim faaliyetlerinin kompozisyonuyla, uluslararası ticaretteki uzmanlaşma modelleriyle, ekonominin teknolojik kabiliyetiyle, işgücünün eğitim düzeyiyle, üretim faktörlerinin mülkiyet yapısıyla, temel devlet kurumlarının gelişimi ve doğasıyla ve kalkınma derecesiyle ilgili bir kavramdır.

IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların istikrar programlarının Latin Amerika’dan doğan eleştirisini “eski yapısalcılar” ve “neo-yapısalcılar” olarak ikiye ayırabiliriz. İlk yapısalcılık 1950’lerde ve ECLA ekonomistleri tarafından ortaya çıkmıştır. Bu düşünce okulu Latin Amerika’nın yapısal sorunlarının nedenlerine ve enflasyonun teşhisine odaklanmıştır. Neo-yapısalcılar da ekonomik performansın yapısal etkenlerini vurgular; fakat onlar az gelişmiş ekonomilerin iktisadi davranışlarını açıklamak için daha sofistike modeller geliştirmişlerdir.

Neo-yapısalcılığın öncü isimlerinden Lance Taylor’a göre, Keynes’in izinden gitmekle birlikte temel belirsizliğe, hayvansal güdülere, hem reel hem de finansal anlamda kapitalizmin potansiyel istikrarsızlığına ve sınıf çatışmasına inanan günümüz iktisatçıları ayrı bir okul oluşturmaktadır. Bu okulun üyeleri geleneksel modeller kurdukları zaman, Genel Teori’de vurgulanan tüm potansiyel

istikrarsızlıklar ve belirsizlikler nedeniyle mekanizmanın kolayca bozulabildiği anlaşılmıştır. Bu iktisatçılar post-Keynesyen, heterodoks ya da yapısalcı olarak anılırlar da; Taylor (2010), azgelişmiş ülkelerde yapısalcı etiketi kullanan iktisadi düşünce ile Keynescilik arasındaki örtüşmeler nedeniyle, bu iktisatçılara yapısalcı denmesini daha doğru bulmaktadır.

Yapısalcılar genel olarak merkez-çevre ilişkileri ve uluslararası dengesizliğin üzerinde durmuşlardır. Analizlerinin arkasında yatan temel güdü merkez-çevre ilişkisini vurgulamaktır. Boratav da hem net kaynak ve sermaye transferi ile bağımlılık mekanizmaları bağlamında (Boratav, 2004; 2009) hem de birincil mal ihraç eden azgelişmiş ülkeler ve gelir dağılımı bağlamında (Boratav, 2008) merkez-çevre ilişkilerini değerlendirmiştir. Buna göre, bağımlılık ilişkilerinin sürekli olarak yeniden üretildiği mevcut dünya ekonomisi, bize uluslararası ticaret alanında çevre ile merkez arasındaki asimetrinin bir resmini sunmaktadır.

Köse ve Öncü (2006) ise her ne kadar yapısalcı vurgunun yalnızca fiyat ilişkisiyle sınırlı kalmasının kapitalizmin özünü oluşturan artı değer ve bu değer in aktarım süreçlerinin doğru algılanmasını gölgelediği yönünde eleştirse de, yapısalcılığı ana akım karşısında duran bir yaklaşım olarak kabul etmekte ve bu çalışmanın çıkışına ve konusunun belirlenmesine kaynaklık eden temel soruyu sormaktadır: “kapitalizmde eşit gelişmek mümkün müdür?”.

Çevre ülkelerin mevcut dünya düzeni ve onun kurumsal yapıları içinde kalarak kalkınıp kalkınamayacakları sorusu esasen yapısalcıların çıkış noktası olmuş ve “başka alternatif yok” mottosuna karşı “başka bir iktisat ve daha iyi bir dünya mümkündür” cevabını vermiştir.

Türkiye’de 1980 yılından itibaren yaşanan neoliberal dönüşümle birlikte, Latin Amerika ülkeleri gibi Türkiye de yapısalcı tartışmaların eleştirel inceleme alanına girmiştir. Türkiye’de ana akım iktisadın karşısında güçlü bir yazın grubu olan Bağımsız Sosyal Bilimciler’in dünya ekonomisi bakımından bir çevrimin bitim noktasında değerlendirmeler yaptığı “2008 Kavşağında Türkiye” isimli çalışması, Türkiye’deki neoliberal dönemi alt dönemlere ayırmıştır: *askeri rejim ve ANAP (1980-1988); kısmi popülizm ve serbest sermaye hareketleri (1989-1997); kesintisiz IMF gözetimi ve piyasaya tam teslimiyet (1998-2007)*. İçinde bulunduğumuz yıl itibariyle bu dönemlere bir dönem daha ekleyebiliriz: *IMF’siz IMF politikaları dönemi (2008-2013)*.

1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar ve ödemeler dengesinin sermaye hesabının serbestleştirilmesiyle başlayan dönüşüm süreci, Türkiye’yi dışa açık büyümeden ziyade dış şoklara karşı kırılgan bir yapıya sürüklemiştir. Erdem (2010)’in de ifade ettiği gibi, çevre ülkelerde uygulanan neoliberal politikalar, bu ülkeleri artan bir dış borç baskısı altına almış ve özelleştirme yoluyla kamusal kaynaklarını küresel sermayeye bırakmaya zorlamıştır. Çevre ülkelerin söz konusu sanayisizleştirilme ve mülksüzleştirilme sürecinde Türkiye ekonomisi de, sermaye girişleri artışına bağlı olarak genişleyen ve sermaye çıkışına bağlı olarak da daralan bir hal almıştır. Bu durum Türkiye’nin dış kaynaklara bağımlı ve kırılgan bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur.

Türkiye’de uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları kapsamında en hassas kabul edilen konu mali disiplin olmuştur. Kamu gelir ve giderleri arasındaki dengesizliğin belirli bir süre içerisinde kapanmaya başlaması ve hatta faiz dışı bütçenin pozitif olması “olmazsa olmaz” bir ilke olarak kabul edilmiştir.

Ekonomideki her türlü değişken ve politikada serbestliği savunan mantık, sadece maliye politikasında katılığı savunmaktadır. Bütçe gelir ve giderleri arasında uyumun sağlanması, haliyle daraltıcı maliye politikalarını gerektirmektedir.

Neoliberal politikalar kapsamında önerilen ortodoks mali uyum çabaları yapısalci yaklaşımın mesafeli durduğu bir konu olmuştur. Zira mali uyumu sağlamak adına harcamaların azaltılması ve/veya vergilerin artırılması sonucunda oluşacak ekonomik ortamda yapısalci politikaların uygulanması zordur. Bununla birlikte, bütçede faiz dışı (birincil) fazla verilmesinin arkasında yatan nedenin, az gelişmiş ülkelerin borçlarının çevrilebilir olmasını sağlamak olduğu aşikârdır. Ancak faiz dışı fazla verilmesi, borç faiz ödemeleri dışındaki sosyal harcamalar ile kamu yatırımlarının azalmasına bağlıdır. Bu durum, bizi neoliberal politikaların en başta bulunan hedefine tekrar götürmektedir: *minimal devlet*.

Mali uyumu sağlamak adına kamu yatırımları ve sosyal harcamaların asgari düzeye çekilmesi, az gelişmiş ülkelerin gelişmelerine vurulabilecek en büyük darbelerden biri olacaktır. Çünkü yapısalci perspektiften açıklanan ve merkez-çevre ilişkilerine dayanan dünya sisteminde çevrenin gelişmesi, kalkınma carileri ile iç talep ve arz dinamiklerinin kamu eliyle ve kontrollü gelişimine bağlıdır. Ayrıca neoliberal yaklaşım kamu sektöründeki herhangi bir dengesizliğe karşı oldukça duyarlı iken, özel sektörün istikrarı bozucu bir etkiye sahip olma ihtimalini neredeyse tamamen görmezlikten gelmektedir. Bu nedenle yapısalci yaklaşım mali uyum tartışmalarında da eleştirel tavrını sürdürmektedir.

Bir tarafta borçların sürdürülebilirliği adına mali disiplinin sağlanması, diğer tarafta ekonomik ve sosyal gelişimin devlet eliyle sağlanması, mali uyum literatüründeki tartışmalara yapısalci katkıların ve Türkiye örneğinde ortodoks mali

uyumun incelenmesini gerektirmektedir. Böylece çalışmamızın çıkış noktası olan “kapitalizmde eşit gelişmek mümkün müdür?” sorusuna bir hipotez sorusu eklenmiştir: “Ortodoks mali uyum politikaları azgelişmiş ülkelerin gelişimine engel midir?”.

Gerek yapısalcılığın bir iktisadi düşünce okulu olarak pek irdelenmemesi, gerekse mali uyumun ana akım dışındaki tartışmalarının zayıflığı bu çalışmayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle çalışmamızın amacı, ana akım iktisat anlayışına karşı yapısalcı yaklaşımı tüm detaylarıyla incelemek, düşünce okulları içindeki yerini kuramsal olarak netleştirmek, genelde azgelişmiş ülke ekonomilerinin ve özelde ise Türkiye ekonomisinin kendine has mali yapısı çerçevesinde mali uyum tartışmalarını yapısalcı yaklaşımın merkezine oturtmaktır.

Bu bağlamda çalışmamızın içeriği üç temel bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde azgelişmişlik kavramı, azgelişmişliğin oluşumu, evrimi ve temel özellikleri çerçevesinde anlatılmış; azgelişmişliğin nedenlerini açıklayan yaklaşımlar incelenmiştir. Buradaki amaç, azgelişmişlik tartışmalarındaki yaklaşımlar içerisinde yapısalcılığın yerini tespit etmektir. Takip eden bölümde ise yapısalcı iktisat detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sadece bir tahlil yöntemi değil aynı zamanda bir iktisadi düşünce okulu olan ilk yapısalcıların hem kuramsal tartışmaları hem de kurumsal bir hareket olarak varolma çabaları incelenmiş; ardından yapısalcı söylemi günümüze taşıyan neo-yapısalcı yaklaşım tarihsel ve kuramsal bir derlemeyle anlatılmıştır. Son bölümde ise ortodoks mali uyum literatürü incelenmiş ve mali uyumun yapısalcı eleştirisi tartışılmıştır. Ardından Türkiye’de 1980 sonrası mali uyum dönemlerini tespit etmek üzere yapısal birincil denge hesaplamaları yapılmış, buna göre tespit edilen mali uyum dönemlerinin ekonomik etkilerini incelemek üzere ortalama analizi

yöntemi kullanılmıştır. Buna göre mali uyumun reel GSYH, işsizlik, enflasyon, reel döviz kuru, yatırım, tüketim, net ihracat gibi ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi yapısalci perspektiften değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, yapısalcılığın ortodoks mali uyum yorumunu Türkiye örneğinde de haklı çıkaracak nitelikte olmuştur.

1. BÖLÜM

AZGELİŞMİŞLİĞİN TEORİK TEMELLERİ

Merkez ile çevre, gelişmiş ile azgelişmiş, sömüren ile sömürülen, ezen ile ezilen, güçlü ile haklı... Nasıl ifade edersek edelim; bu, dünyada bazı ülkelerin başka bazı ülkelere göre daha hızlı geliştiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Çalışmamızın çıkış sorusuna cevap bulmamıza yardımcı olan yapısalcılığı anlayabilmemiz için öncelikle kalkınma ve azgelişmişlik kavramını detaylarıyla tartışmamız ve azgelişmişliği açıklamaya çalışan yaklaşımları incelememiz gerekmektedir. Böylece yapısalcılığın söz konusu tartışmaların neresinde olduğunu anlamamızı sağlayacak büyük fotoğrafı görecektir ve yapısalcılığı daha derinlemesine inceleyebilmenin zeminini hazırlamış olacağız.

1.1. Ekonomik Kalkınmaya Genel Bir Bakış

Kimi kavramlar vardır ki, üzerine çok konuşulur ve hatta kuramlar geliştirilir; ancak iş bu kavramların tanımını yapmaya gelince herkes zorlanır. “Kalkınma” da bu kavramlardan biridir. Birçok disiplini içinde barındırması (çok yönlü olması) ve toplumların doğal, coğrafi, kültürel, politik, ekonomik farklılıklara sahip olması ile dinamik bir yapıda olması nedeniyle kalkınma kavramının değişmez bir tanımını yapmak oldukça güçtür.

Kalkınmayı tanımlamak görüldüğü kadar basit olmamakla birlikte, kalkınmanın genellikle 1945 sonrasında, neyin üçüncü dünya olarak anılacağı tartışmalarını ifade ettiği genel kabul görür. Bu nedenle kalkınma, daha fakir ülkelerin daha zengin ve gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalıştığı bir süreç olarak

tanımlanarak, gelişmekte olan dünyada gerçekleşen bir durumu ifade eder. Kalkınma fikri üzerindeki önemli yansımalarından biri de, kalkınmanın 1945 sonrası dönemde olduğu varsayımının reddidir. 1945’den önce açık bir şekilde kullanılsa da, kalkınma fikri köklerini en az on sekizinci yüzyıla uzanan modernite ve ilerleme tartışmalarından alır (Kiely, 2007: 9-10). Kalkınma kavramı ekonomik anlamın dışında, genel olarak on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Latin kökenli dillerde development (İngilizce), développement (Fransızca), desarrollo (İspanyolca) gibi kelimelerle ifade bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise bu kavram ekonomik anlamda da kullanılmıştır (Başkaya, 2009: 21).

Kalkınma iktisadı, politika yapıcılar ve akademisyenler tarafından zenginleştirilen oldukça uygulamalı bir disiplindir. Politikacılar her zaman farklılıklarını vurgulasalar da, belli konularda şaşırtıcı bir derecede benzerlik eğilimi içindedirler. Böyle bir konsensüs, ancak onlara ilham veren bir kavramın tek bir isimle karakterize edilmesi mümkün olduğu zaman gerçekleşir. Kalkınma bu kavramlardan biridir. Akademisyenler ise her zaman bir uzlaşi içinde olmazlar. Ancak bu girdap içinde onları tutan bir çapa vardır: paradigma (Waelbroeck, 1998: 323-324). Sosyal bilimciler açısından düşünüldüğünde bu çapa kalkınma paradigmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar, azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları hakkındaki kitaplar, gelişmekte olandan ya da azgelişmişlikten ne anlaşılması gerektiğini, daha yumuşak bir söylemle böyle bir ülkenin kalkınmasının ne anlama geldiğini tartışan bölümler içermiştir. Bu bölümler genellikle, tam olarak tatmin edici bir tanımın yapılamayacağı yorumu ile bitirilir. Bu açıklamalardan tatmin olmayan Myrdal (1974), bir bilim insanının kullandığı kavramları açık bir

şekilde tanımlaması gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre kalkınma, tüm sosyal sistemin yukarı doğru hareket etmesidir. Bu sosyal sistem, sözde ekonomik faktörlerin yanı sıra ekonomik olmayan tüm faktörleri de kapsar. Bu faktörler, çeşitli insan grupları tarafından gerçekleştirilen tüketim kalıplarını, ortak tüketime konu olan durumları, eğitim ve sağlık olanakları ve düzeylerini, toplumdaki güç dağılımını ve daha genel olarak ekonomik-sosyal-siyasal katmanlaşmayı içermektedir (Myrdal, 1974: 729).

Myrdal'ın bahsettiği sosyal sistem sabit kalabilir, aşağı/yukarı doğru hareket edebilir ya da kendi eksenini etrafında dönebilir. Bu sistemin dinamikleri, tüm endojen koşullar arasında “daireysel nedensellik” olduğu gerçeğiyle belirlenir. Söz konusu daireysel nedensellik, biri değiştiğinde diğerinin de buna tepki olarak değişmesi ve bu ikincil değişimlerin etrafında dönerek yeni değişimlere neden olması ve bunun böyle ilerlemesi şeklinde ifade edilebilir. Burada koşullar ile değişimler arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır (Myrdal, 1974: 730).

Ekonomik kalkınma insanların, toplumların ve ekonomilerin dönüşümüdür. Bu dönüşümün merkezi birikim sürecidir ki, bu, tasarrufların ekonomik büyümeyi sürdüren ve yapısal değişimi devam ettiren üretken yatırıma dönüşmesi ve mobilize olması anlamına gelir. Ekonomik büyüme ve yapısal değişim ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Ekonominin yapısı sektörel büyüme oranlarının farklılaşmasıyla, çıktı, istihdam, ithalat ve ihracatın kompozisyonundaki gelişmelerle ve dahası önemli sosyal, kurumsal, kültürel ve siyasal dönüşümlerle değişir. Fiziki ve beşeri sermaye ile bilgi üretimi birbirinden ayrılamaz ve her ikisi de kalkınma sürecinin merkezindedir (Nixson, 2006: 969). Nixson'a göre kalkınma bir boşlukta gerçekleşmez. Kalkınmayı, tarihsel olarak hiç var olmayan ve gelişmiş kapitalist

ekonomilerin yapısal sorunlarını doğru bir şekilde göremeyen bir durum ya da süreç olarak kavramsallaştırmak ütöpik tanımlara yol açmaktadır. Bu ütöpik tanımlar hem apolitik hem de ahistoriktir. Diğer bir ifadeyle, bu tanımlarda kalkınma kavramı tarihsel ve politik bir anlam içermemektedir (Nixson, 2006: 970).

Marx’a göre ise, “endüstriyel anlamda daha gelişmiş bir ülke, azgelişmiş sadece gelecekteki resmini göstermektedir”. Burada Marx, kalkınma kelimesini tarihin (Marx’ın yaptığı) ekonomik yorumunun anahtar kavramı şeklinde kullanmıştır (Arndt, 1981: 459). Bu da göstermektedir ki kalkınmaya Marksist yaklaşım, 19. yüzyıldaki evrimsel gelişme (ilerleme) fikrinden etkilenmemiştir. Marx için kalkınma, her şeyden önce kapitalizmin kalkınmasıdır. Ona göre daha yüksek üretim ilişkileri “eski toplumun rahminde olgunlaşmış olan mevcut maddi koşullarından önce” görünmemiştir. Bu nedenle endüstriyel olarak daha gelişmiş ülkelerin azgelişmişlere gelecekteki resmini gösterdiği fikrinin hâkim olduğu klasik Marksist sistemde azgelişmişlik nosyonu mevcut değildir. Eğer geri kalmış ülkeler herhangi bir şeyden zarar görüyorsa, bu kapitalist kalkınmanın tamamlanmamışlığıdır. Asya tipi üretim tarzı anlamında Marx’ın Hindistan ve Çin analizi göstermektedir ki, bu ülkeler sömürgeciliğin yardımı olmaksızın gelişemezler. Marx ve Engels’in Latin Amerika üzerine görüşleri de bundan çok farklı değildir (Hettne, 1995: 30).

Hettne’ye göre ana akım kalkınmanın gerçekte ne ile ilgili olduğunu anlamak için kullanılan anahtar kavram ulus inşa etme projesidir. Böyle bir projeyi başarmak için, dünya ekonomisine katılım yoluyla hem içsel hem de dışsal olarak yaratılan bir ekonomik artığa ihtiyaç vardır. Bu nedenle bir kalkınma stratejisi aynı zamanda bir ulus inşa etme stratejisidir. Bu ikisi ayrılmaz bir bütündür. Kalkınma fikri, tüm Batı

fikirlerinin en eski ve en güçlülerinden biridir. Bu perspektifin merkezi unsuru büyüme metaforudur. Kuşkusuz, Avrupa uygarlık tarihi boyunca yaşanan gelişmelerle birlikte, Batı'nın büyüme perspektifine yapılan vurgu da değişmiştir. Böylece sanayi devrimi, kapitalizmin ortaya çıkması ve hâkim bir sınıf olarak burjuvazinin yükselmesi Batı kalkınmacılığına farklı bir şekil vermiştir. Bu, bazı yazarların neden Batı kalkınma düşüncesinin beşiği olarak on yedinci yüzyıl Avrupa'sındaki entelektüel hareketlerin üzerinde durduğunun cevabıdır (Hettne, 1995: 22-29).

Goulet (1971), kalkınmanın ne olduğu konusunda üç fikir olduğunu savunmaktadır. Bunlardan ilki, kalkınmanın ekonomik büyümeyle eşanlamlı kabul edildiği görüştür. Buna göre bir ülke kişi başına GSMH düzeyini 500-1000 \$ arasında tutarsa ya da yıllık büyüme oranını % 5-7 arasında tutarsa ve bunu sürdürebilirse kalkınmış demektir. Bugün daha yaygın olan ikinci görüş ise, “kalkınma = ekonomik büyüme + sosyal değişim” ifadesiyle özetlenebilir. Kalkınma düşünürlerinin üçüncü akımı, “etik değerleri” vurgular. Küçük bir azınlığı oluşturan bu grup, Fransız Okulu olarak da anılmıştır (Goulet, 1971: 6).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun bir süre kalkınma kavramı Keynesyen geleneğe göre ulusal gelir ile ölçülen ekonomik büyümeyle aynı anlamda kullanılmıştır (Seers, 1979: 709). Oysa büyüme sadece iktisadi boyutlara sığdırılabilen ve ekonomik/sosyal yapıdaki kantitatif artışları ifade eden bir kavram iken, kalkınma toplumsal, psikolojik ve politik boyutlara da sahip olan kalitatif bir kavramdır. Büyüme kalkınmanın dinamiklerinden biri olarak ifade edilebilirken, kalkınma toplumların yapısındaki köklü dönüşümleri de ifade eder. Bu nedenle

kalkınma kavramı, büyüme kavramına göre iktisadi olmayan faktörleri de içerir (Hoselitz, 1957: 28-41).

Zira ekonomik büyümenin kalkınmayla pozitif kolerasyona sahip olduğu tam açık değildir. Böyle bir nedensel bağlantı iddiası, kalkınmanın neyi içerdiği üzerinden anlaşılabilir ve nihayet nedensel faktörler üzerine fikir yürütülebilir. Elbette, kimi çıktı türlerindeki (özellikle gıdadaki) artışlar, kalkınmanın ortak amaçlarından olan yoksulluğa çare olacaktır. Fakat 1964’de Paul Streeton’un ifade ettiği gibi, temel gıdaların çıktı serileri ekonomik büyüme hesaplarında görece olarak düşük fiyat ağırlıkları taşıdığı için, bunlar ulusal gelir olarak bilinen heterojen toplamdaki yüksek büyüme oranlarına mutlaka ihtiyaç duymazlar. Mesela kalkınmanın diğer bir ortak amacı olan ithal petrole bağımlılığı azaltmak, gerçekten de negatif büyüme anlamına gelebilir (Seers, 1979: 711-712).

Amartya Sen’e göre, geleneksel kalkınma iktisadının sadece ekonomik büyümeye odaklanması doğru değildir. Ekonomik büyümeyle birlikte, başka bazı amaçların da gerçekleşmesi gerekir. Yaşam beklentisi, okur-yazarlık, sağlık, yüksek öğretim vb. konularda aynı başarı düzeyinde olan ülkelerin geniş bir aralık içinde çok farklı kişi başına gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Brezilya, Meksika, Güney Kore, Çin ve Sri Lanka üzerinden örnek veren Sen, bu ülkelerde 1980 doğumluların yaşam beklentisinin 63-66 yıl arasında değiştiğini, kişi başına milli gelirin ise 270 \$ ile 2090 \$ arasında değiştiğini göstermektedir (Sen, 1983: 753-754).

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma yolunun gelişmiş ülkelerinkiyle aynı olması gerektiği fikri uzunca bir süre genel kabul gördüğünden, kalkınma kavramıyla modernleşme kavramı da uzun bir dönem eş anlamda kullanılmıştır. En genel haliyle, teknolojik ilerleme ve sanayileşme dinamikleriyle birlikte geleneksel toplum

yapısından bugünkü toplum yapısına doğru yaşanan bir dönüşüm olarak tanımlanan modernleşme kavramı, sanayi devrimi sonrasında başta İngiltere olmak üzere batı dünyasında kendini gösterdiğinden batılılaşma olarak da ifade edilmiştir. Bu nedenle ilk dönem kalkınmacıların yaklaşımları modernizasyon teorileri olarak kabul edilir. Ancak modernleşme nihai hedefe ulaşmak için yaşanan ve toplumsal değişimleri içeren bir süreç iken, kalkınma bu nihai hedefin kendisidir. Bu nihai hedefe ulaşmanın tek yolu, erken kapitalistleşmiş ülkelerinkiyle aynı olmak zorunda değildir. Bu nedenle günümüz kalkınma iktisadında modernleşme ve kalkınma kavramlarını eş anlamlı kullanmak yanlış bir ifade olabilir.

Kalkınmanın önemli bir ön koşulu olarak kabul edilen sanayileşmenin de kalkınma ile aynı anlamda kullanılması, durumu netleştirmeyi gerektirmektedir. Üretim sürecindeki teknolojik değişim ve bu değişime bağlı olarak sanayi kesiminin ülke ekonomisindeki payının artması olarak tanımlayabileceğimiz sanayileşme kavramı, ekonominin dışında toplumsal ve siyasal alanlarda yaşanan dönüşümleri açıklamakta yetersiz kalabilir.

Modern makroekonomi, sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan konuları ve mali durumları göstermek üzere geliştirilmiştir. Sanayileşmiş ülke makroekonomik sorunlarının analizi için uygun olan model ve analitik araçların, gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik politikanın yönetimi ve formülasyonu için de rehber olacağı yönündeki kapsam, iktisatçılar ve politika yapıcılar için önemli bir meseledir. Agénor ve Montiel (1996)'in "Kalkınma Makroiktisadı" isimli kitabı, gelişmekte olan ülkelerdeki makroiktisadın esasen farklı olduğunu göstermektedir. Modern neoklasik (mikro) iktisat gelişmekte olan ülkelerle ilgilenmez. Çünkü bu ülkeler nedense açıkça belirtilmemiş bir şekilde farklıdır ya da bu geleneksel toplumlar

optimize olmamış ve akılcı olmayan ekonomik ajanlardan oluşmaktadır. Agénor ve Montiel’in kitabındaki bağdaştırıcı perspektif bu görüşle karıştırılmamalıdır. Onlara göre, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ajanları gelişmiş ülkelerdekinden farklı davranmamaktadır. Söz konusu yazarlar daha ziyade, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdekini tam benzeri davrandığını, fakat farklı bir çevrede işlediğini düşünmektedir. Onların perspektifi, gelişmekte olan ekonomilerle ilgili modern makroekonominin standart analitik araçlarının gelişmiş ülkelerdeki gibi olduğu, fakat benzer sorunları analiz etmek için farklı modellere ihtiyaç duyulduğu yönündedir. Çünkü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal farklılıklar, birçok popüler gelişmiş ülke modelini gelişmekte olan ülke makroekonomi analizine ideal bir şekilde uygulamaktan alıkoyar (Agénor and Montiel, 1996: 11-13). Buradan yola çıkarak “kalkınma makroiktisadının görevi, makroekonomik davranış ve politikalar için makroekonomik yapıdaki farklılıkların anlamını ortaya çıkarmaktır” diyebiliriz.

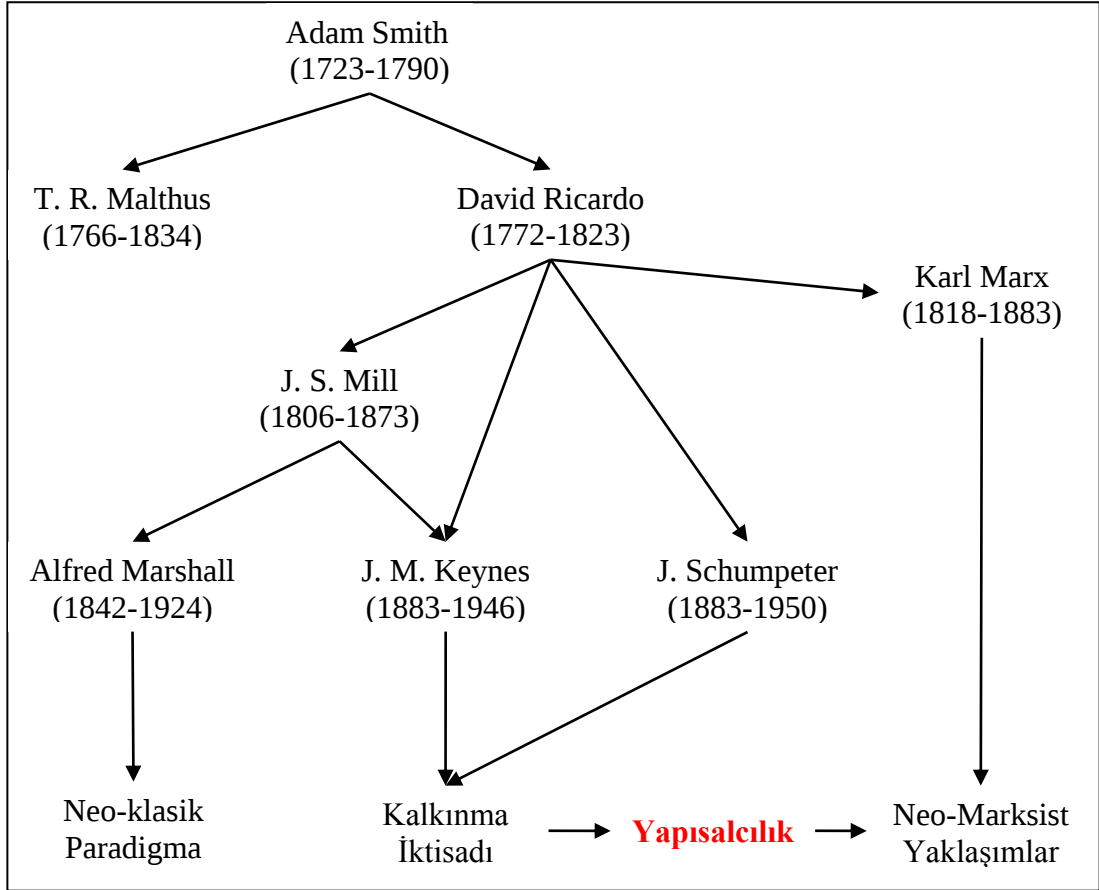
Kalkınmayla ilgili çalışmaların kökenini ikiye ayırmak yerinde olacaktır: kalkınma iktisadı ve sosyo-politik kalkınma teorileri. Bunlar, karşılaştırmalı kalkınma araştırmasından ilham bulan iki temel gelenektir.

Kalkınma iktisadı önce özel bir perspektif olarak ortaya çıkmış, daha sonra iktisadın bir alt disiplini haline gelmiştir. Uzun dönemli ekonomik büyümeye odaklanan kalkınma iktisadı, kısa dönem ekonomik denge analizleri ve kaynak tahsisinde etkinliğin maksimizasyonu ile meşgul olan neoklasik ana akımdan çalışma alanı konusunda ayrılmıştır. Ancak genel iktisat gibi kalkınma iktisadı da köklerini on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın klasik politik ekonomisinden almaktadır. Akla ilk gelen isim olan Adam Smith (1723-1790) büyüme teorisinin merkezine karların birikimi ve bunların yatırıma dönüşmesini koymuştur. Bunun sağlanması için de

görünmez el, piyasa ekonomisi ve özelleştirmeyi vurgulamıştır. David Ricardo (1772-1823) da klasik politik ekonominin ilk isimlerindendir. Ricardo büyümenin kaynaklarını, sermaye birikimine ek olarak, teknik yenilikler ve uluslararası ticaret şeklinde ifade etmiştir. Thomas Robert Malthus (1766-1834) ise nüfus artışının gıda üretiminden çok daha hızlı olduğunu ve bu önlenmediği takdirde yoksulluğun ve kıtlığın hızla artacağını savunmaktadır. *Principles of Political Economy* (1848) isimli kitabında mevcut teoriler üzerine yaptığı yorum ve eleştiriler nedeniyle John Stuart Mill (1806-1873) de bu düşünürler arasında sayılmalıdır. Bu politik iktisatçıların mirası üç ana düşünce akımına yol açmıştır. Bunlardan biri, klasik büyümenin kaynakları olarak kabul edilen sermaye birikimi ve tasarruflardan da önce teknik yeniliklerin geldiğini ve ancak üretim faktörleri yeni iş alanlarında kullanıldığı zaman kalkınmanın gerçekleşeceğini savunan Joseph Schumpeter (1883-1950)'dir. İkincisi neoklasik paradigmanın ilk büyük teorisyenlerinden biri olan Alfred Marshall (1842-1924)'dır. Marshall ve onu izleyen iktisatçılar tüketicilerin fayda, firmaların ise kar maksimizasyonu güdüsüyle hareket ettiği varsayımından yola çıkarak, bu varsayımların sağlayacağı optimal kaynak tahsisinin, ekonomik büyümenin koşullarını hazırlayacağını savunmaktadırlar. Üçüncüsü de, uzun dönemli büyüme ve sömürgelerdeki koşullarla pek ilgilenmediği için ana akım iktisatçılara benzeyerek büyüme ve kalkınma tartışmalarına doğrudan katkısı olmasa da, kendisinden etkilenerek oluşturulan Harrod-Domar modeli ile dolaylı olarak kalkınma stratejileri üzerinde etkisi olan John Maynard Keynes (1883-1946)'dir. Karl Marx (1818-1883) ise, klasik politik ekonominin temelinden yola çıkmış, ancak bu teorinin gövdesini daha kapsamlı ve oldukça farklı bir analitik yapıya dönüştürmüştür. Marx'a göre dünya tarihindeki en dinamik üretim biçimi olan

kapitalizm altında, ekonomik büyümenin en önemli kaynağı kapitalistin sahip olduğu birikim ve yaygınlaşma güdüsüdür (Martinussen, 1997: 19-25).

Şekil 1. Kalkınma İktisadının Teorik Temelleri



Kaynak: Martinussen, 1997: 22.

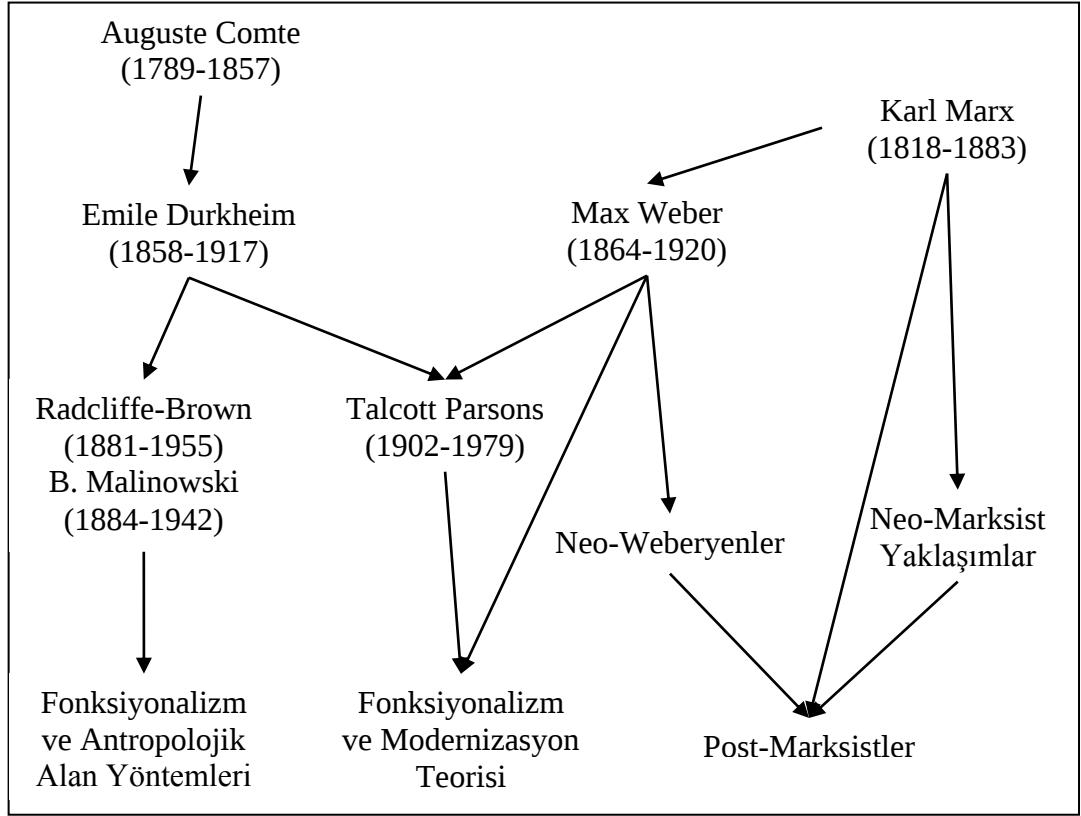
Şekil 1’den de anlaşılacağı gibi, kalkınma iktisatçıları Keynes ve Schumpeter’den etkilenmişlerdir. Neo-Marksist yaklaşımların Marx ve yapısalcılardan etkilendiğini düşünürsek, Martinussen’in kalkınma iktisadının teorik kökenini anlatmaya çalıştığı şekle küçük bir eklemede bulunabiliriz: yapısalcılık (şekilde kırmızı renkle gösterilmiştir).

Sosyolojik ve politik kalkınma teorilerinin köklerine baktığımızda, sosyologların disiplinlerinin köklerini, “sosyoloji” terimini ilk kullanan Fransız yazar Auguste Comte (1789-1857)’a dayandırdığını görmekteyiz. Ancak, teori yapma

konusunda daha kapsamlı katkılar daha sonraları görülmüştür: Emile Durkheim (1858-1917), Karl Marx ve Max Weber (1864-1920). Bu üç teorisyenin her biri, karşılaştırmalı kalkınma çalışmalarında farklı yaklaşımları etkileyen temel bir düşünce okulu kurmuştur diyebiliriz. Emile Durkheim, Comte'un sosyolojiyi bilimsel bir disiplin olarak kurma konusundaki katkılarını benimsemiştir, ancak Comte'un bu amacına pek ulaşamadığını savunmuştur. Durkheim da klasik politik iktisatçılar gibi uzun dönemde sosyal değişim süreçleriyle ilgilenmiştir. Bu onu, sanayileşme sürecinin bir parçası olarak toplumdaki işbölümünün gelişimini çalışmaya yönlendirmiştir. İktisatçılar işbölümünün büyüme üzerindeki etkisiyle ilgilenirken, Durkheim için onun sosyal sonuçlarını incelemek daha önemlidir. Durkheim, bağlılığın en önemli sosyal gücü olarak dinin yerini işbölümünün alacağını; ancak işgücü fonksiyonlarının özelleştirilmesi ve ayrıştırılmasının ve diğer hızlı sosyal değişimlerin de *anomiye* yol açacağını düşünmektedir. Durkheim, *anomie* (*anomie*) kavramını ahlaki yoksunlukla karakterize edilen bir köksüzlük ve amaçsızlık hissi olarak tanımlamaktadır. Durkheim'in bu alandaki yaklaşımı şüphesiz savaş sonrası modernizasyon teorisini etkilemiştir. Durkheim'in teorik mirası en az üç akım yoluyla iletilmiştir. Bunlardan ilki A. R. Radcliffe-Brown (1881-1955) ve Bronislaw Malinowski (1884-1942) gibi modern sosyal antropolojinin kurucularıdır. İkinci akım makro bir perspektiften fonksiyonalizm (işlevselcilik) ve modernleşme teorisidir. Üçüncü akım ise Talcott Parsons (1902-1979) aracılığıyla oluşmuştur. Durkheim'dan sonraki ikinci temel düşünür Karl Marx'tır. Karl Marx'ın politik ekonomi konusundaki teorik katkılarını yukarıda özetlemiştik. Burada sosyolojik yöntem ve teori bağlamındaki rolüyle ilgili birkaç gözlem eklemek yerinde olacaktır. Marx, üçüncü dünyanın gelişmesi konusunda hem

kalkınma iktisadı hem de sosyoloji ve siyaset bilimi yaklaşımları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan, modern sosyal bilimin kurucularından biridir. Marx'ın perspektifi toplumu bir bütün olarak kabul eder ve buna göre toplumsal değişimin dinamiği teknolojik ilerleme ve üretim güçlerinin gelişmesidir. Max Weber ise bu iki temel düşünceye (Durkheim ve Marx) karşıt görüşler geliştirmiştir. Weber çalışmalarında açık bir şekilde Marx'a karşı bir polemik yaratmasa da, Protestan ahlakı hakkındaki kitabında olduğu gibi, dolaylı olarak karşı çıkmıştır. Marx ve Weber, özellikle yapı ve bireysel aktör arasındaki ilişki konusunda ayrılmaktadır. Durkheim-Weber ayrımına gelince, Durkheim sanayileşme süreçlerinin bütünleşik bir bölümü olarak işbölümüne odaklanırken, Weber'in ilgi alanı organizasyonun bürokratik şeklini tanımlamak, yorumlamak ve açıklamak olmuştur. Talcott Parsons'un Weber'in karmaşıklığını azalttığı ve Durkheim'dan gelen unsurları da adapte ederek teoriyi fonksiyonalizme açtığı söylenebilir. Son yıllarda kendilerini Neo-weberyen ya da Post-Marksist olarak ifade eden kalkınma araştırmacıları arasında, Marx ve Weber'in birbirini tamamlayan iki teorisyen olduğu görüşü yer bulmaktadır. Post-Marksistler, Neo-Marksistlere göre kendilerini Marksist teori ve yöntemin daha gerçekçi mirasçıları olarak görmektedirler. Karşılaştırmalı sosyolojik kalkınma araştırmasının entelektüel köklerini sadeleştirilmiş haliyle Şekil 2'de özetleyebiliriz (Martinussen, 1997: 25-30).

Şekil 2. Kalkınma Teorilerinin Sosyolojik ve Politik Temelleri



Kaynak: Martinusen, 1997: 30.

İktisadi kalkınma kavramının tarihsel gelişimini açıklamaya çalıştığımızda ise H. W. Arndt'ın "Economic Development: A Semantic History" isimli çalışmasının aydınlatıcı olduğunu görmekteyiz. Ekonomik kalkınma kavramının literatüre nasıl girdiğinin tarihini anlatmaya çalışan Arndt, ana akım iktisattan yola çıkmıştır. "Ulusların Zenginliği" eserinde Adam Smith ekonomik kalkınma yerine İngiltere'nin refah ve zenginleşmeye doğru ilerlemesi anlamında "maddi ilerleme" (material progress) kavramını kullanmıştır. Adam Smith'ten II. Dünya Savaşı'na kadar ana akım iktisatçılar, Batının iktisadi gelişmesinden bahsedecekleri zaman hep bu kavramı kullanmışlardır. Colin Clark 1940 yılında yayınladığı karşılaştırmalı iktisadi kalkınma çalışmasında hala "iktisadi ilerlemenin koşulları"ndan bahsetmektedir. İktisatçılar ve iktisat tarihçileri kapitalizmin yükselişi, sanayi devrimi, ticaretin evrimi ya da serbest sanayi ve teşebbüs büyümesi hakkında yazmışlardır. Ama bu

tarihsel süreç, iktisadi kalkınma olarak tanımlanma anlamında zayıftır. On dokuzuncu yüzyılda iktisadi kalkınma bir politika amacı olarak artan bir şekilde önem kazanmıştır. Ancak genellikle bu “modernizasyon”, “batılılaşma” ya da “sanayileşme” olarak kullanılmıştır. Alfred Marshall “kalkınma” kelimesini kullandığı zaman, “her türlü düşüncenin gelişmesi” ya da “sosyal kurumların gelişmesi” anlamında kullanmış; 1930’lara kadar İngiliz ve Amerikan literatüründe bu kullanım genel kabul görmüştür. Fakat bazı istisnalar da vardır. Bunlardan biri J. A. Schumpeter’in 1911’de Almanya’da yayınlanan “iktisadi kalkınma teorisi” isimli çalışmasıdır. Diğer bir istisna da, 1920’lerde iktisat tarihçileri tarafından “iktisadi kalkınma” teriminin kullanılmasıdır. Lilian Knowles’in 1924’de yayınladığı kitabın adı “İngiliz Denizaşırı İmparatorluğunun İktisadi Kalkınması” olmuştur. Birkaç yıl sonra da Vera Anstey “Hindistan’ın İktisadi Kalkınması” kitabıyla Knowles’i takip etmiştir. Diğer bir iktisat tarihçisi R. H. Tawney, “Çin’de Toprak ve Emek” isimli kitabında Batının uzun kalkınma sürecini ve Çin’in iktisadi kalkınmasına neden olan güçleri anlatmıştır. Görüldüğü gibi, bu şaşırtıcı istisnalar “iktisadi kalkınma” teriminin literatüre iki ayrı kanaldan girdiğini göstermektedir. Bir yandan Marx’tan etkilenen Schumpeter ve Tawney, diğer taraftan imparatorluğun tarihçileri olan Knowles ve Anstey (Arndt, 1981: 457-458).

Kalkınma iktisadının tarihsel sürecini bir yaşam hikâyesi şeklinde anlatan Dudley Seers (1979) da, kalkınma iktisadının sadece 1950’lerde doğmadığını, ebeveyninin de kolonyal (sömürgeci) iktisat olduğunu ve bunun da sömürgeci hizmetleri beslediğini ifade etmiştir (Seers, 1979: 707).

Kalkınma dikotomik bir kavramdır. Gelişmişlik ve azgelişmişlik gibi varlığı birbirine bağlı ikili bir yapıya yol açar. Gelişmişliğin varlığı azgelişmişliğe bağlı

iken, azgelişmişliğin de varlığı gelişmişliğe bağlıdır. Ancak bu bağ sadece kavramsal değildir. Sözelimi, gelişmiş bir ülkenin bu sıfatı kazanması, başka bazı ülkelerin azgelişmiş olmasına bağlıysa, ortaya kavramsal bağ dışında kültürel ve ekonomik başka bir bağ çıkmaktadır: sömürgecilik. Bu sömürgecilik daha önceleri ilkel bir formda iken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha modern bir hal almıştır. 1950'lerden itibaren, bağımsızlığına kavuşan ulusların kalkınmasının kalkınmış ulusların (Batının) geçtiği yoldan geçmelerine bağlı olduğu anlayışının ortaya çıkması da, yeni sömürgeciliğin devamlılığı için önem kazanmıştır. Sahne, oyuncular ve senaryo aynıdır; ancak oyunun adı farklıdır. Dolayısıyla, gelişmişliğin varlığı sadece azgelişmişliğin kavramsal olarak varlığına değil, aynı zamanda azgelişmişliğin gelişmişliği ekonomik olarak beslemesine de bağlıdır. Bu nedenle, kalkınma kavramının dikotomik olduğu söylenebilir.

“Kalkınma iktisadı” kavramı yerine “gelişmekte olan ülke iktisadı”, “azgelişmiş ülkeler iktisadı” ya da “fakir ülkeler iktisadı” kavramlarının da kullanılması gerektiğini vurgulayan N. Stern, kalkınma iktisadıyla ilgili bir çalışmanın anlamlı olması için üç soru setinin kullanılması gerektiğini söylemektedir. Bu sorular setinin ilki, sorunsalı nasıl ifade edeceğimizle ilgilidir. Bunlar iktisat politikasının ya da kalkınmayı oluşturan şeylerin amaçları, devletin rolü ve planlama ile piyasanın erdemleri, büyüme ve dağılımın belirleyicileri, sanayileşme ve uluslararası ticarete yönelik politikalar ve nüfus artışının etkileri gibi konulardır. İkinci soru seti, politika sorunlarının analizi için teknik ve araçların gelişimi ile ilgilidir. Bunlar planlama modelleri (doğrusal modeller, hesaplanabilir genel denge modelleri gibi), fayda-maliyet analizi, vergi ve fiyat reformlarının sınanması için kullanılan metotlar gibi tekniklerdir. Üçüncü soru grubu ise daha

heterojendir; fakat ortak özelliği mikro ekonomik çalışmaya daha sıkı bir şekilde odaklanmış olan bir olgudur: piyasa (Stern, 1989: 597-585).

Kalkınmayı engelleyen bir takım unsurlar vardır. Bu unsurlar iç ya da dış engeller şeklinde ikiye ayrılabilir. İç engeller toprak mülkiyetinin dağılımı da dâhil mevcut gelir dağılımı ve refahtaki eşitsizlikler; yol, elektrik, su, iletişim hizmetleri, limanlar gibi altyapı gelişiminin düzeyi ve etkinliği; bankacılık ve borçlanma faaliyetlerinin organize edilmesinin ve diğer finansal piyasalar ile finansal aracılarn gelişiminin düzeyi ve rolü; etkin olmayan ya da gelişmemiş bir eğitim sistemi; bir ulusun doğal kaynaklarının miktarı; devletin rolü; politik yozlaşma ve kayırmacılığın kapsamı ile önemi ve bunların, kamu politikaları ile yönetilenlerin ekonomik davranışları üzerindeki etkisi; önemli piyasa başarısızlıklarının mevcudiyeti olarak sıralanabilir. Dış engeller ise ulusal kaynakları kontrol eden çok uluslu (ulus ötesi) şirketler; uluslararası işbölümü ve egemen uluslararası ticaret modelleri; uluslararası özel ticari bankalar ve Dünya Bankası ile IMF de dâhil uluslararası finansal kuruluşların çalışması; daha küçük ve zayıf ekonomik varlıklara karşı büyük ekonomik güçlerin jeopolitik ve stratejik çıkarlarının etkisi; daha gelişmiş ulusların küresel ekonomik sistemde faiz oranları ya da tarifeler ve tarife dışı engellerle ilgili uyguladıkları iktisat politikalarıdır (Cypher and Dietz, 2004: 21).

1980’lerde ortodoks kalkınma fikrinin hâkimiyetinin artmasından beri yaşanan reformların ve mevcut sosyal huzursuzluk düzeyinin tatmin edici olmayan sonuçları, birçok uzmanı kalkınma gündemini yeniden düşünmeye yöneltmektedir. Ocampo (2002) tarafından geliştirilen ve bir kalkınma hedefinin gerçekleşmesi için uygulanması gereken, kalkınma gündemindeki beş dayanak noktası şunlardır: (a) farklılıklara gerçek bir saygı üzerine kurulu olan dengeli bir küreselleşme şekli; (b)

konjonktür karşıtı (counter-cyclical) politikalar için uygun bir rol oynayan geniş bir makroekonomik istikrar görüşü; (c) aktif üretime dayalı kalkınma politikalarıyla makroekonomik istikrarı tamamlama ihtiyacı; (d) ekonomik ve sosyal kalkınma arasında gerçek bir bağ kurmak adına iktisat politikalarına yerleştirilmiş sosyal amaçlar ve güçlü sosyal politikalar; (e) kalkınma kavramını insani gelişme amaçlarını daha genişçe içerecek şekilde kabul etmek (Ocampo, 2002: 393-407).

Son yıllarda kalkınma çalışmalarında, neoklasik teorinin eleştirisinin yeni bir canlılık kazandığını vurgulayan Rapley, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmasında devletin hala çok önemli bir role sahip olduğunu düşünmektedir. Birçok neoklasik iktisatçı artık devletin büyüklüğünden çok, rolü ve etkinliğinin kalkınma için bir anahtar olduğu fikrine yönelmektedir. Dünya Bankası bile kalkınmada devletin yenilenen önemine hassasiyet göstermektedir. Günümüz kalkınma tartışmaları, geleneksel devlet-piyasa dikotomisinden ziyade, daha anlaşılması zor ve sofistike bir devlet anlayışına sahip olmaktadır. Bu anlayış, devlet müdahalesinin niceliğiyle değil, niteliğiyle ilgilidir (Rapley, 1994: 501-502).

Piyasa ya da devlet... Hangi yolla sağlanırsa sağlansın, kalkınmanın tüm dünya ülkeleri ve düşünürler için “mutlak iyi” olarak kabul edildiği bir gerçektir. Ancak bu gerçeklik, bir gün bütün ülkelerin kalkınmış olabileceği ve hatta bunu aynı yoldan giderek gerçekleştireceği fikrini destekler mi; yoksa birilerinin gelişmesi birilerinin az gelişmesine bağlı olduğundan, kalkınma kavramı bir efsane (mit) midir? Oswaldo de Rivero’ya göre kalkınma, yirminci yüzyılın ikinci yarısının en kalıcı efsanelerinden biridir. Teorisyenler, uzmanlar ve politikacılar, ekonomik ve sosyal kalkınmanın tüm ulus devletler için doğuştan ve hatta kaçınılmaz bir süreç olduğuna inanmıştır. Doğru teoriler ve politikalar uygulandığı takdirde, fakir ülkelerin de

sanayileşmiş kapitalist demokrasiler gibi refah yaratacağı ve yüksek yaşam standartlarına erişecekleri düşünülmüştür. Ancak son kırk yılda ülkelerin çoğu mutlak anlamda kalkınamadığı halde, kalkınma efsanesi, yoksulluktan kurtulma ve umut gibi neredeyse dini çağrışımlara sahip olduğu için dokunulmaz kılınmıştır (de Rivero, 2001: 110-113).

1.2. Azgelişmişliğin Nedenleri ve Kalkınma

Azgelişmişlik kavramını anlamak için onu tanımlamak yetmez, oluşum süreci ve geçirdiği evrimi de anlamak gerekir. Bunun yanı sıra bir ülkeyi azgelişmiş kılan bazı ortak ekonomik özellikler vardır. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerin yapısal unsurlarını ve genel ortak özelliklerini açıklamak, azgelişmişlik kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Nihayet azgelişmişlikle ilgili yaklaşımlar incelendiğinde sadece azgelişmişliğin nedenleri açıklanmış olmayacak, aynı zamanda sorunun çözüm önerileri de karşılaştırılmış olacaktır.

1.2.1. Azgelişmişliğin Oluşumu ve Evrimi

Sanayi devrimi sonrası gelişen kapitalist sistemin dünya ölçeğinde genişleme zorunluluğu, uluslararası arenada düzenli bir işbölümünün oluşmasına yol açmıştır. Bu işbölümünde, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkeler sanayi mallarının üreticisi ve ihracatçısı, sanayi devrimini gerçekleştirememiş ülkeler ise sanayi mallarının pazarı ve birincil malların sunucusu haline gelmişlerdir. Azgelişmişlik kavramı, işte bu söz konusu işbölümüne dayanarak tanımlanır. Çünkü malların niteliğine göre açıklanan işbölümü, toplumsal yapılar üzerinde de bir farklılaşmaya yol açar (Gülalp, 1987: 17).

Kalkınma süreci toplumların ekonomik ve sosyal açıdan istenilen düzeye gelmesine dayalı olarak yaşanan yapısal değişimler olduğuna göre; azgelişmişlik kavramı da kalkınma sürecinin öznesidir. Kalkınma ve azgelişmişlik literatürü uzun süredir bilim dünyasını etkilemektedir. Bu literatürü kavramak için çok temel bir kavramı anlamak gerekir: üçüncü dünya. Bu nedenle bu terimi tartışmakla başlamak yerinde olacaktır.

“Üçüncü dünya” tanımlarının gereğinden fazlalığı, bu kavramın kuramsal ve analitik olarak çok kullanışlı olmadığını göstermektedir. Konuya hâkim olmak için Latin Amerika, Asya ve Afrika’daki belirli ülkelerin coğrafi ve bölgesel belirtilerine bakmak gerekir. Bu bölgelerdeki birçok ülke İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanmıştır ve özellikle uluslararası diplomatik düzeyde yeni ortaya çıkan ulusların kapitalist Birinci Dünya ve sosyalist İkinci Dünyadan ayrı kılmak için sıkı bir çabası vardır. Bu formülasyon fakir ülkelerin üst tabakalarını göz ardı ederken, fakir insanlara odaklanmaya eğilimlidir. Böylece 1980’li yıllarda Latin Amerika’daki diğer ülkelere göre daha yüksek bir kişi başına gelire sahip olan Venezüella, yoksulluğun yaygınlaştığı ve refahın, servetleri petrol patlamasının bir sonucu olan küçük bir egemen sınıfta yoğunlaştığı, geri kalmış koşullardan oluşan bir ülke olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda Küba, yoksulluk olmadığı halde, düşük kişi başına gelir ve maddi yaşam standartlarına sahip olduğu için üçüncü dünyanın bir parçası olarak kabul edilebilir. Üçüncü dünyanın Chilcote (1984)’nin de tercih ettiği diğer bir anlamı sömürü ve zulmü, teknoloji ve gelişmeden yoksun olmayı, sömürgecilik ve emperyalizm tarafından getirilen azgelişmişliği, ve egemen kapitalist sistem ile dış etkiler yoluyla oluşan bağımlılığı vurgular (Chilcote, 1984: 1).

Leslie Wolf-Phillips, üçüncü dünya terimini soğuk savaşın zirvesinde (1952) iki güçlü bloğun dışındaki gelişmekte olan ülkeler için kullanan Fransız demograf ve iktisat tarihçisi Alfred Sauvy'ye atfetmiştir. Görünüşe göre 1947-49 döneminde Fransa'da "üçüncü dünya" ile "üçüncü güç" kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır (Chilcote, 1984: 2).

İkinci Dünya Savaşı sonunda, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerini inceleyen batılı iktisatçılar, bu ülkelerin durumunun çok da karmaşık olmadığını düşünmekteydiler: eğer sadece kişi başına ulusal gelirlerini yeterli bir şekilde artırabilirlerse, temel sorunları çözülecekti. On sekizinci yüzyılda "ilkel ve barbar", on dokuzuncu yüzyılda "geri kalmış" ve yirminci yüzyılda "azgelişmiş" olarak ifade edilen ülkelerin küçümsemesi, yerini ekonomik ve muhalif iklim şartları, kıt kaynaklar ya da aşağı ırk gibi değiştirilemez faktörler anlamında bir düşük statüde görmeye bırakmıştır. Yeni ekonomik büyüme doktriniyle bu küçümseme, daha sofistike bir şekil almıştır. Buna göre, bu ülkelerin ilerlemesi sadece entegre kalkınma programına doğru bir şekilde adapte olmalarına bağlıydı. Diğer bir ifadeyle, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin geçtikleri yollardan geçmesi bekleniyordu (Hirschman, 1981: 24).

Gelişmişliğin ölçülmesi veya tanımlanmasında kişi başına düşen milli gelir gibi bazı nicel göstergelerin kullanılması, çevre ile merkez arasındaki ilişkileri göz ardı eden Avrupa merkezli yaklaşımın bir sonucudur. Hâlbuki böylesi nicel göstergeler azgelişmişliğin nedenleri değil sonuçlarıdır. Kaldı ki kişi başına gelir, gelir dağılımının bozuk olması durumunda bir anlam ifade etmemektedir.

İki ülke grubu arasındaki farkın sadece zamansal olduğunu ve azgelişmişlik sorununun gelişmiş kapitalist ülkelerle aynı yoldan giderek çözüleceğini, bu nedenle

de azgelişmiş ekonomilerin dışa açılması ve sanayileşmesi gerektiğini savunan ana akım yaklaşımlar neden ve sonuçları birbirine karıştırarak sorunun nereden kaynaklandığını göz ardı etmektedirler. Oysa gerçek sorun, bir ülkenin sanayileşemediği için azgelişmiş olarak kabul edilmesi değil, söz konusu ülkenin neden sanayileşemediğini araştırmaktır (Başkaya, 2005: 46-48).

Gelişmiş kapitalist ülkelerin dünü, azgelişmiş ülkelerin bugünü değildir. Çünkü dünya ekonomisi tek tek ulusal ekonomilerin aritmetik toplamından oluşmamaktadır. Dünya ekonomisi organik bir bütündür. Bu nedenle Avrupa'nın batısında ilk kapitalistleşen ülkelerin etki alanına giren azgelişmiş ülkelerin varlığı, bu iki ülke grubu arasındaki ilişkiye bağlıdır. Buna göre azgelişmişlik sadece iç veya dış dinamiklerin bir sonucu değildir. Her bir ulusal ekonominin gelişmişlik düzeyi, parçasını oluşturduğu bütün ile yaşadığı organik ilişkinin, yani bağımlılık ilişkisinin bir sonucudur. Bu bağımlılık ilişkisine göre, eski sömürgeciliğin tasfiyesi ile bağımsızlaşan ülkelerin doğal ve insan kaynaklarına bugün yine eski sömürgeci kapitalist ekonomiler el koymaktadır. Bu nedenle zaman içinde sömürgecilik biçim değişirse de devam etmektedir. Çünkü kapitalist üretim tarzının gelişip yayılması ve devamı, dünyanın diğer bölgelerini etki altına almasına bağlıdır. Buradan çıkarılacak sonuç, gelişmiş ülkelerin tarihte hiçbir zaman azgelişmiş ülke olmadıklarıdır. Çünkü kendilerinin gelişmesi, diğer toplumların azgelişmişliğine bağlıdır (Başkaya, 2005: 44-50).

Azgelişmişlikle ilgili diğer bir sorun da bu ülkelerin literatürde nasıl anılacağıdır. Ana akım literatürde “gelişmekte olan ülkeler” kavramının “azgelişmiş ülkeler” kavramına tercih edilmesinin nedeni, bu ülkelerin gelişmişlerin yolunda

ilerleyerek gelişmeye başladığı izlenimini vermek ve “azgelişmişlik” kavramının çağrıştırdığı sömürgecilik olgusunu göz ardı etmektir.

Oswaldo de Rivero (2001), “gelişmekte olan ülke” ve benzeri kavramları yanlış bir ifade olarak bulmaktadır. Soğuk savaş döneminde, Doğu-Batı çatışması içinde avantaj sağlayarak stratejik bir değer kazanan tamamlanmamış ulusal projelerin çoğu üstü kapalı bir şekilde “gelişmekte olan ülkeler” olarak adlandırılmıştır (de Rivero, 2001: 4-5). Ancak de Rivero’ya göre, nüfusları arttıkça dünya piyasalarından yeterince kaynak sağlayamadığı için kalkınamayan bu ülkeleri *kalkınamayan ulusal ekonomiler* (non-viable national economies) olarak ifade etmek daha doğru olacaktır (de Rivero, 2001: 118-127). Soğuk savaş yıllarında her iki bloktan birinin ekonomik yardımı ve politik desteğiyle ekonomik sürdürülebilirliği sağlayan bu ülkelerin kalkınma rüyaları, soğuk savaşın sona ermesiyle bir kâbusa dönüşmüştür. Bugün bu ülkelerin tümü IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü’nün gözetimi altında, rekabetine dayanamayacakları bir felaket olan küresel ekonomiye entegre olmak zorunda kalmıştır (de Rivero, 2001: 5).

Azgelişmişliğin evriminin anlaşılması için zengin ve fakir ülkelerin arasındaki ilişkiyi incelemek gerekir. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki ilişkilerin tartışılmasında hâkim olan birbiriyle ilişkili üç konu vardır: yardım (aid), ticaret (trade) ve borçlanma (debt). Zengin ülkelerden fakir ülkelere yapılan akımlar birçok şekilde olabilir ve bunlardan yardım olarak tanımlananlar pek de açık değildir. Resmi kalkınma yardımlarına yoğunlaşacak olursak, bireyler ve hayır kurumlarından gelen yardımlar ya da askeri yardımlardan ziyade devlet ve çok uluslu kuruluşlardan gelen yardımları sayabiliriz. Yardım konusu 1960’ların politik tartışmalarında ve ekonomi literatüründe merkezi bir konumdaydı. Bu yıllarda ve 1970’lerde yardımların tek

tarafli mı yoksa çok tarafli mı olması gerektiği, yardım eden ÷lkelerden satın alınan mallara bağlanıp bağlanmaması gerektiği, politika ya da projeler anlamında hangi koşullara bağlaması gerektiği tartışmaları yoğundu. Ancak 1980'lere gelindiğinde bu tartışmalar zayıfladı. Yardım alanlar tarafından izlenen politikalar üzerindeki koşullar çok uluslu ve ulusal kuruluşlar arasında artarak popülerleşmeye başladı. Gelişmiş ÷lke hükümetleri yardımlarını Dünya Bankası tarafından konmuş koşullara bağlıyordu ve bu koşullar genellikle kamu harcamalarının sıkı kontrolü ve ticaret politikalarının liberalizasyonunu içeriyordu. Bu nedenle gelişmiş ve azgelişmiş ÷lkeler arasındaki ilişkilerin ikinci yönü de ticaretle ilgilidir. Burada gelişmiş ÷lkelerin ve uluslararası kuruluşların ticaret politikaları üzerinde durmakta fayda vardır. 1950 ve 1960'larda hem gelişmiş hem de azgelişmiş ÷lkelerin çıktı düzeyinde hızlı bir artış, ticari büyümede ise daha hızlı bir artış gör÷lm÷ştür. Ancak ticaret, büyüme oranından daha hızlı kaldığı halde, 1970'lerin ticaret ve çıktı artışlarında bir azalma yaşanmıştır. 1950 ve 1960'lardaki ticari serbestleşmeler 1970'lerdeki petrol krizleri ve durgunluklarla sarsılmıştır ve çelik, otomobil, makine parçaları gibi endüstrilerde Gönüllü İhracat Kısıtlamaları (Voluntary Export Restraints) gibi tarife dışı engeller önemli bir artış göstermiştir. Petrol fiyatlarındaki artış, petrol ithal eden azgelişmiş ÷lkelerin ödemeler dengesini çıkmaza sokmuştur. Böylece azgelişmiş ÷lkeler gelişmiş ÷lkelerin ve çok uluslu kurumların verdikleri kredilerle ithalatlarını devam ettirebilmişlerdir. Yardım sürecinin ardından uluslararası ticari ilişkilerin oluşturduğu ortam, borçlanma sürecini doğurmuştur. Zengin ve fakir ÷lkeler arasındaki ilişkileri tartışırken 1960'larda önemli bir rol oynayan “yardım” kavramı yerini “borç” kavramına bırakmıştır ki, bu da tartışmanın üçüncü yönüdür (Stern, 1989: 634-640). Yoğunlaşan borçlanma süreci ile, gelişmiş ÷lkeler azgelişmiş

ülkelere yönelik ihracatını sürdürebilmiş, ancak azgelişmiş ülkelerin borç ödeme kapasitelerini dikkate almamışlardır. 1970'lerin sonunda yaşanan yeni bir durgunlukla birlikte dünya ticaretinin daralması, ABD'de faiz oranlarının yükseltilmesi, doların değer kazanması ve borçlu ülkelerin ihraç ürün fiyatlarının düşmesi (yani ticaret hadlerinin bozulması) borç krizlerine yol açmıştır (Başkaya, 2009: 136-137). Bu kriz sadece borçlu azgelişmiş ülkeler için değil, borç veren gelişmiş ülkeler ve onların finansal kuruluşları için de ciddi bir sorun olmuştur. Olası bir finansal krizi önlemek ve borç ödemelerini garanti altına almak amacıyla IMF ve Dünya Bankası devreye girmiş ve sundukları politika önerileriyle uygulamada yeni bir paradigmaya yol açmışlardır.

Borç kısı kacına giren azgelişmiş dünyanın eski borçlarını erteleyip yeni borçlar alabilmeleri için uymak zorunda kaldıkları ve gelişmiş dünya ile onların uzantısı olan uluslararası kuruluşların sundukları yapısal uyum ve istikrar programları başlıca iki amaca sahiptir: borç ödemelerini garanti altına alacak biçimde ihracat fazlası ortaya çıkarmak ve ithalatı kısmak. Ancak ithalatının büyük bir bölümünü teknoloji ürünleri ve ara malların oluşturduğu azgelişmiş ülkelerde ithalatın kısılması, yatırımın kısılmasıyla özdeşdir. Bu nedenle IMF ve Dünya Bankası'nın önerdiği politikaları benimseyen bir azgelişmiş ülke, kalkınma hedeflerini bırakmış demektir. Nitekim koşulların başkaları tarafından belirlendiği bir ortamda, ulusal kalkınmadan bahsetmek anlamlı değildir (Başkaya, 2009: 177).

Yukarıda özetlenen yardım-ticaret-borçlanma süreci bir anlamda “azgelişmişleştirilme” sürecidir. Buna ek olarak kalkınma ve azgelişmişlik sorunsalının tarihsel gelişimini incelerken, kapitalist sistemin yayılma sürecinde farklı coğrafyalarla olan ilişkisini göz önünde bulundurarak, kalkınmanın ölçeğine

göre sınıflandırma yapan çalışmalar da söz konusudur. Buna göre kalkınmanın yeniden ölçeklenmesinin tarihsel gelişimi üç evreden oluşmaktadır: (a) 16. ve 17. yüzyıl pre-kapitalist İber sömürgeciliği (Portekiz ve İspanya) ile 18. ve 19. yüzyıllarda daha kapitalist bir nitelik taşıyan sömürgecilik ilişkisi (İngiltere, Almanya ve Fransa) toplamı olan “sömürgeci kalkınma”; (b) İkinci Dünya Savaşı sonrasında üretken sermaye dinamiklerinin uluslararasılaşması ve eski sömürge coğrafyaların bağımsızlıklarına kavuşmasıyla birlikte ortaya çıkmış içe dönük sanayi sermayesi birikim süreci olan “ulusal kalkınma”; (c) 1980 sonrası küreselleşme olgusu çerçevesinde tanımlanan ama yerel dinamiklerin sürece yön verdiği “yerel/bölgesel kalkınma” (Yılmaz, 2006: 134-152).

1.2.2. Azgelişmiş Ülkelerin Karakteristikleri

Politika Rejimlerinin İstikrarı: Azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere göre daha yüksek mali açık, daha yüksek enflasyon oranı ve daha yüksek ortalama büyüme oranları göstermeye eğilimlidir. Ancak azgelişmiş ülkelerde nüfus artış oranları önemli derecede yüksek olduğu için, kişi başına büyüme oranlarında önemli bir farklılık yoktur (Agénor and Montiel, 1996: 30). İşsizlik de azgelişmiş ülkelerin önemli ortak özelliklerindendir. Azgelişmiş ülkelerdeki işsizliğin nedeni, nüfus artış oranıyla iş olanakları artış oranının aynı düzeyde olmamasıdır (Kaynak, 2007: 12).

Yüksek enflasyon ve işsizlik, politika istikrarsızlığının bir göstergesidir ve çoğunlukla politika belirsizliğiyle alakalıdır. Azgelişmiş ülkelerin büyük bir bölümünde (özellikle de Latin Amerika ve Afrika’da) makroekonomik istikrarsızlık özgülüdür. Diğer bir ifadeyle yerli faktörlerin (iç dinamiklerin) bir sonucudur (Agénor and Montiel, 1996: 31).

Yoksulluk ve Gelir Dağılımı: Kalkınma literatüründe genellikle kişi başına gelir düzeyi temel gösterge kabul edilir. Ancak bu gelirin gerçekte nasıl dağıldığı çoğu zaman gözden kaçır. Ekonomiyi bir pastaya benzetirsek, “pastanın büyümesi mi önemlidir, yoksa adil dağılımı mı?” sorusuna cevap verebilmek için, önceliklerimizi tespit etmemiz gerekir. Bir ülkedeki toplam gelirin, üretim faktörleri (fonksiyonel gelir dağılımı) veya nüfus (kişisel gelir dağılımı) içinde nasıl paylaşıldığını ifade eden gelir dağılımı kavramı, ekonomide her şeyin yolunda gidip gitmediğini görmemizi kolaylaştırır.

Yoksulluk düzeyiyle ilgili az gelişmiş ülkelerden gelen bulgular göstermektedir ki, nüfusun büyük bir bölümü düşük bir gelir düzeyine sahiptir. Bu durum, bize gelir dağılımı sorununun sadece zengin ve fakir ülkeler arasında olmadığını, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin içinde de yaşandığını göstermektedir (Ghatak, 2003: 18).

Gelir dağılımı bozukluğu, az gelişmişliğin ortak özelliklerindendir. Kimilerine göre bu durum, az gelişmiş toplumların yapısal özelliklerinden kaynaklanırken; kimilerine göre de kapitalist dünya sisteminin doğal bir sonucudur. Kuznets ise gelir eşitsizliği ile kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi inceleyerek, kısa dönemde kişi başına gelir arttıkça gelir dağılımı adaletsizliğinin de arttığını; ancak belli bir eşik düzeyini geçtikten sonra büyümenin gelir dağılımını olumlu etkilediğini ifade etmektedir (Kuznets, 1955: 1-28).

Dış Ticaret: Az gelişmiş ülkeler dış ticaret konusunda incelendiğinde, bu ülkelerin ithal ve ihraç ettikleri malların fiyatları üzerinde pek kontrol sahibi olmadıklarını (diğer bir ifadeyle ticaret hadlerinin egzojen olduğunu) ve dış ticarete açıklık (openness) eğiliminde olduklarını görmekteyiz. Ancak bu açıklık, dış ticaretin kapsamının gelişmiş ülkelere göre daha sınırlı olmasına engel teşkil etmez. Bunun

temel nedeni de tam sermaye hareketliliğinin olmamasıdır (Agénor and Montiel, 1996: 16-18).

Günümüzde azgelişmiş ülkelerin dış ticaret modeli, eski sömürü ilişkilerinin benzeri veya devamı niteliğindedir. İlkel sömürü döneminde çevrenin merkeze birincil mal ve hammadde ihraç edip, merkezden nihai mal ithal etmesi gibi; günümüzde de azgelişmiş ülkeler birincil malların net ihracatçısı ve sanayi mallarının net ithalatçısı durumundadır (Kaynak, 2007: 19).

Azgelişmiş ülkelerde ithal edilen ara malların toplam üretim fonksiyonundaki önemi de büyüktür. Bunun bir sonucu olarak, yurtiçi üretim değeri ile yurtiçi katma değer arasındaki fark azgelişmiş ülkelerde daha geniş olma eğilimindedir. İthal edilen ara malların maliyetinden dolayı, kısa dönem arz eğrisinin pozisyonu üzerinde döviz kurunun önemli bir etkisi olmaktadır (Agénor and Montiel, 1996: 22-23).

Finansal Piyasalar: Azgelişmiş ülkelerde finansal piyasalar, gelişmemiş finansal kurumların yaygınlığı ve finansal baskı (financial repression) ile karakterize edilir. Bu ülkelerin finansal piyasaları tek tip bir kurum (ticari banka) ve ikincil piyasalar tarafından yönetilir. Bu nedenle özel tasarrufçulara uygun gelen varlıklar menüsü sınırlıdır. Dahası, ticari bankacılık sektörü ağır bir şekilde düzenlenmektedir; bu da genellikle faiz oranları üzerindeki yasal tavanlar gibi finansal baskılarla sonuçlanır (Agénor and Montiel, 1996: 23-26). Sermaye piyasasının yeterince gelişmediği bu ülkelerde, hala geleneksel ve organize olmamış borçlanma araçları kullanılmaktadır. Bu da gelişmemiş finans kurumlarının yanında kayıt dışılığın da varlığıyla ikili bir yapıya yol açar.

Özel Sektör ve Kamu Sektörü: Azgelişmiş ülkelerde özel ekonomik ajanların davranışlarındaki temel belirleyici unsur gelenekler ve inançlardır. Girişimci miktarının az olduğu bu ülkelerde, mevcut özel girişimciler de kapitalizmin modern işletmecilik anlayışından uzaktır.

Kamu sektörü ise azgelişmiş dünyada önemli bir role sahiptir. Her ne kadar merkezin aksi yöndeki telkinleri çevre tarafından genel kabul görse de, uygulamada kamu sektörünün önemi gözle görülür düzeydedir.

Azgelişmiş ülkelerde merkezi yönetim, gelişmiş ülkelere göre çıktının daha küçük bir bölümünü absorbe eder ve her iki ülke grubu arasında harcamaların kompozisyonu farklılık gösterir. Azgelişmiş ekonomiler harcamaların daha büyük bir kısmını genel kamu hizmetleri, savunma, eğitim ve diğer ekonomik hizmetlere ayırırken; gelişmiş ülkeler sağlık ve sosyal güvenlik üzerine daha çok harcama yapar. Kamu gelirleri açısından bakıldığında da, azgelişmiş ülkelerde vergi dışı gelirlerin toplam gelirler içindeki payının, gelişmiş ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Azgelişmiş dünyada vergi toplama konusunda politik ve yönetsel kısıtlar mevcuttur. Bunun sonucunda da doğrudan vergileme gelişmiş ülkelere göre daha sınırlı bir rol oynar (Agénor and Montiel, 1996: 26-28).

1.3. Azgelişmişliğin Nedenlerini Açıklayan Yaklaşımlar

Azgelişmişliğin nedenlerini açıklayan yaklaşımların nasıl sınıflandırılacağı konusu çeşitli yazarlara göre farklılık göstermektedir. Chilcote (1984) emperyalizm olgusuna vurgu yaparak yayılmacı kalkınma teorileri ve azgelişmişlik teorileri şeklinde ikili bir yapıdan bahsederken; Hirschman (1981), karşılıklı fayda ve mono iktisat anlayışlarının kabulü veya reddine göre farklı bir sınıflandırma yapmıştır.

Chilcote'ye göre kapitalizmin pozitif yönlerini vurgulayan kimi kalkınma ve azgelişmişlik yorumları *yayılmacı kalkınma teorileri* (diffusionist theories) olarak anılmaya eğilimli iken, kapitalizmin negatif sonuçlarını vurgulayanlar *azgelişmişlik teorileri* (underdevelopment theory) olarak tanımlanmaya eğilimlidir.

Tablo 1. Chilcote'nin Kalkınma ve Azgelişmişlik Teorileri Sınıflandırması

Yayılmacı Kalkınma Teorileri	Azgelişmişlik Teorileri
Batı tipi demokrasiler	Latin Amerikan Yapısalcılığı
Ulusalcılık	İç sömürgecilik modeli ve bağımlılık yaklaşımı
Modernizasyon	Düzensiz kalkınma ve birleşik kalkınma

Kalkınmacı teorilerin üç çeşit olduğu söylenebilir. İlk teori, ileri düzey kapitalist uluslarda kalkınmanın politik yönüyle demokrasiyi birleştirir ve James Bryce'in *Modern Democracies* (1921) ve Carl J. Friedrich'in *Constitutional Government and Democracy* (1937) gibi erken dönem çalışmalarda bulunabilir. Bu çalışmalar Batı demokrasisinin değerlerine ve uygulamalarına, özellikle de anayasal meşruluk, seçmen katılımı, çok partili sistemler ve rekabetçi siyaset gibi konulara vurgulamalarda bulunmuştur. İkinci yayılmacı teori ulusalcılıkla ilgilidir. Bu fikir, bayrak, şükranlık, geçit törenleri, anayasal dayanışma, devlet ya da milletin bağımsızlığı ve ulus bilincini içeren ulusal tecrübe sembolleri gibi böylesi kültürel geleneklere dikkat çekerek başlayan bir Avrupa fikridir. Tarihçiler ulusalcılığı Fransız İhtilali'ne ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca Almanya ve İtalya'daki yükselen birliğe dayandırır. Daha yakın zamanlarda, ulusalcılık Afrika, Asya ve Latin Amerika'da ortaya çıkan ulus devletlerde görülmüştür. Ulusalcılığın birçok çeşidinin olmasına rağmen, temel bir varsayım literatürde rağbet görür: ulusalcılık kalkınma için ideolojik hız ve motivasyon sağlar. Ulusalcılık genellikle kapitalist gelişmeyle

alakalıdır ama sosyalist alternatifler öne süren toplumlarda da görülmüştür. Üçüncü yayılcı teori modernizasyona doğru doğrusal bir yolu ifade eder. Esasen bu fikir, on dokuzuncu yüzyıl evrim teorilerinde ve Batı dünyasının diğer az gelişmiş bölgeleri Batı değerleri, sermaye ve teknoloji yayarak uygarlaştıracığı inancında bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, Amerikalı iktisat tarihçisi Walt W. Rostow (1960) ekonomik büyümenin aşamalarının altını çizmiştir ve A.F.K Organski (1965) dört temel aşama ile devletin gelişmesini incelemiştir. Samuel P. Huntington (1968) istikrarsızlık, yozlaşma, otoritercilik ve şiddetle sonuçlanabilecek politik çürümeyi önlemek için hızlı sosyal ve ekonomik değişimlerin düzenlenmesi ve kontrolü üzerinde durmuştur. Bu kalkınma teorileri etnosentrik olarak değerlendirilebilir (Chilcote, 1984: 10-11).

Az gelişmişlik teorileri ise birçok eğilim ile açıklanabilir. Raul Prebisch ve diğer ECLA iktisatçıları kapitalist ulusal kalkınmanın ithal ikamecilik ile sağlanabileceğini savunmuşlardır. Diğer bir az gelişmişlik teorisi ise Meksikalı siyaset sosyologu Pablo Gonzales Casanova'nın (1970) "iç sömürgecilik" modelidir. Burada ülke içindeki metropolitan bir merkezin, ulusal kalkınmaya marjinal kalmış ve gerçekten sömürülmüş, geri kalmış ve gelişmemiş çevre bölgeler üzerindeki hakimiyetine odaklanılmıştır. Bu fikir, Andre Gunder Frank tarafından bir dünya ölçeğinde detaylandırılmıştır. Frank, metropoller ya da ileri ekonomik merkezler ile on altıncı yüzyıldan beri merkantilist ve kapitalist genişlemenin bir yansıması olan sömürgeler ya da geri kalmış çevre uluslar arasındaki ilişkiyi tartışmıştır. Ona göre az gelişmişlik orijinal bir durum değildir, fakat kapitalizmin negatif etkisinin bir sonucudur. Emmanuel (1972) ve Amin (1976) gibi yazarların da aralarında bulunduğu diğer yazarlar, çevreden merkeze yaşanan değer transferi üzerinde duran

“eşitsiz mübadele” sorunlarına bakarlar. Azgelişmişliği açıklayan diğer bir yaklaşım düzensiz ve birleşik kalkınma teorisidir. Bu teori üretim güçlerinin büyümesinin toplumun diğer bir kesiminde daha yavaş ya da daha hızlı olabildiğini (düzensiz kalkınma) ve daha düşük bir aşamanın özelliklerinin daha yüksek bir aşamanınkilerle kombine edilebildiğini (birleşik kalkınma) göstermektedir. Bu fikirler sıklıkla bağımlılığın çeşitli kavramlarına dâhil edilir ve azgelişmişliği açıklamaya çalışan birçok yazar tarafından vurgulanan emperyalizm teorisine dikkat çeker (Chilcote, 1984: 11-12).

Hirschman (1981)’a göre ise kalkınma iktisadını basitçe sınıflandırabilmek için iki unsuru göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlar mono iktisat (monoeconomics) talebi ve karşılıklı fayda (mutual-benefit) talebidir. Bu iki unsura olan yaklaşımlarına göre teoriler sınıflandırılabilir. Azgelişmiş ülkelerin kendilerine has özellikleri nedeniyle sanayileşmiş ülkelere ayrı analiz edilmesi gerektiği fikri mono iktisadın reddidir. Karşılıklı fayda talebi ise, bu iki grup ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin her iki gruba da kazanç sağlayacak bir yolda şekillenebildiğini iddia eder (Hirschman, 1981: 3).

Tablo 2. Hirschman’ın Kalkınma Teorileri Sınıflandırması

		Mono İktisat Talebi	
		Kabul	Red
Karşılıklı Fayda Talebi	Kabul	Ortodoks İktisat	Kalkınma İktisadı
	Red	Marksizm	Neo-Marksist Teoriler

Kaynak: Hirschman, 1981: 3.

Tablo 2’den de anlaşılacağı gibi ortodoks iktisat, fizik kanunları gibi evrensel geçerliliği olan bir mono iktisat ve piyasa ekonomisinde bütün ekonomik ajanların kazanç sağladığı bir karşılıklı fayda anlayışına dayanmaktadır. Marksist yaklaşımın

bunlardan farkı karşılıklı fayda unsurunu kabul etmemesidir. Neo-marksist teoriler ise her iki yaklaşımı da reddeder. Bu nedenle Hirschman, neo-marksist teorilerle ortodoks teorilerin farklı yönlerden de olsa kalkınma iktisadına saldırarak bir noktada ittifak oluşturduğunu iddia etmektedir (Hirschman, 1981: 14).

Bu bölümdeki amacımız azgelişmişliğin nedenlerini açıklamaya çalışan ve mono iktisat anlayışına karşı çıkan yaklaşımları incelemek olduğundan, sırasıyla geleneksel kalkınma iktisadı yaklaşımı, yapısalcı yaklaşım ve neo-marksist yaklaşımları açıklayacağız.

1.3.1. Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımı

Geleneksel kalkınma iktisadı batılı olmayan toplumların üretimlerinin neden yetersiz olduğunu, üretim ve verimliliklerini nasıl artıracabileceklerini ve nasıl modernleşebileceklerini göstermeyi amaç edinmiş bir alt disiplindir. Bu konuda geniş bir yazın oluşmuş ve bu yazının öncüleri P. Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, W. W. Rostow, A. Hirschman, A. Lewis gibi kuramcılar olmuştur.

G. M. Meier'in sınıflandırmasına göre “ilk kuşak” (yaklaşık 1950-1975 arası) kalkınma iktisatçıları ileri görüşlü, kendinden emin ve devlet müdahalesini gerektiren kalkınma stratejilerinin temel modellerini formüle eden iktisatçılardır. Tersine, “ikinci kuşak” (1975’ten bugüne) olarak anılanlarsa, ahlakçı ve neoklasik iktisadın temel ilkeleri üzerine kurulu bir realizme adanmış olarak tanımlanır. J. Tøye bu kalkınmayı “neo-klasik karşı devrim” olarak ifade eder. Ha-Joon Chang’a göre de 1970’lere kadar bir kalkınma iktisatçısı olmak, bir neo-klasik iktisatçı olmayı gerektirmemektedir. Hatta birinin neo-klasik iktisatçı olması, serbest piyasa kapitalizminin bir destekçisi olmasını da gerektirmiyordu. Geçmişte, “ilk kuşak”

kalkınma iktisatçılarının bu eklektisizmi dikkate değerdi ve bu alt disiplinin büyük güçlerinden biriydi. Mono iktisadı açıktan reddeden bu iktisatçılar, yine de analizin amaçları için neo-klasik bir “araç kiti” kullanmışlardır (Nixson, 2006: 970-971).

Kalkınma iktisadı, makroekonomik yapılara ve ekonomik büyüme ile yapısal dönüşüm süreci arasında bir bağ olduğu varsayımına odaklanır. Kalkınma iktisatçıları azgelişmiş ekonomileri, sanayileşmiş ülkelerden kalite anlamında farklı olarak görme eğilimindedirler. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerle ilgili araştırmalar özel yöntemler ve kuramsal çerçeveler gerektirir. Analitik perspektiften kalkınma iktisadı, tek disiplinli makroekonomik yaklaşımlardan çok disiplinli yaklaşımlara doğru esnemiştir (Martinussen, 1997: 53).

Kalkınma teorisinin daha disiplinler arası bir gelişim göstermesi nedeniyle artan karmaşıklığına rağmen, bilindik evrimci çerçevede yeni yaklaşımlara ayrılması mümkündür. Ekonomik, politik, sosyolojik ve psikolojik olarak konuya yapılan en çok katkı, “modernizasyon paradigması” olarak bilinen temel bir paradigma üzerine kurulu idi. Kalkınma evrimci bir perspektifte görülüyordu; ve azgelişmişliğin durumu zengin ve fakir uluslar arasındaki gözlemlenebilen ekonomik, politik, sosyal ve kültürel farklılıklar anlamında tanımlanmıştı. Kalkınma, az gelişmiş ülkelerin kademeli olarak gelişmiş ulusların kalitelerine öykündüğü bir süreç şeklinde, bu ayrılıklar arasındaki köprü olarak gösteriliyordu. Öykünülen bu kalitelerin analizini yapma işi, ekonomik yapıda, insan davranışlarında, sosyal kurumlar ya da politik gelişmede uzmanlaşılsın diye, iktisatçılar, sosyologlar ve siyaset bilimciler arasında paylaşılmıştır (Hettne, 1995: 49).

Modernizasyon farklı zamanlarda farklı insanlar için farklı şeyler ifade eder. Bu nedenle bu büyük gelenek belli bir kargaşa ile sık sık ziyaret edilir. Bu kavram en

az üç anlamda kullanılmıştır: tarihin bir özelliği olarak, özel bir tarihi dönüşüm süreci olarak ve üçüncü dünya ülkelerinde belli bir kalkınma politikası olarak. Bellidir ki, en çok üçüncü anlam kalkınma teorisi ile ilgilidir. Ancak sorun, üç anlamın da net olmamasıdır. Modernizasyon politikaları (ki ekonomik ve sosyal yapıların etkinleştirilmesi ve akılcılaştırılması olarak ifade edilir) sadece kalkınma stratejisinin bir unsuru olarak görülmez, aynı zamanda Batı iktisat tarihinde feodalizmden kapitalizme dönüşümle (ikinci anlam) büyük bir benzerlik taşıyan, evrensel tarihi güçlerin çözülmesi (ilk anlam) olarak da görülür. Bu nedenle modernleşmeciler arasında kalkınmaya temelde tekrarlı bir süreç olarak bakan tutucular ve modernizasyona sosyal değişimin bir yüzü olarak bakan daha az tutucular vardır. Kalkınmanın endojen bir süreç olduğu ilk yaklaşımda bu süreç, sosyal kalkınma düzeyine bağlı olarak tüm toplumlarda daha çok ya da daha az bir embriyonik formda potansiyel doğasını gerçekleştirir ve bu nedenle bir paradigmadan söz etmek mümkündür (Hettne, 1995: 50).

1950’lerden itibaren modernleşme kuramının etkisinde gelişen kalkınma paradigmasının vardığı genel sonuçlar ise şunlardır (Ercan, 2009: 85-95):

- Azgelişmiş ülkelerin gelişmemişliğini göstermek için temel başvuru yine “karşılaştırmalı yöntem” olmuş; ve ekonomik yapılar ile bunların analizi ikili bir yaklaşımla ele alınmıştır.
- Azgelişmiş olarak tanımlanan ekonomik yapıların gelişmemiş olmalarının nedeni bu ülkelerin iç dinamiklerine bağlanmıştır.
- Gelişmenin doğrusal olacağı yönündeki evrimci düşüncenin bir sonucu olarak, azgelişmiş ekonomilerin diğer gelişmiş ülkelerin düzeyine erişecekleri yönünde iyimser bir tutum takınılmıştır.

- Azgelişmişlikten kurtulmak için tercih edilen yöntemler *ekonomiye müdahale, planlama ve yabancı sermaye girişi* olmuştur.

Yukarıda özetlenen genel sonuçlara varan, ancak analizlerini yer yer farklı çıkış noktalarından yapan geleneksel kalkınma iktisatçılarının kuramlarını ayrı ayrı incelemekte fayda vardır.

Walt Whitman Rostow'un 1960 yılında yayınladığı “İktisadi Büyümenin Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto” adlı kitabı, bir ülkenin iktisadi anlamda büyüme ve toplumsal anlamda gelişme yolunda geçireceği aşamaları sınıflandırmıştır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere, K. Marx'ın tarihsel gelişimi ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist toplum şeklinde ayırmasına karşın, Rostow bir toplumun sırasıyla geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluk ve kitle tüketim aşamalarından geçtiğini savunmaktadır. Rostow'un sınıflandırması her toplumun farklı zamanlarda sırasıyla aynı aşamaları yaşayacağını varsayar.

Geleneksel Toplum (The Traditional Society): Geleneksel toplum aşaması tarımın ağır bastığı, üretim fonksiyonlarının sınırlı olduğu ve Newton öncesi döneme ait olan bir aşamadır. Tarihte dönüm noktası olarak kabul edildiğinden Newton burada bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu aşamada ekonomik çıktıda artışlar olmaz. Ticaret, sanayi ve tarımda bazı teknik yenilikler ortaya çıkabilir. Yeni bir tarımsal ürünün keşfi ve yayılması ya da tarımsal sulamanın gelişmesiyle verimlilik artabilir. Ancak geleneksel toplumla ilgili temel gerçek, kişi başına elde edilen çıktı düzeyinde bir üst sınırın olmasıdır. Bu üst sınır, modern bilim ve teknolojinin uygun ya da sistematik bir şekilde uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde politik

ve sosyal kargaşanın derecesi ya da merkezi yönetimin etkinliği gibi nedenlerden dolayı iç ve dış ticaretin hacmi ve alanı iniş çıkışlıdır (Rostow, 1990: 4).

Kalkışa Hazırlık Aşaması (The Preconditions for Take-off): Kalkışa hazırlık aşaması ekonomik gelişme için gerekli şartların hazırlandığı bir dönemdir. Geleneksel toplum ile kalkış aşaması arasındaki bir dönüştürme dönemi olmasına rağmen, sosyal değerlerin dengesinde ve ekonomide temel değişimler görülür. Sermaye birikiminde artış, üretim teknolojilerinde ilerleme, altyapı ve ulaştırma hizmetlerinde gelişme yaşanmaktadır. Sermaye hareketliliği için bankalar ve diğer finansal kurumlar oluşur. İç ve dış ticaretin kapsamı artar ve yeni yöntemler kullanan modern imalat girişimleri görülür. Ancak sınırlı bir hızda ilerleyen bu aktiviteler hala geleneksel düşük verimlilikteki yöntemlerle, eski sosyal yapı ve değerlerle ve bu bağlamda gelişen yerel politik kurumlarla karakterize edilir. Bu dönemde milliyetçilik, etkin bir ulus devletinin inşa edilmesi için merkezi bir rol oynar (Rostow, 1990: 6-7).

Kalkış Aşaması (The Take-off): Kalkış aşaması modern toplumların yaşamındaki büyük dönüm noktasıdır. Büyüme normal duruma gelir ve süreklilik kazanır. Bileşik faiz, kurumsal yapı ve alışkanlıklara yerleşmiştir. Bu aşamada efektif yatırım ve tasarruf oranı ulusal gelirin % 5'inden % 10 ve daha üstüne çıkmalıdır. Kalkış aşamasında hızlı bir şekilde kârlı ve yeni endüstriler gelişir. Yeni girişimciler sınıfı genişler ve bu, özel sektördeki yatırım akışının genişlemesine yol açar. Ekonomi o zamana dek kullanılmamış doğal kaynakları ve üretim yöntemlerini kullanır. Sanayide olduğu kadar tarımda da yeni teknikler gelişir. Tarım ticarete dönüştürülür ve çiftçiler yeni yöntemleri benimseyip, bu büyük değişimleri yaşamına

sokar. On ya da yirmi yılda sabit bir büyüme oranı yoluyla değişen toplumun sosyal, politik ve ekonomik yapısı düzenli ve sürdürülebilir bir hal alır (Rostow, 1990: 7-8).

Olgunluk Aşaması (The Drive to Maturity): Kalkış aşamasından sonra düzenli büyüyen ekonomi, olgunluk aşamasında ekonomik faaliyetlerin her alanında modern teknolojiye geçer. Ulusal gelirin % 10-20'si yatırıma dönüşerek, çıktının nüfustaki artıştan daha hızlı artmasına neden olur. Ekonomi, uluslararası ekonomide de kendine yer bulur: önceden ithal edilen mallar yurtiçinde üretilir; yeni ithalat gereksinimleri doğar ve bunu yeni ihraç malları izler. Kalkış aşaması başladıktan altmış yıl sonra (yani kalkış aşamasından kırk yıl sonra) olgunluk aşamasına geldiği söylenebilir. Rostow olgunluk aşamasını “kapasitenin, kaynakları çok geniş bir alanda etkin kullanarak ve absorbe ederek kalkışı güçlendiren orijinal endüstrilerin ötesine taşındığı bir ekonomik süreç” olarak tanımlamaktadır (Rostow, 1990: 9-10).

Kitle Tüketim Çağı (The Age of High Mass-consumption): Bu aşamada ana sektörler dayanıklı tüketim mallarına ve hizmetlere doğru kayar. Yirminci yüzyılda olgunluğu sağlamış toplumlarda iki şeyin gerçekleştiği görülmüştür: (a) kişi başına reel gelirin, insanların tükettiklerinden daha çok kazanmalarını sağlayacak şekilde artması ve (b) sadece toplam nüfus içindeki kentli oranının artması olarak değil, aynı zamanda vasıflı çalışan nüfusun payının artması olarak da işgücü yapısının değişmesi. Bu ekonomik değişimlere ek olarak toplum, modern teknolojinin genişlemesini önemsenmez bir amaç olarak kabul etmeyi durdurmuştur. Olgunluk sonrası dönemde Batı toplumları, artan kaynakların sosyal refah ve güvenliğe tahsis edilmesini tercih etmiştir (Rostow, 1990: 10-11).

Rostow'un modeli özellikle kalkış aşamasında azgelişmiş ülkelerin nasıl gelişeceğini söz etmesi nedeniyle önemsizdir. Ancak aşamaların özellikleri arasında keskin bir ayrım olmaması ve bu özelliklerin aşamaları ayırt edecek ölçülebilirlikte olmaması getirilebilecek eleştirilerin başında yer alır. Bununla birlikte modelin geleneksel toplumu Newton öncesiyle sınırlandırması, Newton öncesi büyük uygarlıkların nasıl açıklanacağını boşlukta bırakmaktadır. Ayrıca modelin son aşaması olan kitlesel tüketim ile gelişme süreci bitmiş gibi görünmektedir. Gelişmiş ülkelerin bu aşamada ancak statik kalmasıyla azgelişmiş ülkeler bu düzeyi yakalayabilir. Oysa gerçekte her şeyin değişim içinde olması bu fikri zayıflatmaktadır. Nihayet getirilebilecek en büyük eleştiri ise, azgelişmiş toplumların bu aşamalardan geçerek gelişeceği düşüncesidir. Burada gelişmişlik ile azgelişmişlik arasındaki bağımlılık ilişkisi göz ardı edilmiştir.

Azgelişmişliğin doğası ve büyüme için gerekli koşullar konusundaki ilk katkılardan biri, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın sanayileşme sorunları üzerine 1943'te yazdığı makaleyle *Paul Rosenstein-Rodan* olmuştur. Rosenstein-Rodan'a göre dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelir dağılımını daha eşit bir hale getirmenin yolu, gelişmemiş bölgelerdeki gelirleri gelişmiş bölgelerden daha yüksek bir oranda artırmaktır. Gelişmemiş bölgelerde işsizlik yüksek orandadır. Bu nedenle uluslararası işbölümü ilkelerinin uygulanması durumunda, ya emek sermayeye doğru taşınmalıdır (göç etme) ya da sermaye emeğe doğru taşınmalıdır (sanayileşme). Dünya gelirini en çoklaştırma açısından bakıldığında iki yol arasındaki tek fark ulaşım maliyetleridir ve bunun önemsiz olduğu varsayılabilir. Ancak göç, göç eden ve edilen bölgelerde birçok zorluk çıkaracağından, geniş bir ölçekte olası kabul edilemez. Sorunun önemli kısmı, sanayileşme yoluyla çözüm getirmektir.

Sanayileşmenin de iki temel yolu vardır. İlki, geri kalmış bölgelerin uluslararası yatırım olmadan kendi olanaklarıyla sanayileşmeleri; ikinci yol ise dünya ekonomisine ayak uydurmalarıdır. Rosenstein-Rodan’a göre bu ikinci yol, uluslararası işbölümünün avantajlarını sunar ve her kesime refah getirir (Rosenstein-Rodan, 1943: 202-203).

Rosenstein-Rodan 1957 yılındaki bir makalesinde, büyümenin bir ön koşulu olarak “büyük itiş” (big push) kuramıyla argümanlarını genişletmiştir. Buna göre geri kalmış bölgeler, düşük gelir ve yüksek işsizlik oranıyla karakterize edilir. Bu kalıbın kırılması için sanayileşme gereklidir. Kurama göre, ekonominin her kesiminde aynı zamanda ve hızlı bir şekilde yatırımların artması gerekir. Rosenstein-Rodan, büyük itiş bir uçağın kalkışına benzetmektedir. Uçağın havalanmadan önce kat etmesi gereken kritik bir sürüş hızı vardır. Benzer koşullar büyüme sürecine de uygulanırsa bir ülkenin büyümeyi sürdürebilmesi için, eşanlı yatırımlarla belirli bir ivme kazanması gerekir (Martinussen, 1997: 57).

Rosenstein-Rodan’ın kalkınma ekonomisine katkılarını özetlemek gerekirse, dört yenilikten söz edilebilir: (a) özellikle tarım sektöründe görülen “gizli işsizlik”; (b) geniş ölçekli yatırımların ekonomik büyümeyi artırmada yarattığı etki olarak “dışsal ekonomiler”; (c) tüketici malları imalat yatırımının genişlemesinden önce gelmesi gereken “sosyal sabit sermaye” yatırımları; (d) işgücü eğitimi anlamında tanımlanan etkiler olarak “teknolojik dışsal ekonomiler” (Cypher ve Dietz, 2004: 132).

Özetle Büyük İtiş Teorisi, azgelişmiş bölgelerde piyasanın istenilen büyüklüğe sahip olmamasından dolayı, devletin yapacağı sosyal sabit sermaye yatırımlarının ve yabancı sermayenin de desteğiyle ekonomideki tüm sektörlerde eşanlı ve büyük

ölçekte gerçekleşecek yatırımlarının kalkınmaya dinamizm katacağını ifade etmektedir.

Az gelişmişliğin nedenlerini açıklayan kuramlardan biri de *Ragnar Nurkse*'ün fakirliğin kısır döngüsü yaklaşımıdır. Nurkse, 1952 yılında yayınladığı “Some International Aspects of the Problem of Economic Development” adlı makalesinde “bir ülke fakir olduğu için fakirdir” tezini öne sürerek söz konusu kısır döngüyü özetlemiştir (Nurkse, 1952: 571). Buna göre kısır döngünün açıklanmasında başlangıç noktası, az gelişmiş ülkelerdeki gelir seviyesinin düşüklüğüdür. Gelirin düşük olması tasarrufların (arz tarafı) ve ayrıca toplam talebin de (talep tarafı) düşük olmasına yol açmaktadır. Bu durum yatırımları ve buna bağlı olarak geliri düşürmektedir. Yaşanan gelir düşüklüğü (başlangıçtaki düşük gelir düzeyine geliş) tekrarlar ve bu kısır döngü sürüp gider. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler fakir olduğu için fakirdir (Nurkse, 1967: 4-5).

Nurkse'e göre yatırım güdüsü, piyasanın küçük olması nedeniyle sınırlıdır. Piyasanın büyüklüğü ise sadece para talebi, insanların sayısı ya da fiziksel alan ile belirlenmez. Piyasanın büyüklüğünü esas belirleyen unsur, genel üretkenlik düzeyidir. Satın alma kapasitesi, üretme kapasitesi anlamına gelir. Bu nedenle üretkenlik düzeyi, üretimde sermaye kullanımına bağlıdır. Fakat piyasanın küçük ölçekli olması, sermaye kullanımını sınırlandırır (Nurkse, 1952: 571). Yaklaşımına göre az gelişmiş ülkeler bu çemberi tek başlarına kıramazlar. Bu kısır döngüyü kırabilmek için yabancı sermaye, dış borç ve dış yardımlar gerekli unsurlardır. Bu unsurlar yoluyla ekonomide bir tek sektörde değil, birbirini tamamlayan birkaç sektörde eşanlı olarak sanayi yatırımlarının oluşturulmasıyla piyasa genişleyecek ve gelişmenin yolu açılmış olacaktır.

Piyasanın büyüklüğü ile sermaye teşekkülü kavramlarını vurgulayan ve fakirliği (düşük gelirliliği) yine fakirlikle (düşük gelirlilikle) açıklayan Nurkse, az gelişmişliği bu toplumların sosyal ve tarihsel dinamiklerinden soyutlayarak ortaya koyması nedeniyle eleştirilebilir.

Nobel ekonomi ödüllü iktisatçı *W. Arthur Lewis* ise, iki sektörlü bir modelde az gelişmiş ülkelerin sınırsız emek arzıyla nasıl gelişeceğini açıklamıştır. Analizinde önce kapalı sonra da açık bir ekonomide bölüşüm, birikim ve büyüme sorunlarını çözmeye çalışan Lewis'in Klasik iktisatçılardan etkilendiğini söyleyebiliriz.

Analizin ilk ve en temel varsayımı, nüfusun sermaye ve doğal kaynaklara göre fazla olduğu ülkelerde sınırsız bir emek arzı olduğu ve ekonominin çoğu sektöründe emeğin marjinal verimliliğinin önemsiz, sıfır veya negatif olduğudur. Marjinal verimliliğin sıfır veya sıfıra yakın olduğu bu ekonomilerde ücretler geçimlik düzeydedir. Bu nedenle bu fiyat düzeyinde işgücü arzı, talebi aştığı sürece sınırsız olacaktır. Böyle bir durumda, mevcut ücrette bir sınırlama olmadan yeni endüstriler yaratılabilir ya da eski endüstriler genişletilebilir; ya da daha açık bir ifadeyle işgücü kıtlığı, yeni istihdam kaynaklarının yaratılması için bir sınır değildir (Lewis, 1954: 142-144).

Lewis'e göre ekonomi iki sektörden oluşmaktadır: kapitalist sektör (capitalist sector) ve geçimlik sektör (subsistence sector). Kapitalist sektör, ekonominin yeniden üretilen sermayesini kullanan ve bunun karşılığında kapitaliste ödemede bulunan kısmıdır. Geçimlik sektör ise, ekonominin yeniden üretilen sermaye kullanmadığı diğer bütün kısmıdır. Bu sektörde kişi başına çıktı kapitalist sektöre göre düşüktür, çünkü sermaye tarafından verim sağlanmamaktadır. Daha çok sermaye kullanılabilir oldukça, geçimlik sektörden kapitalist sektöre daha çok işçi geçişi olacaktır ve bir

sektörden diğerine geçiş oldukça kişi başına çıktı miktarı da artacaktır (Lewis, 1954: 147).

Geri kalmış ülkelerin ekonomik sorunlarının doğasını anlamak için sorulan “neden bu kadar az tasarruf ediyorlar?” sorusuna Lewis’in verdiği cevap “çünkü kapitalist sektörleri çok küçük” olmaktadır. Eğer bu ülkeler daha geniş bir kapitalist sektöre sahip olsaydı, kârlar milli gelirin daha büyük bir bölümünü oluşturacak ve tasarruf ile yatırım görelili olarak daha fazla olacaktır. Kapalı ekonomide analizini sürdüren Lewis, sermayenin sadece elde edilen kârla yaratılmadığını, özellikle banka kredileri olmak üzere para arzındaki net bir artışla da sermaye yaratılabileceğini vurgulamaktadır (Lewis, 1954: 160-161).

Analiz, açık ekonomi koşullarında şöyle devam eder. Sermaye birikimi işgücü arzına yetiştigi zaman, ücretler geçimlik düzeyin üstünde artmaya başlar ve kapitalist fazlası bundan ters yönde etkilenir. Ancak diğer ülkelerde hala işgücü fazlası varsa, kapitalistler bunu iki yoldan biriyle çözebilir: diğer ülkelere gelecek göçleri destekleyebilir ya da geçimlik bir ücrette hala bol işgücünün olduğu ülkelere sermayelerini ihraç edebilir. Ancak ücret düzeyi görece yüksek olan ülkelere işçi sendikaları göç edenlere sıcak bakmayacaktır. Bu nedenle kapitalistler için sermaye ihracı daha kolay bir yoldur (Lewis, 1954: 177).

Özetle, kapitalistler yeni yatırımlara kalkıştığında ya da eski yatırımları genişlettiğinde ihtiyaç duyduğu işgücünü geçimlik sektördeki emek fazlasından transfer yoluyla karşılamaktadır. Geçimlik sektördeki emek fazlası bittiğinde, kapitalist başka ülkelerin emek fazlalarını göç yoluyla ülkelerine çekmek ya da sermayelerini bu emek fazlası olan ülkelere ihraç etmek ister. Bu da az gelişmiş

Ülkelerin hızlı nüfus artışlarını ve geçimlik ekonomideki emek fazlalığını kullanarak (kapitalist sektöre geçişini sağlayarak) kalkınabilecekleri anlamına gelir.

Ekonomik kalkınmayı sağlamak için yatırımların ekonomideki tüm sektörlerde ve eşanlı olarak gerçekleşmesi gerektiğini ve bunlarda yaşanacak bir dengesizliğin ekonomik ilerlemeyi durduracağını savunan “dengeli kalkınma” kuramına karşı çıkan ve dengeli büyüme sürecini birbirini takip eden bir dizi dengesizliğin olduğu dinamik bir süreç olarak kabul eden “dengesiz kalkınma” kuramının öncüsü *Albert O. Hirschman*’dır. Hirschman’a göre azgelişmiş ülkeler kalkınmayı gerçekleştirecek sermaye birikimi ve piyasa genişliğine sahip değildirler. Schumpeter’den etkilenen analiz, azgelişmiş ülkelerin en büyük sorununun girişimcilik ve işletme eksikliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum aynı anda tüm sektörlere yatırım yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yatırımların, sektörler arası bağlantının en yoğun olduğu bazı stratejik sektörlere odaklanması gerekir (Hirschman, 1958: 50-62).

Hirschman’ın en bilinen ve en yaratıcı fikirlerinden biri, sektörler arası bağlantının tespit edilmesi için geliştirdiği endüstriyel bağlantılardır. Endüstriyel bağlantılar ileri ve geri bağlantılar şeklinde ikili bir yapıya sahiptir. İleri bağlantılar, bir sektörün çıktısının ara girdi olarak kullanıldığı diğer sektörlerle olan ilişkisi; geri bağlantılar ise bir sektörün ara girdi talep ettiği ve üretimlerini uyardığı diğer sektörlerle olan ilişkisidir. İleri ve geri bağlantılar dışsal ekonomilerle açıklanır. Buna göre bir sektörü geliştirmeye yönelik yapılan yatırımlar, ileri ve geri bağlantılar yoluyla dışsal ekonomiler yaratarak yeni yatırımları uyarır. Bu nedenle yatırımların yoğunlaşacağı anahtar sektör, ileri ve geri bağlantıları kuvvetli olan bir sektör olmalıdır. Bu bağlantıların ölçülmesi girdi-çıktı analiziyle söz konusu olabilir. Girdi-ıktı tablolarını kullanarak, bir endüstrinin çıktısındaki bir artışın geri bağlantılı

üreticilerin arzı ve ileri bağlantılı endüstrilerin üretimi üzerindeki etkisini ölçmek mümkündür (Hirschman, 1958: 98-119).

Bir diğer dengesiz kalkınma kuramcısı *Paul Streeten* da, belli şartlar altında dengesizliğin ilerlemeyi teşvik edeceğini, büyüme için gerekli olduğunu ve denge konusunda ısrarcı olmanın durgunluğu önlemekten ziyade ona neden olabileceğini savunmaktadır (Streeten, 1959: 171).

Dengesiz kalkınma perspektifinden olan bir diğer model de Fransız iktisatçı *F. Perroux* tarafından 1950’lerde geliştirilen Kalkınma Kutupları yaklaşımıdır. Perroux, bir bütün olarak endüstriyi iki alt sektöre bölmüştür: “yönlendiren” (propellant) endüstriler olarak anılan dinamik alt sektörler; “yönlendirilen” (impelled) endüstriyel sektörler olarak bilinen ve dinamik sektörler tarafından ileriye taşınan, dinamik olmayan sektörler (Martinussen, 1997: 60).

Bu ayırmadan da anlaşılacağı üzere, bir ekonomide gelişmişlik coğrafi olarak bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Fiziki ve beşeri alt yapısı hazır olan bölgelerin zamansal olarak daha önce gelişmesi ve bu gelişmişliğin söz konusu coğrafi alanda yoğunlaşması “kalkınma kutupları” kavramını tartışmaya açmıştır. Buna göre gelişmiş kutuplar diğer bölgelere doğru zamanla yayılacak ve coğrafi bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı azalacaktır.

1.3.2. Yapısalcı ve Neo-Yapısalcı Yaklaşım

Az gelişmişlik ve kalkınma konusunda geleneksel kalkınma iktisatçılarının iyimserliğinin tersine daha kötümser olan ve analizlerini heterodoks bir perspektiften geliştiren yapısalcı yaklaşım, öncüsü Raul Prebisch’in başkanlık ettiği Latin Amerika

Ekonomi Komisyonu (ECLA) çatısı altında yapılan çalışmalar nedeniyle Latin Amerika okulu olarak da anılmaktadır.

Raul Prebisch, uluslararası işbölümünün karşılıklı yarar ilişkisine dayandığı kanısını sorgulayan ilk kalkınma iktisatçılarından biridir. Bu bağlamda geleneksel kalkınma iktisatçılarına getirilebilecek yapısalcı eleştiriler (a) azgelişmişliğin bir gecikme olarak görülmesi ve bundan kurtulma yolunun gelişmiş ülkelerin geçtiği yoldan geçmek olduğu düşüncesi; (b) azgelişmişliğin sadece içsel nedenlere bağlanması; (c) gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde uyguladıkları politikaların tersini önermesinin samimi yetersizliği; (d) azgelişmişlik sorununa bu toplumlara sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik olarak uzak olan gelişmiş Batı'dan çözüm önerilerinin gelmesi şeklinde özetlenebilir.

Prebisch'in kalkınma iktisadına yaptığı en büyük katkılardan biri merkez ve çevre kavramlarıdır. Buna göre dünya, birincil mal üreticileri ve ihracatçıları olan azgelişmiş (çevre) ülkelere ve sanayi mal üreticisi ve ihracatçısı olan gelişmiş (merkez) ülkelere oluşmaktadır. Çevre ülkeler ile merkez ülkeler arasındaki serbest ticaretin, geleneksel dış ticaret kuramında iddia edilenin aksine, ülkeler arasında karşılıklı fayda sağlamadığı ve hatta çevre ülkelere merkez ülkelere gelir aktarımına yol açtığı savunulmaktadır. Yapısalcı yaklaşıma göre, çevredeki hammadde ihracatına yönelik yapı kırılmadıkça azgelişmişlik sorunu çözülemeyecektir. Bu nedenle yapısalcı yaklaşım, ekonomiye devlet müdahaleleriyle birlikte ithal ikameci sanayileşme politikaları önermektedir.

Yapısalcı kuramcılar başta Latin Amerika olmak üzere azgelişmiş dünyadaki enflasyon sorunuyla ilgili çalışmalarda da bulunmuşlardır. Enflasyonun nedenlerini azgelişmiş ülkelerin toplumsal ve ekonomik yapılarına bağlayarak açıklamaya

alışan yaklaşım, çözümü de söz konusu toplumsal ve ekonomik yapılardaki reformlarda bulmaktadır. Anlaşılacağı üzere enflasyonla mücadele de gelişme sorunundan bağımsız değildir (Başkaya, 2009: 72).

1980 sonrasında yapısalcı gelenekte yazan iktisatçılar dikkatlerini kısa dönem makroekonomik istikrara çevirmişlerdir. Kısa dönem kalkınma makroiktisadının bu “yeni yapısalcı” görüşünün en tanınan ismi Lance Taylor’dır. Yeni yapısalcılar, sıkı para politikası ve devalüasyonla birleşen mali katılık şeklindeki “şok tedavisi” başta olmak üzere, ortodoks kısa dönem makroekonomik politika önerilerinin etki ve dirayetini sorgularlar (Agénor ve Montiel, 1996: 14).

Yapısalcılık çalışmamızın ana konusu olduğundan ve sonraki bölümde detaylı olarak açıklanacağından, burada sadece azgelişmişliği açıklamaya çalışan yaklaşımlardan biri olarak kısaca değinilmiştir.

Azgelişmişlik günümüzdeki gelişmiş ölkelerin geçmişteki resimleri olmadığından, diğer bir ifadeyle azgelişmişlik özgül bir olgu olduğundan, çözümü için kendine özgül bir teoriye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bağlamda, Prebisch’in merkez ve çevre analizi yöntemsel açıdan bağımlılık okulunu etkilemiş ve kalkınma iktisadında bağımlılık okulunun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1.3.3. Neo-Marksist Azgelişmişlik ve Bağımlılık Teorileri

Azgelişmişlik konusundaki Neo-Marksist teoriler, 1950’ler boyunca kısmen büyüme ve modernizasyon teorilerine karşı bir reaksiyon olarak, kısmen de emperyalizmin etkisiyle ilgili çok eski bir tartışmanın sonucu olarak görölmüştür. İlk Neo-Marksist teoriler bağımlılık teorileri olarak bilinir (Martinussen, 1997: 85).

Hem Marksizm hem de Latin Amerika Yapısalcılığına yönelerek inşa edilen bağımlılık, bir kuram olmanın ötesinde aynı duruşu sergileyen bilim insanları arasındaki bir düşünce okulu olmuştur. Bu düşünce okulunun önemli isimlerinden olan Fernando Cardoso, Theotonio dos Santos ve André Gunder Frank gibi yazarlar kalkınma ve azgelişmişliği bir madalyonun iki yüzü şeklinde ifade ederek aralarındaki dikotomik ilişkiyi vurgulamışlardır. Bu düşünce okulu, merkezdeki gelişmenin çevredeki azgelişmişliğe bağlı olduğunu vurgulayarak “azgelişmişliğin gelişimi” nosyonuyla yola çıkan yaklaşımlardan, bağımlılığın yapısal bir koşuldan ziyade bir durum olduğunu savunarak “bağımlı kapitalist gelişim” gibi daha reformist bir nosyona sahip olan yaklaşımlara kadar geniş bir spektruma sahiptir (Veltmeyer, 2006: 18).

Bağımlılık okulu, azgelişmişliğin nedenlerini bu ülkelerin tarihsel süreç içerisinde uluslararası işbölümünde aldıkları rollerle açıklamışlardır. Buna göre gelişmişlik ve azgelişmişliği yaratan, kapitalist gelişme ve yayılmadır. Antikapitalist olması ve tahlillerinin odağına azgelişmiş ülkeleri yerleştirmiş olması nedeniyle Marksist geleneği sürdüren Neo-Marksist yaklaşımlar, belli yönleriyle de Ortodoks Marksizm’den ayrılmaktadır. Ortodoks Marksizm’den ayrılan bu yönleri şöyle özetleyebiliriz (Başkaya, 2009: 76): (a) azgelişmiş ülkelerin tek başlarına teorik tahlilin merkezine yerleştirilmesi, (b) Avrupa merkezilikten bir kopuşun söz konusu olması, (c) kapitalist yayılmanın olumlu ve ilerici olarak görülmemesi, (d) kalkınmanın koşulu olarak kapitalizmden kopma gerekliliğinin ileri sürülmesi, (e) kapitalizmden kopuş sürecinde işçi sınıfının dışında başka toplumsal sınıf ve tabakalara da görev yüklenmesi.

“Büyümenin Ekonomi Politikı” adlı kitabında azgelişmişliğin hem tarihsel köklerini hem de morfolojik analizini yapan *Paul Baran* (1974), bağımlılık okulunun öncüsü olarak kabul edilir. Baran, azgelişmiş ülkelerin dual ekonomilerle karakterize edildiğini vurgulamıştır. Buna göre bu yapı, bir yandan verimliliğin düşük ve emeğin marjinal verimliliğinin sıfıra yakın olduğu geniş tarımsal sektörleri, diğer yandan da çok yüksek bir verimliliğe sahip olan küçük endüstriyel sektörleri kapsamaktadır (Martinussen, 1997: 86).

Baran’ın analizindeki en önemli özelliklerden biri, azgelişmiş toplumların neden azgelişmiş kaldığı sorusunu açıklamaya çalışmasıdır. Azgelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal ilerleme yollarını nelerin tıkadığını kavramak ve bu engellerin ne yönde ve nasıl bir gelişme göstereceklerini anlamak için, “geri kalmış kapitalist ülkelerin neden diğer kapitalist ülkelerin yaşadığı kapitalist gelişme doğrultusunda bir ilerleme yaşamadığı ve bu toplumlarda ilerleme hareketinin neden yavaş olduğu ya da hiç olmadığı” sorusuna karşılık vermek gerekmektedir (Baran, 1974: 279). Bu açıklamanın devamında Baran, sınıf ilişkilerini ve bunun ekonomik artıkların kullanımı üzerindeki etkisini vurgulayarak, Karl Marx’ın ekonomik teorilerinin özel bir versiyonunu ortaya çıkarmıştır (Martinussen, 1997: 86).

Baran’ın analizinde dört temel unsur vardır: ekonomik artık, tekelci kapitalizm, emperyalizm ve sınıflar. Bu unsurlara dayanarak çevre ülkelerin kapitalist üretim tarzıyla gelişmesinin ve ekonomik bağımsızlığını korumasının olanaksız olduğunu söylemiştir.

Baran’a göre sanayileşmiş ülkelerin hammadde ihtiyacını karşılayan ve bu ülkelerin şirketlerine büyük kârlar ve yatırım alanları sağlayan azgelişmiş dünya, gelişmiş kapitalist ülkelerin her zaman bir iç alanı (hinterlandı) olmuştur; bu nedenle

de bu ülkelerin gelişmesi, gelişmiş kapitalist dünyanın egemen çıkarlarına ters düşmektedir (Baran, 1974: 85).

Az gelişmişlik sorununun açıklanmasında ekonomik artık kavramı vurgulanmaktadır. En basit haliyle ekonomik artık, bir toplumun ürettikleri ile üretim maliyeti arasındaki farktır. Bu fazlanın büyüklüğü, üretim ve servetin toplumun amaçlarına ulaşmak için sahip olduğu özgürlüğün bir göstergesidir (Baran ve Sweezy, 1970: 11). Baran'a göre ekonomik artık kavramının üç değişik türü vardır: aktüel ekonomik artık, potansiyel ekonomik artık ve planlı ekonomik artık. Aktüel ekonomik artık, toplumun belli bir dönemde gerçekleşen toplam üretimi ile toplam tüketimi arasındaki fark; potansiyel ekonomik artık, belli bir doğal ve teknolojik ortamda kullanılabilir verimli kaynakların yardımıyla elde edilebilecek toplam üretim ile temel tüketim olarak tanımlanabilecek toplam üretim kesimi arasındaki fark; planlı ekonomik artık ise, üretici kaynakların tümü için planlanmış en uygun üretim düzeyi ile planlanmış en uygun tüketim düzeyi arasındaki fark olarak tanımlanmıştır (Baran, 1974: 103-132).

Az gelişmiş toplumların ekonomik artığının gelişmiş toplumlara kanallize edilmesi, bu ülkelerin kalkınma sürecinde yatırımlar için kullanabilecekleri az miktarda ekonomik artığı kaldığı anlamına gelir. Bu sömürgeci yapı az gelişmişliğin temel nedenidir.

Bir ülkenin ekonomik kalkınması hızlandırılmak isteniyorsa, ekonomide köklü yapısal değişikliklerin yapılması gerekir. Buna ek olarak, uzun dönemli bir planlama çerçevesinde büyük yatırımlara girişmek, yeni üretim yöntem ve araçlarına geçmeyi engelleyen geleneksel yapıyı kırmak gerekir (Baran, 1974: 87-88).

Andre Gunder Frank da Baran gibi azgelişmişliğin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Ancak sosyal sınıflar ve bunların ekonomik artık üzerindeki kontrolü konusuna Baran kadar yoğunlaşmamıştır. Frank daha çok, ekonomik artığın kaynağı için temel olan mekanizmanın ticaret ve diğer mübadele çeşitleri olduğunu tartışmıştır (Martinussen, 1997: 88). Bunun yanı sıra Frank, azgelişmiş ülkelerin modern/kapitalist ve feodal/pre-kapitalist şeklinde ikili bir yapıya sahip olduğu düalist kavramsallaştırmayı da kabul etmemektedir. Tersine, kapitalizmin çevrenin tümüne nüfuz ettiğini ve merkezin ticari sermayesinin girişiyle çevre toplumların dünya kapitalist sisteminin bir parçası haline getirildiğini; ikili toplum tezinin önerdiği siyasetin ancak azgelişmişlik koşullarını yoğunlaştıracağı ve sürdüreceğini savunmaktadır (Frank, 1972: 4).

Frank'a göre şimdiki gelişmiş ülkeler geçmişte gelişmemiş (undeveloped) olsalar da hiçbir zaman azgelişmiş (underdeveloped) olmamışlardır. Diğer bir ifadeyle azgelişmişlik, eski kurumların devam etmesi ve dünya tarihinin akışından izole edilen bölgelerdeki sermaye kıtlığı nedeniyle ortaya çıkmamıştır. Tersine azgelişmişlik, ekonomik kalkınmayı da yaratan aynı tarihsel süreç tarafından ortaya çıkmıştır ve çıkmaktadır: kapitalizmin kendi gelişimi (Frank, 1972: 8-9).

Mübadele ilişkileri ve ağı, Frank tarafından metropol ve uydulardan oluşan piramitsel bir yapı olarak tanımlanır. Çevrenin kırsal bölgelerindeki tarım emekçileri ve küçük çiftçiler, bu piramidin en altındaki uydulardır. Bu uydular, genellikle ticaret yoluyla yerel metropoller olan toprak sahiplerine ve sermaye birikiminin yerel merkezlerine bağlanır. Söz konusu bağlantı, uydularda yaratılan ekonomik artığın metropollere aktarılmasını sağlar. Metropol-uydu yapısını incelediğimiz zaman, azgelişmiş olan uluslararası düzeydeki her uydunun bir metropol gibi kendi yerel

uydularından sermaye ve ekonomik artık absorbe ettiğini ve bu artığın bir miktarını da bağlı olduğu dünya metropolüne aktardığını görürüz (Frank, 1972: 6).

Frank’a göre ampirik bulgular Latin Amerika’daki ekonomik artığın başka yerlere aktığını göstermektedir. Artıkların çoğu doğdukları ülkelerde yatırım amaçlı kullanılmak yerine, zengin kapitalist ülkelere transfer edilmektedir. Bu nedenle Frank, üçüncü dünya ülkelerinin sanayileşmiş ülkelerle ilişkilerini kırmanın kendileri için daha iyi olacağı sonucuna varmıştır. Dünya piyasasıyla bağları koparma, en iyi kalkınma stratejisidir. Bu da çevre ülkelerde sosyalizmle ifade edilebilir, çünkü toprak sahipleri ve komprador kapitalistler gibi güçlü sınıfların kendi artıklarını yaratan temelleri ortadan kaldırarak böyle bir bağlantı kopukluğuna gitmeleri beklenmemelidir (Martinussen, 1997: 89). Frank’a göre azgelişmiş ülkelerin geçmiş deneyimleri üzerine kurulu tarihsel bakış, ekonomik kalkınmanın sadece kapitalist yayılmacı ilişkilerden kurtularak gerçekleşeceğini gösterir (Frank, 1972: 4).

Kalkınma tartışmalarında belirgin bir uluslararası konum kazanan ilk üçüncü dünyalı iktisatçılardan biri de *Samir Amin* olmuştur. A. G. Frank ticaret ve diğer değişim ilişkileriyle ilgilenirken, Amin üretim ilişkileri ve koşullarına daha çok önem vermiştir. Amin, üretim süreçlerinin yapılandırılmasını vurgulayarak iki tip ideal toplum modeli üzerine çalışmıştır. Bunlardan biri özmerkezli (autocentric) bir “merkez” ekonomisi, diğeri ise bağımlı bir “çevre” ekonomisidir. Özmerkezli ekonomi modeli Rostow’un “kitle tüketim çağı”nda tanımlanan özelliklere benzer özellikler taşır. Özmerkezli yeniden üretim yapısı, hem üretim araçlarını hem de kitlesel tüketim mallarının imal edilmesiyle karakterize edilir. Çevre ekonomilerde daha farklı bir durum vardır. Amin’e göre bu tip ekonomilerde, aşırı gelişmiş bir ihracat sektörü ve lüks tüketim malları üreten bir sektör hakimdir. Sermaye malları

endüstrisi yoktur ve kitlesel tüketim için sadece küçük bir imalat sektörü vardır. Çevre ülkelerde kapitalizm, üretim süreçlerinin sadece sınırlı kısmına girmiştir. Diğer kısımlar kapitalist olmayan üretim biçimleriyle yapılandırılmıştır. Bu noktada, Amin'in kavramsallaştırması, değişim ilişkileri anlamında A. G. Frank'ın kapitalizm tanımına göre P. Baran'ın düşünce biçimine daha yakındır (Martinussen, 1997: 90).

Amin'e göre, merkez ile çevreyi birbirinden ayıran ölçüt, büyüme ve kârların genel dinamiğinin merkez ülkelerdeki ücret artışı ve çevre ülkelerdeki ücret durgunluğundan oluşan diyalektik ile belirlenmesidir (Amin, 1984: 68). Ücret eğilimleriyle ilgili bu farka ek olarak, merkezdeki ücretler verimlilikle birlikte yükselme eğilimindedir; çevredeki ücretler ise yükselmemekte ve verimlilik artışlarının gerisinde kalmaktadırlar. Bu nedenle “yarı-çevre” olarak isimlendirilen ülkelerde ücretler çevredekilere benzer şekilde hareket ettiği sürece, diğer farklılıklara rağmen, bu kavram yanıltıcı olmaktadır (Amin, 1984: 70).

Çevre ülkelerdeki çarpık üretim yapısı ve bu ülkelerin bağımlılığı, merkez ülkelerin hâkimiyetinin bir sonucudur. Merkez ülkeler, kaynakları ve ucuz işgücünü sömürerek çevre ülkeleri aşırı gelişmiş ihracat sektörüne zorlamaktadır. Aynı zamanda merkez ülkeler ulusal sermaye malları endüstrisinin kurulmasını ve kitle tüketim mallarının imalatını da engellemiştir. Böylece zengin ülkeler çevre ülkelere mallarını satmaya devam etmiştir. Amin'e göre azgelişmiş ülkeler merkez ülkelerle aralarındaki asimetrik ilişkiyi kırmalı, bölgesel işbirliğini genişletmeli ve sosyalist bir kalkınma stratejisi sürdürmelidirler (Martinussen, 1997: 91).

Bağımlılık kavramını “bazı ülke ekonomilerinin başka bir ekonominin gelişmesi ve genişlemesine bağlı olduğu bir durum” şeklinde tanımlayan *T. Dos Santos* ise, bağımlı ülkelerin iç durumlarının dünya ekonomisinin bir parçası

olduğunu görmemizi sağlamada bu kavramın yardımcı olduğunu söylemiştir. Buna göre bağımlı ülkelerin yurtiçinde ürettiği artığın ticari ve mali ilişkiler yoluyla faiz ve kâr şeklinde egemen ülkelere transfer edilmesi söz konusudur. Bu durum bağımlı ülkelerin iç piyasaları ile teknik ve kültürel kapasitelerinin gelişimini sınırlar. Sistemin bir kısmının gelişmesi diğer kısımlar pahasına gerçekleştiği için, bu durum eşitsiz gelişme (unequal development) olarak adlandırılır. Bu eşitsizliğin ve kaynak transferinin kombinasyonu dünya ekonomisinin kaçınılmaz ve yapısal bir unsuru haline dönüştüğünden, süreci birleşik gelişme (combined development) kavramı tamamlar (Dos Santos, 1970: 231).

Dos Santos'a göre, geri kalmışlığı ileri üretim modellerinin benimsenmesindeki ya da modernleşmedeki bir başarısızlık olarak analiz etmek, bilim maskesi altında ideolojik davranmaktan başka bir şey değildir. Geri kalmışlığın nedeni kapitalizmle bütünleşmenin noksanlığı değil, tersine, uluslararası sistem ve onun gelişme yasalarına katılma şeklinden gelir (Dos Santos, 1970: 235).

Dos Santos'un analizine dayanarak bağımlılığın tarihsel biçimlerini üçlü bir yapıda inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, sömürgeleşmiş ülkelerdeki toprak, madenler ve işgücü üzerinde ticari bir tekel yoluyla hâkimiyet elde edilen sömürgeci bağımlılıktır. İkincisi, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve bağımlı ülkelerin birincil mal ihracatına bağlı olarak hegemonik merkezlerdeki büyük sermayenin genişlemesiyle karakterize edilen finansal-endüstriyel bağımlılıktır. Üçüncüsü ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde azgelişmiş ülkelerin iç piyasalarındaki endüstrilere yatırım yapmaya başlayan çok uluslu şirketler üzerinde temellenen teknolojik-endüstriyel bağımlılıktır. İlk iki bağımlılık türünde ihracata konu olan malların (sömürgeci dönemde altın, gümüş ve tropikal ürünler;

endüstriyel-financeal bağımlılık döneminde hammadde ve tarımsal ürünler) üretimi hegemonik merkezlerden gelen talep tarafından belirlenir. Üçüncü bağımlılık türünde ise azgelişmiş ülkelerin sanayi girdilerinin ithalatı için ihracattan elde ettiği dövizin kısıtlı olması ve emperyalist merkezlerin makine ve işlenmiş hammaddeleri satmak yerine sermaye şeklinde kendi yatırımları olarak çevreye sokması veya bunların kullanımı için imtiyaz, patent vb. hakların ödenmesini talep etmesi (teknolojik tekellilik) azgelişmiş dünyanın kalkınması üzerindeki yapısal kısıtlardır (Dos Santos, 1970: 232-234).

Sonuç olarak bağımlı kalkınma zincirinin kırılması gerektiğini savunan Dos Santos, ECLA ve UNCTAD gibi kalkınmacıların önerilerini ara çözümler olarak ifade etmekte ve bunları çelişkili, boş ve ütöpik olarak görmektedir.

Arghiri Emmanuel'in 1960'ların sonlarındaki eşitsiz değişim teorisi ise, her ne kadar muhakeme tarzının farklı olduğunu iddia etse de, Prebisch ve Singer'in azgelişmiş ülkelerin ticaret hadlerinin bozulacağı yönündeki analizinin genişletilmiş bir türüdür. Emmanuel, ticaret hadlerindeki bozulmayı Karl Marx'ın emek-değer teorisine ilişkin olarak açıklamaya çalışmıştır. Bu durum, teorisini oldukça karmaşıktır ve birkaç kelimeyle açıklamayı zorlaştırmıştır. Emmanuel'e göre, çevre ülkelerde ücretler çok düşük olduğundan, sanayileşmiş ülkeler bu ülkelerden kendi ülkelerindeki üretim maliyetlerinin altında fiyatlardan mal alabilirler. Diğer bir ifadeyle azgelişmiş ülkelerde ücretlerin düşük olması fiyatlara yansımakta; ve merkez ülkeler belirli bir birim emeğe malolan mallar karşısında daha düşük bir birim emeğe malolan mallar satmakta; böylece eşitsiz bir mübadele söz konusu olmaktadır. Çevre ülkelerde ücretler o kadar düşüktür ki, sundukları hizmet ve ürettikleri malların değerinin sadece küçük bir bölümü işçilere ödenmektedir. Bu

bölüm, merkez ülkelerde kimi sanayi dallarındaki işçilere ödenenden çok daha küçüktür. Bu bağlamda fakir ve bağımlı ülkelerde bir çeşit aşırı sömürü söz konusudur. Emmanuel'e göre bu aşırı sömürü, Frank tarafından öne sürülen ticaret üzerindeki tekelci kontrolünden daha önemli bir artık üretme mekanizmasıdır. Bu mekanizma, eşitsiz değişim yoluyla sanayileşmiş ülkelere önemli bir değer transferiyle sonuçlanır ve bu değer transferi azgelişmişliğin devamlılığının ana açıklamasıdır (Martinussen, 1997: 91).

Brezilyalı sosyal bilimci *F. H. Cardoso* ise, başlangıç noktasını Latin Amerikan bağımlılık teorilerinden alan yeni dalga kuramcılardandır. Ancak o, çevre ülkelerin bir grup bağımlı ekonomiler olarak görülebilmesi fikrini reddetmiştir. Bununla birlikte, dünya piyasası ve diğer dışsal faktörlerin toplum içi koşullar ve güçlerden daha önemli görülmesi gerektiği fikrini çürütmeye çalışmıştır. Bunun yerine Cardoso, dışsal faktörlerin farklı içsel koşullara bağlı olarak çok farklı etkilere sahip olduğunu iddia eder. Öyleyse, bazı bağımlı ekonomilerdeki geniş kapitalist kalkınma olanağına sahip olmayan içsel koşullar daha belirgindir. Cardoso yaptığı Brezilya analizinde, otosentrik yeniden üretim yaratılmadığı ve nüfusun büyük katmanlarının marjinalleşmesine rağmen önemli kapitalist büyümenin gerçekleştiğini gözlemlemiştir. Cardoso içsel koşullardan bahsederken dikkatini sadece ekonomik yapılara değil, aynı zamanda sosyal sınıflara, toplumdaki güç dağılımına ve devletin rolüne de yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle onun analizleri, iktisat ile siyaset bilimini birleştiren sistematik bir girişimi yansıtır (Martinussen, 1997: 94-95).

A. G. Frank'ın tersine, Cardoso bağımlı toplumların ulusal burjuvazilerini, kalkınmayı şekillendirme yeteneği ve gücü olarak görür. Bu sınıflar o kadar zayıf olabilmıştır ki, emperyalizmin sadece genişletilmiş bir kolu olarak çalışmışlardır.

Fakat ulusal iş dünyası ve onun liderleri, Brezilya örneğindeki gibi diğer koşullar altında o kadar otonom ve etkin davranmıştır ki, ulusal uzun dönemli çıkarlar devlet tarafından izlenen stratejilerde dikkate alınmış ve somutlaşmıştır. En başarılı çevre toplumlarında bile meydana gelebilen kalkınma ve toplumsal dönüşüm türü, merkez ülkelerdeki kalkınma modellerine benzememektedir. Sonuç, otosentrik yeniden üretim değil, (Frank'ın bağımlılığın gelişimi yaklaşımının tersine) bağımlı gelişmedir. Cardoso'nun kendi ifadesiyle sonuç, gelişme ile ilişkili bağımlılıktır ki, bu gelişme dünya piyasasına ve merkez ekonomilerine bağlı ve bağımlıdır. Bağımlı gelişmenin ileri tanımlamalarında Cardoso, Amin'inkine benzer formülasyonlar ve geniş kapsamlı kavramlar kullanmıştır. Buna göre, sadece burjuvazi ve orta sınıfın faydası için lüks mallar üreten çok geniş sektörlerle dengesizleşen ve çarpıtılan üretim yapısını vurgulamıştır. Dahası, sermaye malları üreten bir sektörün yokluğunu ve merkez ülkelerden ithal edilen ekipman ve makinelere olan bağımlılığı vurgulamıştır. Ancak Amin'in tersine, Cardoso genelleştirme konusunda çok dikkatli olmuştur. Genel olarak çevre ülkelerden ziyade özellikle Brezilya hakkında konuşmayı tercih etmiştir (Martinussen, 1997: 95).

Dünya tarihini sınıflandırma, kapitalizmi tanımlama, kapitalist dünya-ekonomisini analiz etme ve merkez-çevre analizini yeniden düzenleme konularında Neo-Marksist yaklaşıma yöntemsel ve kavramsal katkılarda bulunmuş diğer bir yazar da *Immanuel Wallerstein*'dir.

Wallerstein, dünyada üç tarihi dönem yaşandığını düşünmektedir. İlki M.Ö. 8000 ya da 10000 öncesini kapsayan ve hakkında çok şey bilmediğimiz “mini sistemler” dönemidir. İkincisi M.Ö. 8000 ya da 10000'den M.S. 1500'e kadar süren dönemdir. Bu dönemde aynı anda var olan üç temel tarihsel sistem vardır: dünya-

imparatorlukları, dünya-ekonomileri ve mini sistemler. Bu sistemler kesintisiz sermaye birikimine sahip bir yapıda olmadıklarından kapitalist olarak nitelendirilemez. Üçüncü dönem ise M.S. 1500'den bugüne kadar süren ve birkaç yüzyılda küreyi saran kapitalist nitelikli dönemdir (Wallerstein, 2003: 532-533).

Kendi kendini besleyen uzun ömürlü bir kapitalist sistemin belirleyici özelliği sadece sermaye birikimi değil, kesintisiz sermaye birikimidir. Avrupa'da onaltıncı yüzyılda böyle bir sistem yaratılmış ve sonra bu sistem dünyayı kapsayacak şekilde yayılmıştır (Wallerstein, 2003: 529).

Kökleri onaltıncı yüzyıla dayanan ve kapitalist bir dünya-ekonomisi olarak nitelendirilebilen modern dünya-sistemini şöyle tanımlayabiliriz: “içinde bir işbölümü olan ve bu yüzden temel ya da asli malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı ve sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır” (Wallerstein, 2004: 45). Buna göre, kapitalist bir dünya-sistemi birçok kurumun bir toplamıdır. Birbiriyle iç içe girmiş olan bu kurumlar pazarlar, firmalar, devletler, hanehalkları, sınıflar ve kimliklerdir (Wallerstein, 2004: 47).

A. G. Frank'ın karşılıklı bağlantılardan oluşan ticaret ağı olarak tanımladığı ve binlerce yıl boyunca yaşanan gelişimini anlattığı “dünya-sistemi” kavramına Wallerstein karşı çıkmış ve ticaretin tek bir tarihsel sistem oluşturmadığını vurgulamıştır. Frank'ın tarihsel zaman içinde sadece tek bir dünya sisteminin var olduğu düşüncesine karşı, Wallerstein'a göre birçok dünya-sistemi var olmuştur. Bunun “dünya-sistemleri” kavramıyla açıklanmasının, kavramın çoğul kullanılmasının ve arada tire işareti kullanılmasının nedeni, dünyadaki bir sistem ya da dünyanın bir sisteminden bahsedilmemesidir. Dünya-sistemleri, bir dünya olan bir

sistemdir; yani “dünya”, sistemin bir sıfatı değildir ve iki sözcük birlikte tek bir kavram oluşturur (Wallerstein, 2003: 530-532).

Wallerstein’a göre, dünya-sistemi üç coğrafi bölgede toplanmıştır: merkez, yarı-çevre ve çevre. Çevre ile merkez arasında kalan, çevre kadar yoksul ve merkez kadar zengin olmayan yarı-çevre ülkeler hem çevre hem de merkezin özelliklerini taşımaktadır. Bir ülke bu küresel hiyerarşideki pozisyonunu aşağı veya yukarı doğru değiştirebilir (Martinussen, 1997: 97). Söz konusu hiyerarşide yaşanan eşitsiz değişim, ülke grupları arasındaki sömürü ilişkisinin temelini oluşturur ve sistemin devamlılığını sağlar.

Az gelişmiş çevrenin tek başına değil, dünya-ekonomisi içinde çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiğini savunan Wallerstein’ın dünya-sistemi yaklaşımı, az gelişmiş ülkeleri tarihsel bir süreç içinde iç ve dış dinamiklerle açıklamaya çalışması açısından diğer bağımlılık teorilerinden ayrılmaktadır.

Neo-Marksist gelenek içerisinde biraz daha farklı bir yere sahip olan ve deyim yerindeyse klasik bağımlılık teorisini baş aşağı çeviren yaklaşımlardan biri de *Bill Warren*’in yaklaşımıdır. Warren’e göre emperyalizm adaletsizlik ve sömürü üzerine kurulu bir sistem yaratma eğilimindedir; ancak aynı zamanda bu emperyalizm Üçüncü Dünya’ya kapitalizmin yayılması için koşullar da yaratır. Kapitalizmin Üçüncü Dünya’da hem derinlik hem de genişlik olarak gelişmesi mümkündür. Kapitalist üretim biçiminin çevre ülkelere sanayileşmiş ülkeler tarafından aşılmasına rağmen, Warren bunun uzun vadede bağımlılığın eliminasyonuna ya da bağımlılığın gelişmemesine yol açacağını iddia etmektedir. Diğer bir ifadeyle emperyalizm kendi çözümsüzlüğünün temellerini yatıştırmaktadır. 1960’lar ve 1970’lerdeki durumu Üçüncü Dünya’da ulusal kapitalist kalkınmaya bir geçiş olarak

gören Warren, doğu ile batı arasındaki çelişkiden bağımlı ülkelerin önemli faydalar sağlayacağını düşünmektedir. Buna göre, emperyalizm ve dünya piyasası, kapitalist gelişme olarak bilinen ekonomik büyüme ve ilerlemeye engel teşkil etmemektedir (Martinussen, 1997: 99).

Warren'e göre Batı dünyası sanayileşirken dünyanın geri kalanı yerinde saymamıştır ve bu sanayileşme dünyanın geri kalanının gelişmesini yavaşlatmamıştır. Tersine Batının ekonomik genişlemesi, Batılı olmayan dünyayı bir modernizasyon sürecine sürüklemiştir. Bu yanıyla Warren'in analizi geleneksel kalkınma yaklaşımlarına benzemektedir. Ancak sosyalizm için bir ön koşul olan kapitalizmin dünya çapında yayılmasında emperyalizmin ilerletici bir rolü olduğu düşüncesiyle, orijinal Marksist görüşü restore eden sistematik bir girişim olarak da görülebilmektedir. Bu nedenle Bill Warren'in analizi kimi çevrelerce "Neo-klasik Marksizm" olarak tarif edilir (Hettne, 1995: 144).

Gülalp, Lipietz'in ifadesiyle Warren'in söylemini şöyle özetlemiştir: "Emperyalizmle mücadele etme, çünkü o yabancı sömürüyü getirir; ancak sömürüyle mücadele et". Oysa Gülalp'e göre Warren kapitalist sömürüyü meşru bulmaktadır ve aslında şunu söylemektedir: "Emperyalizmle mücadele etme, çünkü o kapitalizmin yayılmasına yardım eder; ve kapitalizmin kendisi işlevsel ve ekonomik büyümeye uygundur" (Gülalp, 1986: 153).

2. BÖLÜM

YAPISALCI İKTİSAT

Fransız antropolog Claude Levi-Strauss'un geliştirdiği bir düşünce akımı olan yapısalcılık, kültürde anlamı ortaya çıkaran alt birimler arasındaki ilişkileri inceler. Yapısalcılık, yüzeydeki görüntünün altında yatan kuralların ve yasaların oluşturduğu yapıyı arayan bir yöntemdir. Geniş anlamda 20. yüzyılda ortaya çıkan yapısalcılık daha çok antropoloji (Claude Levi-Strauss) ve dilbilim (Noam Chomsky) alanlarında etkilidir. Bununla birlikte, psikoloji (Gregory Bateson), edebiyat eleştirisi (Jean Genet), tarih felsefesi (Thomas Kuhn ve Michel Foucault) gibi çok çeşitli alanlarda da uygulanmıştır. Yapısalcı yöntem ele aldığı konuyu, bütünleştiği yapı içine koyarak aydınlatmaya çalışır. Bu nedenle yapısalcılık temelde büyük yapılar, sistemler ve oluşumlarla ilgilidir. Yapısalcı hareket çerçevesinde insan davranışları ve olgular bu büyük sistem ve yapılar aracılığıyla incelenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yapısalcılık, yeni bir epistemolojik araştırma yaratmaya çalışan ve ampirik bilimlerin her birinin epistemolojik ilgileri üzerinde disipline edilmiş bir düşünce olarak anlaşılabilir (Solo, 1975).

Yapısalcılık bir yöntem olarak tüm sosyal disiplinler tarafından kullanılabilir bir metodolojiye sahiptir. Bu nedenle daha sonra iktisat alanında da kullanılmaya başlanan yapısalcılık kavramının bir yöntem mi yoksa bir düşünce okulu mu olduğu konusu tartışmaya açıktır. Piaget (1999: 129)'e göre "Yapısalcılık bir yöntemdir bir öğreti değildir, ancak öğretisel sonuçları çok olmuştur. Bir yöntem olduğundan uygulanabilirliği kısıtlıdır ve verimliliğinden dolayı başka yöntemlerle birleştirilmiştir". İlk bakışta, aynı ifadeler iktisat alanında kullanılan yapısalcılık

kavramı için de kullanılabilir. Mono iktisat anlayışından farklı olarak, azgelişmiş ülkelerin farklı yapısal özellikler sergilediğini ve bu nedenle ayrı incelenmesi gerektiğini öneren bir yöntem olarak kabul edilebilir. Yapısalcılığın sadece bir yöntem olduğunu düşündüğümüzde ilk kalkınma iktisatçılarından bağımlılık yaklaşımlarına kadar geniş bir düşünce okulu yelpazesini yapısalcı olarak nitelendirebiliriz. Syrquin (1994: 41) bu konuda yapısalcılığı “Nurkse, Rosenstein-Rodan ve Chenery’nin ılımlı yorumlarından, Baran, Cardoso ve Frank gibi bağımlılık yaklaşımının uç görüşlerine kadar sıralanan geniş bir fikir spektrumu” olarak tanımlamıştır. Ancak iktisat alanındaki yapısalcılığa baktığımızda, kendilerini yapısalcı olarak ifade eden ilk Latin Amerikalı iktisatçıların ve onları takip ederek yapısalcı yazını genişletenlerin belli varsayımlara dayanarak hipotezler ürettiğini ve belirledikleri sorunlar üzerine çözüm önerileri sunduklarını görürüz. Böylesi bir durumda yapısalcılığı sadece bir yönteme indirgemek, söz konusu hipotezleri ve çözüm önerilerini üreten iktisatçıların iktisadi düşünce okulları arasında hak etmedikleri bir şekilde göz ardı edilmelerine yol açmış olacaktır. Bu nedenle çalışmamızda yapısalcılık sadece bir yöntem olarak kabul edilmemiş, aynı zamanda azgelişmişlik ve daha sonrasında enflasyon ve diğer makro ekonomik sorunlar üzerine çözüm önerileri sunan bir düşünce okulu olarak da kabul edilmiştir. Buradan hareketle yapısalcılığı ayrıntılarıyla açıklayacağımız bu bölümde, bir iktisadi düşünce okulunun incelenme sistematigi takip edilerek tarihsel sırasıyla yaklaşıma katkıda bulunanlar incelenecektir.

2.1. Latin Amerikan Yapısalcıları

Yapısalcılık, diğerk bir ifadeyle Latin Amerika İktisat Okulu, yirminci yüzyılın ortalarında Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomi Komisyonu (İngilizce’de ECLA, 1984’de Karayip’in de eklenmesiyle ECLAC; İspanyolca ve Portekizce’de CEPAL) isimli kuruluşla ortaya çıkmıştır. Kuruluşun lideri ve yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilen Arjantinli iktisatçı Raúl Prebisch’in, yaşadığı dönemin popüler söylemlerine göre farklı yorumlarda bulunması ve çözüm önerileri getirmesi, kendisi ve ekibini özgün kılan bir özellik olmuştur. ECLA düşüncesinin önemi hem Latin Amerika’nın kalkınma çalışmaları bağlamında hem de daha geniş bir etkiye sahip kuramsal katkı bağlamında küçümsenemez.

Latin Amerika Okulu tarafından savunulan ana tez, çoğunlukla sanayileşmiş merkez ülkelere birincil mal ve ham madde ihraç etmede uzmanlaşmış çevre ülkelerin ticaret hadlerinde uzun dönemli bir düşüşe maruz kaldığıdır. Dış ticaretin faydaları, ham madde ve birincil mal üreticileri ile sanayi malları üreticilerinden oluşan iki ülke grubu arasında eşit olmayan bir şekilde paylaşılmaktadır. Dış ticaretlerindeki bu asimetrik ilişki nedeniyle çevre ülkeler düşük tasarruf oranı ve düşük verimlilik kısır döngüsüyle karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle Prebisch, çalışmalarında Latin Amerika ülkelerine devlet eliyle ve içe dönük sanayileşmeyi önermiş ve ülkeler arasında asimetrik bir ilişki doğuran uluslararası işbölümüne karşı bir hareket başlatmıştır. İspanyolca adıyla *Cepalinos* olarak da anılan ECLA yaklaşımı, yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca heterodoks iktisatçı ve sosyal bilimci bir kuşağın neredeyse tamamı için bir beyin takımı haline gelmiştir.

İktisadın evrensel bir bilim olduğu (monoeconomics) fikrine karşı çıkan yapısalcı iktisadın iki ana çalışma konusu olmuştur: uluslararası dengesizliği anlattığı

ticaret teorisi ve enflasyonun nedenlerini açıklamaya çalıştığı *enflasyona yapısalcı yaklaşım*. Bu iki çalışma konusu ve yapısalcıların çözüm önerileri incelendikten sonra bir hareket olarak yapısalcılığın tarihsel gelişimi anlatılacaktır. Ama anlatmaya önce yapısalcılığın kaynaklarından başlamak gerekir.

2.1.1. Yapısalcılığın Kökenleri

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında kapitalizm, sosyalistler ve diğer eleştirmenler tarafından başlıca iki gerekçe ile kınanmaktaydı. İlk olarak kapitalizm adaletsizdi ve sömürgeciydi. İkinci olarak ise istikrarsızdı, krizlere eğilimliydi ve çökmeye mahkûmdu. Nadiren de olsa kapitalizm, fiyat sistemlerine dayanarak işleyen piyasa güçlerinin mükemmel olduğu iddia edilen mekanizması işleyemediği için eleştirilmektedir. Bu bağlamda, tam rekabetçi bir ekonomide ve dışsallıkların yokluğunda piyasa güçlerinin piyasa mekanizması yoluyla statik ve dinamik olarak en uygun kaynak tahsisini sağladığı yönündeki klasik ve neoklasik tezler, üç noktada eleştiriye açıktır. İlk olarak tekel veya diğer etkenler tarafından saptırıldıkları için fiyatlar yanlış sinyaller verebilir. İkinci olarak işgücü ve diğer üretim faktörleri fiyat sinyallerine yetersiz ve hatta ters bir şekilde yanıt verebilir. Son olarak doğru fiyat sinyallerine uygun biçimde yanıt vermeye hazır olsa da, üretim faktörleri hiçbir şekilde mobil olamayabilir veya hızlı hareket edemeyebilir. “Sinyalleme” (signalling), “karşılık verme” (response) ve “hareketlilik” (mobility) olarak özetleyebileceğimiz bu üç fiyat mekanizması bileşenindeki aksamalar, genel olarak “piyasa başarısızlığı” doktriniyle açıklanmaktadır (Arndt, 1985: 151-152). Hepsi olmasa da ilk kalkınma iktisatçılarının çoğu serbest piyasayı tümünden reddetmemekle beraber, fiyat mekanizmasının etkileri konusunda hatırı sayılır ölçüde

bir şüpheciliğe sahiptir. Söz konusu şüphecilik ve piyasa başarısızlığının devlet planları ve kontrolleriyle telafi edilmesi gerektiği fikri yapısalcılığın temelini oluşturmaktadır. Gerek ilk kuşak kalkınma iktisatçıları gerekse ilk yapısalcılar birçok nedenden dolayı fiyat mekanizmasının söz konusu üç bileşenin az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla daha kötü işlediği konusunda hemfikirdir ve bu nedenle yapısalcılara göre neoklasik iktisat teorisi az gelişmiş ülkelerde uygulanamaz.

Yapısalcı okul yapılar, engeller ve dengesizlikler üzerine odaklanmıştır ve dolayısıyla da adı yapısalcılık olarak anılmıştır. Ancak bilinmesi gerekir ki, bu isim Prebisch ve ekibinin o zamanlar geliştiriyor olduğu yaklaşımı tanımlamak için kullanılmamıştır ve 1980'lere kadar pek revaçta olmamıştır. Daha önceleri "cepalismo" olarak isimlendirilmiştir ama asla "prebischismo" olarak anılmamıştır. Çünkü Prebisch, Santiago'daki girişiminin takım doğasını sıklıkla vurgulamıştır (Love, 2005: 101). Bir ekonomik terim olarak yapısalcılık, ilk olarak Latin Amerika'daki enflasyonun yapısalcı açıklamalarına atıfta bulunma amacıyla kullanılmıştır. Ekonomik kalkınmanın alt disiplininin ilk on yılı içinde ihtiyatlı davranarak, 1960'lara kadar ECLA iktisatçıları yapısalcılık terimini öne sürecek bir şekilde ekonomik geri kalmışlığı ya da az gelişmişliği tanımlamışlardır. Buna göre az gelişmişlik yapısal heterojenliktir, yani heterojen teknolojiler ve üretim fonksiyonları ile tanımlanmış ekonomik bir topluluktur. Az gelişmişlik geleneksel ve modern ekonomilerin kaygı verici bir karışımı olmuştur. İlk yapısalcılar için sanayileşme, bir kalkınma programındaki tek ve en önemli amaç olarak görülmüştür. Çünkü tarihsel olarak süreç, hızlı ekonomik büyüme ve kişi başına düşen yüksek gelir ile ilişkilidir. Üstelik hızla büyüyen Latin Amerika nüfusundan ve 1950'li ve 1960'lı yıllarda çok daha hızlı büyüyen kentsel nüfustan kaynaklanan istihdam

gereksinimleri için en azından kısmi bir çözüm sunuyormuş gibi görünmüştür (Love, 2005: 102).

Yapısalcılığın kökleri iki temel çalışmayla açıklanmaktadır. Bunlardan ilki Prebisch'in "The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems" isimli çalışmasıdır. Diğeri ise bir yıldan daha kısa bir süre sonra "Estúdio Económico de América Latina 1949" isimli ECLA yıllık raporuna Prebisch'in yazdığı giriş bölümüdür. Bu çalışmalardan ilki 1949 yılında yazılmış ve ilk defa İspanya'da yayınlanmıştır. Albert Hirschman (1968) bu çalışmanın taraflı tarzını vurgulayabilmek için onu "Manifesto" olarak adlandırmıştır.¹

Konuya retorik yaklaşımla bakarsak, başarılı bir tartışma elde etmek için retorun (hatibin) değindiği tezler için, kabul edilebilir olan tezlerden ayrılması gerektiğini söyleyebiliriz. Bütün tartışmaların hedefi akla yatkınlığı meydana getirmek ya da bu akla yatkınlıkları artırmak olduğundan retor, kitlesinin ya da kitlelerinin görüşlerine aşina olmalıdır. Bianchi (2002)'ye göre söz konusu iki temel çalışmada Prebisch farklı kitlelere hitap etmiştir. *Manifesto*'da Prebisch, kendi ülkelerinin geleceği ile ilgilenen Latin Amerika hükümetlerinin teknik ve idari bölüm üyelerinden ve iş adamlarından oluşan bir kitleyi temel alarak seslenmiştir. Bu kitle ulusalcı kalkınma yanlısı tezler ile özdeşleşmiştir ve Latin Amerika'nın sanayileştirilmesi gerektiği konusunda çoktan ikna olmuştur. Bu yüzden retor ve kitle arasındaki bu benzerlik bağı, ortak değerleri paylaşmaları ile ilgilidir. Bu ilk kitle için, Prebisch kuramsal zemindeki inançlarını meşru kılacak bir söylev oluşturma ihtiyacı duymuştur. İthal ikameci sanayileşme gibi politik kararlar, benimsenmeye önceden istekli olunan dogmatik temelleri oluşturmalıdır. Fakat bu,

¹ Bu nedenle söz konusu çalışmalar kısaca "Manifesto" ve "Estúdio" olarak anılacak; ve çalışmaların karşılaştırmalı analizi için çoğunlukla Bianchi (2002)'den yararlanılacaktır.

Estúdio söz konusu olduğunda farklıdır. Prebisch 1949 ECLA yıllık raporunun önsöz kısmını yazmakla görevlendirildiğinde, *Manifesto*'daki vasıfsız kitleye değil aynı zamanda uzmanlaşmış bir kitleye de seslenmenin zorluğu ile karşılaşmıştır. Artık BM yayımlarının Latin Amerika dışındaki düzenli takipçileri tarafından okunacak olan resmi bir belge yazmakla sorumludur. Neoklasik geçmişinden ve liberal düşünceye katılmasından dolayı bu ikinci kitle, özel iletişim becerilerini gerektirmiştir. Bu kitlenin bilimsel arka planı, Prebisch için bu arka plana uygun argümanlar öne sürerek gerçek bir meydan okumaya neden olmuştur. Bu nedenle *Manifesto* ve *Estúdio*'nun farklı tartışmacı yapılara sahip olduğu söylenebilir (Bianchi, 2002: 294).

Manifesto'ya retorik bir yaklaşım, onun aktif olarak belirli bir bakış açısını savunan tartışmacı bir söylem olduğunu işaret etmektedir. Prebisch kitlesine ulaşmak için, Latin Amerika iktisat okulunda merkezi unsur haline gelen merkez-çevre metaforundan faydalanır. Prebisch uzamsal (spatial) analogi üzerinde temellendirerek, “tema”daki (sanayileşmiş ülkeler, sanayileşmemiş ülkeler) ve “phoros”daki (sırası ile merkez ve çevre) unsurları birer birer ilişkilendirir ve böylece *Manifesto*'daki tartışmanın çekirdeğini oluşturur. Metnin ilk sayfasında Prebisch “çevre” ifadesini üretir ve sekizinci sayfada ilk defa “çevre ülkeler” ifadesini ortaya atar. Tema ve phoros'un bu birleşimi, merkez ve çevre olmak üzere iki tip ülke grubu tarafından dünya ekonomik büyümesinin eşit şekilde paylaşılmadığını vurgulayan bir tartışmacı etkiye sahiptir.

Teknik gelişimin evrensel olarak yayıldığı varsayımı metinde daha sonra ciddi şekilde sorgulanmıştır. Birçok argüman, sistemin iki kutbu arasındaki mesafenin büyüdüğü ve merkez ülkelerin çevre ülkelerdeki teknik gelişmelerin meyvesini

yediği fikrini güçlendirmektedir. Bu metafor, azgelişmişliğin sorumluluğunu Latin Amerika ülkelerindeki yurtiçi koşullardan sistemin merkezine, diğer bir ifadeyle uluslararası işbölümüne kaydırmıştır.

Tezini güçlendirmek için *Manifesto* uluslararası ticaret üzerine pek çok istatistiksel veri sergilemektedir. Prebisch'in yazdığı dönemde bu yöntem pek yaygın bulunmamaktadır. Aksine, Latin Amerika'da ağır basan söylemsel stil tamamen farklı olmuştur. Bu durumu gidermek için, ECLA gibi pek çok bölgesel kuruluş tezlerine deneysel destek vermeye önem vermişlerdir. Street (1987: 652) tarafından da bahsedildiği gibi, Prebisch bu çabalara katkıda bulunmuştur. İstatistiksel veriler çoğunlukla BM verilerine dayanmıştır.

Prebisch, kıtanın karşılaştığı problemleri anlamak ve yeterli çözümler getirmek için ekonomistlerin eğitilmesinin önemini vurgulamıştır. Sosyal refahla ilgili değerlere *Manifesto* boyunca yer vererek, hitap ettiği kitlelerden sosyal problemlere duyarlı olmalarını beklediğini belirtmiştir.

Prebisch, *Manifesto*'da neoklasik ticaret teorisini sert bir şekilde eleştirir. Buna göre uluslararası işbölümünün ekonomik avantajlarına gerekçe göstermek, “yanlış olduğu kesin olarak gerçeklerle kanıtlanan” bir önermeye dayanmaktır. Sadece merkez için söylenebilen ve çevre ülkelere uymayan bir şeye genel bir özellik kazandırmaya çalışmak önemli bir hatadır.

Politika önerileri göz önüne alındığında Prebisch, yoksulluğun ve az gelişmişliğin dışında tek yol olarak ithal ikameci sanayileşmeye güvenmiştir. Bunun, genç ülkelerin teknolojik sürecin meyvelerinden faydalanabilmelerinin ve kitlelerinin hayat standartlarını yükseltmelerinin tek yolu olduğunu düşünür. Ulusal devletlerin,

yeni oluşan yerel endüstrilerin korunmasında önemli bir rol oynaması gerektiğini de ileri sürer.

Estudio, *Manifesto* ile bazı ortak özelliklere sahiptir. Bunlardan ilki, merkez-çevre metaforunun Latin Amerika ülkelerinin karşılaştığı bazı problemlerin izahında baskın bir rol oynadığı geçeğidir. *Manifesto* gibi *Estudio* da esas tezleri lehinde istatistiksel bir kanıt getirmeye çalışır. *Estudio*'nun genellikle ikinci bölümde yer alan tablo ve grafiklerinin çoğu uluslararası ticaret piyasasından bahseder. Prebisch, 1925-1949 arası dönemde Latin Amerika'daki nüfusun % 44 büyüdüğünü ve bunun birincil sektör işgücünde yapısal farklılığa sebep olduğunu içeren bir bilgi sunar. Ancak bu bilgileri yorumlarken Prebisch, Latin Amerika ülkelerindeki ithalat kapasitesinin azalmasından potansiyel olarak sorumlu bulduğu iki faktörü diğerlerinden ayrı tutar: ihracatın mutlak seviyesindeki düşüş ve ticaret hadlerindeki bozulma. Politika önerileri ile ilgili olarak ise, *Manifesto* gibi, *Estudio* da yoksulluk ve azgelişmişliğin tek çıkış yolu olarak ithal ikameci sanayileşmeye dayanır. Bu da ulusal devletlerin yerli sanayinin korunmasında temel bir rol oynaması gerektiği anlamına gelir.

Prebisch ve *cepalinos* Alman Tarihçi Okulunun “bebek endüstri” argümanından ve özellikle de onun öncüsü Friedrich List'ten etkilenmiştir. Bu argümana göre, gelişmekte olan ülkedeki potansiyel bir imalatçı ilk başta yüksek maliyetlere maruz kalır ve bu nedenle de devlet koruması altında tutulmalıdır. Geçici müdahale yeni endüstrinin karlılığını sağlayacaktır ve uzun dönemde üretim maliyetleri ithalat maliyetlerinin altına düşecektir. Bu argüman, yoksulluk ve azgelişmişliğin dışındaki tek yol olarak ithal ikameci sanayileşme fikriyle birleştirilmiştir (Bianchi, 2003).

2.1.2. Merkez-Çevre İlişkileri ve Uluslararası Dengesizliğin Yapılanması

Latin Amerika yapısalcılığını klasik politik iktisat ve Keynesyen büyüme teorisinden ayıran temel unsur merkez-çevre paradigmasıdır. Buna göre dünya ekonomisini temel yapılarına dayanarak ikiye ayırmak gerekir: sanayi malları ihracatçısı durumunda olan gelişmiş ülkeler (merkez) ve birincil mal ile ham madde ihracatçısı durumunda olan azgelişmiş ülkeler (çevre). Merkez-çevre sistemi tek bir ekonomik sistemdir; ancak bu sistemin çok kutuplu evrimi, merkez ülkelerin teknolojik gelişiminden yana olmaktadır.

Bu iki kutbun ekonomik yapıları oldukça farklıdır. Gelişmiş merkez ülkeler farklı sektörlerde benzer üretkenlik düzeyleriyle içsel olarak homojen bir yapıya sahipken; azgelişmiş çevre ülkeler heterojenlikle karakterize edilir. Çünkü ekonomideki çeşitli sektörler, verimlilikte farklı teknoloji düzeylerinden doğan büyük farklılıklara sahiptir. Bu ikili yapı ekonomik sektörlerin her birinde tekrarlanmaktadır. Bu nedenle çevre, “yapısal heterojenlik” veya uluslararası ticaretle güçlenen iç dengesizlikle karakterize edilir (Kay, 2006: 203).

Üretim yapısı açısından baktığımızda, merkez açık, farklı alanlara yönlendirilmiş ve birçok yurtiçi bağlantıyla birleştirilmişken; çevre açık olmayan, parçalanmış ve az yurtiçi bağlantıyla uzmanlaşmıştır. Verimlilik açısından baktığımızda, merkezde kapitalizm toplumun tümüne girmiştir; çevre ise düşük verimlilik denizinde yüksek verimlilik adalarıdır. Gelir dağılımı açısından baktığımızda, merkezde işgücü ücret gelirinین çeşitliliği azaltılmıştır; çevrede ise en düşük ve en yüksek işgücü ücret geliri arasında büyük fark vardır. Bağımlılık süreci açısından baktığımızda, merkez teknoloji ve tüketim tarzlarını üretir; çevre ise

bunları alır. Merkez iş çevrimlerini ve makro ekonomik politikaları yaratır; çevre ise dış şoklara maruz kalır (Levitt, 2005: 196).

Merkez ve çevre aslında kapalı bir şekilde birbirine bağlıdır. Bu, ikisi arasındaki yapısal farklılıkların statik anlamda tanımlanamayacağını gösterir. Çünkü her iki kutbun dönüşümü, aralarındaki etkileşime bağlıdır. Bu nedenle merkez ve çevre sadece tek bir sistem olarak şekillendirilmemiştir, aynı zamanda doğası gereği dinamik bir sistemdir (Palma, 2008: 137).

Yapısalcı kalkınma düşüncesi çevre ve merkez arasındaki ekonomik, sosyal ve politik yapılardaki farklılıkların kritik önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle merkez-çevre paradigması yapısalcılığın köşe taşıdır. Latin Amerika Okulu tarafından savunulan ana tez, çoğunlukla sanayileşmiş merkez ülkelere birincil mal ve ham madde ihraç etmede uzmanlaşmış çevre ülkelerin ticaret hadlerinde uzun dönemli bir düşüşe maruz kaldığıdır. Dış ticaretin faydaları, ham madde ve birincil mal üreticileri ile sanayi malları üreticilerinden oluşan iki ülke grubu arasında eşit olmayan bir şekilde paylaşılmaktadır. Dış ticaretlerindeki bu asimetrik ilişki nedeniyle çevre ülkeler düşük tasarruf oranı ve düşük verimlilik kısır döngüsüyle karşılaşmaktadırlar.

Geleneksel uluslararası ticaret teorisi, gelişmiş ülkelerin sanayi malları üretiminde ve azgelişmiş ülkelerin birincil mal üretiminde uzmanlaşmasının karşılıklı fayda sağlayacağını öne sürmektedir. Bununla birlikte bu teori, uluslararası ticaretin zengin ve fakir ülkeler arasındaki gelir açığını azaltmaya yardım edeceğini de iddia etmektedir. Ancak Prebisch (1950), merkezdeki gelir artışının çevredekinden daha hızlı olduğunu gözlemlemiştir. Prebisch'e göre genişleyen bu açığın ana nedeni, dünya piyasasında birincil mal fiyatlarının sanayi mallarına kıyasla değer kaybetmesidir. Bu argümanı desteklemek için, Hans Singer tarafından

yazılmış ama yazarı gösterilmemiş 1948 tarihli bir BM çalışmasından aldığı fiyat verilerini kullanmıştır. Birincil mal fiyatlarının sanayi malları fiyatlarına göre bozulması yönündeki bu beklenmeyen uzun dönemli eğilim, çevrenin aynı miktarda sanayi malı ithal etmeye devam edebilmesi için daha çok ham madde ihraç etmek zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle Prebisch'e göre, hüküm süren uluslararası ticaret sistemi çevreyi birincil mal üretmeye hapsederek aslında merkezin yanında yer almaktadır (Kay, 2006: 201).

Prebisch (1950)'e göre, 1870 yılından İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünya piyasalarında fiyatların seyri birincil mal üretiminin zararına olmuştur. Yani sanayi ürün fiyatlarına göre birincil mal fiyatları devamlı bir düşme göstermiştir. Bunun bir sonucu olarak da 1930'lu yıllarda, 1860'larda satın alınabilen işlenmiş maddelerin ortalama % 63'ünün satın alınabildiği görülmüştür. Başka bir deyişle, aynı miktar sanayi malı satın alabilmek için % 58,6 oranında daha fazla birincil mal vermek gerekmiştir. Bu, sanayileşmiş ülkelerde işçi ve işveren gelirlerinin verimdeki artıştan daha yüksek bir seviyede olduğunu göstermektedir. Eğer bunun tersi söz konusu olsaydı, verim arttıkça fiyatların düşmesi gerekecektir. Buna karşılık birincil mal ihraç eden ülkelerde işçi ve işverenlerin gelirlerinde, sanayileşmiş ülkelerdekini aksine bir seyir görülmüştür. Yani, gelirlerdeki artış verimdeki artıştan daha az olmuştur. Görülüyor ki, teknik ilerlemenin sağladığı kazanç, iki ayrı iktisadi faaliyet dalının egemen olduğu ülkelere eşit olarak gitmemektedir. Singer (1950)'e göre, az gelişmiş ülkelerin yaşam seviyelerini yükseltmekteki başarısızlığının bir sebebi de, sanayileşmiş ülkelerin maliyetlerdeki azalmadan doğan kazancı kendi hayat şartlarını yükseltmek için harcamalarına karşılık, az gelişmiş ülkelerin bunu tamamen veya büyük ölçüde artan nüfusu beslemeğe ayırmak zorunda kalmalarıdır. Hatta

Prebisch’e göre azgelişmiş ülkeler, kendi teknik ilerlemelerinden doğan faydaların da bir kısmını gelişmiş ülkelere aktarmak zorunda kalmışlardır ve bu durum, azgelişmiş ülkeler sanayileşmedikçe bu şekilde devam edip gidecektir.

Prebisch’in çevre ticaret hadlerinin bozulmasıyla ilgili tezi, onun kalkınma ve azgelişmişlik sorunlarına neoklasik kuramlara kıyasla getirdiği özgün yaklaşımı ifade eder. Bu sürecin Prebisch analizi mal piyasalarının hem arz hem de talep koşullarıyla ilgilidir. Talep tarafında, Prebisch (1959; 1964) ticaret hadlerinin çevre aleyhine bozulmasının ithal mallar talebinin gelir esnekliğindeki farklılıktan kaynaklandığını; kendi ifadesiyle, çevre ile merkez arasındaki “dinamik talep eşitsizliği”nin bu duruma neden olduğunu savunmaktadır. Bu, merkezin çevreden yapılan birincil mal ithalatının ulusal gelirinden daha düşük oranda arttığı; aynı mantıkla, çevrenin merkezden yaptığı sanayi malları ithalatının da ulusal gelirinden daha hızlı oranda arttığı anlamına gelmektedir. Arz argümanları ya da çevre ticaret hadlerinin bozulmasının “çevrim versiyonu” ise, dünya ekonomik çevriminin çevre ve merkez üzerindeki etkilerinin farklılığıyla ilgilidir. Kapitalist ekonomik sistem merkezle döngüsel bir biçimde ilerler. Ekonominin iyi olduğu dönemlerde genellikle ticaret hadleri birincil mallar lehine döner; ancak kriz dönemlerinde bu durum daha büyük oranda tersine döner. Bu da uzun dönemde çevrenin ticaret hadlerinde bir bozulmaya yol açar. Dünya ekonomik çevriminin çevre ve merkez üzerindeki etkisinin farklılığı, çevrimin aşamaları süresince hem merkez hem de çevredeki fiyat, kar ve ücretlerin davranış farklılıklarıyla açıklanmaktadır. Ekonominin iyi olduğu dönemlerde ücretler ve fiyatlar merkezde oldukça artarken, çevrede işgücü fazlası nedeniyle zor bir şekilde artar. Aynı şekilde kriz dönemlerinde merkezdeki ücret ve fiyat düşüşleri sendika gücünün varlığı ve endüstrinin oligopolistik yapısı nedeniyle sınırlıdır.

Çevrede ise ekonomik bozukluk ücret ve fiyatları büyük oranda düşürür; çünkü işgücü arz fazlası ve sendikaların zayıflığı veya yokluğu nedeniyle üreticiler ücretleri bastırma yetisine sahiptir (Kay, 2006: 201-202). Böylece sanayileşmiş merkez ülkelerde teknik ilerlemenin avantajlarının reel paylaşımı girişimciler ile işçiler arasında meydana gelmektedir. Bu avantajlar çevreye gitmemektedir. Hatta tersine, birincil mal fiyatlarının sanayi malları fiyatlarına göre kötüleşmesi, çevrenin kendi teknik ilerlemesinin faydalarının bir kısmını gelişmiş dünyaya transfer ediyor olduğu anlamına gelir. Yine de ECLA'ya göre, eğer üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliği tamsa (ki bu, geleneksel teorisinin ön varsayımlarından biridir), üçüncü dünyanın fazla nüfusu sanayileşmiş merkezler tarafından absorbe edilebilir ve böylece ücretler ile ham madde fiyatları üzerindeki baskı hafifleyecektir. Ancak gerçekte sanayileşmiş merkezler yabancı işçilerin girişini kısıtlar (Larrain, 1989: 103).

Hans W. Singer (1950) de ticaret hadlerinin “borçlanan” (yani azgelişmiş) ülkelerin aleyhine ve “yatırım yapan” (yani gelişmiş) ülkelerin lehine bozulduğunu ortaya çıkarmış ve Prebisch’inkilere benzer argümanlar geliştirmiştir. Singer’e göre, ihracat gelirine bağlı olarak artan gelir fazlalıkları azgelişmiş ülkelerde yatırımların önemli bir finansman aracı olduğundan, dış ticaret hacmindeki değişimler azgelişmiş ülkeler için daha büyük önem kazanmaktadır. Kapalı bir ekonomide teknik ilerlemenin faydaları gelir artışı şeklinde üreticiye ya da fiyat azalışı şeklinde tüketiciye dağılabilmektedir. Çünkü üretici grubu ve tüketici grubu özdeş kabul edilebilir. Ancak dış ticaret söz konusu olduğunda durum değişmektedir. Çünkü üreticiler ve tüketiciler aynı insan kitlesi olarak düşünülemez. Üreticiler yurt içinde, tüketiciler ise yurt dışındadır. Verimlilik artışına bağlı olarak yerli üreticinin artan

geliri, yabancı tüketici için mutlak bir yüküdür. Dolayısıyla teknik ilerlemenin faydalarının bir kısmı veya tamamı yurt dışına çıkar (Singer, 1950: 478-479). Bu mantıktan hareketle azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki serbest ticaret gelişmiş ülkelerin lehine bir sonuç doğurmaktadır. Singer, sonuçlarına Prebisch'ten bağımsız bir şekilde ve hemen hemen aynı zamanlarda varmıştır. Bu nedenle ticaret hadlerindeki bozulmayla ilgili tez, iktisat literatürüne “Prebisch-Singer Tezi” olarak girmiştir. Ancak Prebisch özellikle ekonomik çevrimden bahsetmiş ve gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkelerde farklı ücret davranışlarının nedenlerini Singer'den daha kapsamlı vurgulamıştır (Kay, 1989: 32).

Prebisch-Singer Tezi'nin doğruluğunu tartışan çok sayıda çalışma vardır. Bunlardan en bilineni Thirlwall ve Bergevin (1985)'in 1954-1982 dönemi için yaptığı ekonometrik çalışmadır. Bu çalışmada net değişim ticaret hadlerinin ekonominin kötü olduğu dönemlerde azaldığı ve ekonominin iyi olduğu dönemlerde de arttığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca sanayi mallarına göre birincil mal fiyatları, ekonominin kötü olduğu dönemlerde ekonominin iyi olduğu dönemlere göre daha hassastır. Çünkü birincil mal fiyatları genellikle piyasa koşullarında belirlenirken, sanayi mallarında temel belirleyici maliyetler olmaktadır.

Prebisch-Singer tezi sadece ulusal ekonomilerdeki yapısal reformlar ile değiştirilebilen bir durumu vurgulamaktadır. Bu nedenle “yapısalcılık” terimi de aynı zamanda bu düşünce akımını belirtmek için kullanılmıştır.

ECLA analizinin sonucu, sanayi malları üretiminde uzmanlaşan ülkelerin hammadde üretiminde uzmanlaşanlardan daha hızlı büyüyeceği ve bu nedenle çevre ile merkez ekonomileri arasındaki gediğin artarak genişleyeceğidir. Sanayi, birincil üretimin sahip olmadığı dinamik bir etkiye sahiptir; endüstriyel büyüme hammadde

çıkarmayı geliştirmiştir, ancak tersine birincil üretim sanayi faaliyetini teşvik etmemiştir. Ayrıca sanayi, birincil faaliyetler ile oluşan aktif nüfus fazlalığını absorbe edebilmiştir. Bu nedenle Latin Amerika ülkeleri hammaddenin dış talebi üzerindeki bağımlılığı azaltmak için ve bunu iç talebin genişlemesiyle ikame etmek için sanayileşme süreçlerini derinleştirmelidirler. Bu, ECLA için “dışa doğru” bir kalkınma modelinden “içe doğru” bir kalkınma modeline değişim anlamına gelir. İçe doğru kalkınma modelinin merkezinde endüstriyel çeşitlendirme süreci vardır. Latin Amerika bağlamında bu süreç *ithal ikameci sanayileşme* olarak görünür; çünkü ithal ikameci sanayileşme bu ülkelerin mali gücünün yetemediği ithalatlarını uygun güçlü parayla yer değiştirir (Larrain, 1989: 104).

Prebisch (1959)’e göre, dış ticaret esnekliğindeki farklılıkların çevre ülkelerin büyümesi üzerindeki etkilerini düzeltmek için ithal ikamecilik tek yoldur. Prebisch ithal ikameciliğin gerekliliğini basit bir örnekle açıklamıştır. Buna göre, konun anlaşılması için eşit nüfus artış oranına sahip olan bir merkez ve bir de çevre ülkenin olduğunu varsayalım. Merkezin gelir artış oranı (büyüme) yıllık yüzde 3, birincil mal ithalatı için talebin gelir esnekliği ise 0,80 olsun. İthal ikameciliğin olmadığı bu ülkede söz konusu ithalatın artış oranı yıllık yüzde 2,40 (yüzde 3 x yüzde 0,80) olacaktır. Çevre ülkenin merkezden gelen sanayi malları için talebin gelir esnekliğinin 1,30 olduğunu varsayalım. Dengeli bir kalkınma sürecinde eğer bu ithalatın artış oranı ihracatından daha yüksek olmazsa, çevre ülkenin geliri yıllık yüzde 1,84’ten daha hızlı artamaz. Bu, ithalat artışının esneklik katsayısına oranını gösteren bir orandır. Ancak çevre ülkenin gelir artışı merkezin yüzde 3’lük artışına benzer bir oranda olmalıdır. Birincil mal ihracatı sadece yüzde 2,40 oranında artarken, sanayi mallarının ithalatına olan talep yüzde 3,90 (yüzde 3 x yüzde 1,3)

oranında artacaktır. Bu iki oran arasındaki gediği kapatmak için ya ithal ikamecilik yoluyla ithalat talep artış oranını yüzde 1,50 kadar azaltmak gerekir, ya da sanayi ihracatına birincil malları da eklemek gerekir. Ya da iki yöntemin bir kombinasyonu uygulanabilir. Burada merkez ile çevredeki nüfus artış oranının aynı olduğu varsayılmıştır. Eğer bu oran çevrede daha yüksek ise, kişi başına gelir artış oranının merkezinkiyle aynı olması için sanayileşmeye yoğunlaşılması gerekmektedir. Böyle bir açıklama, talebin gelir esnekliğindeki eşitsizliğin olmadığı olağanüstü durumlarda sanayileşmeye gerek olmadığı anlamına gelmemelidir. Sanayileşmenin iç talep eşitsizliklerine de tepki verdiği görülmektedir. Eğer bir ülkenin ihracatı ithalat talebinden daha hızlı artıyorsa, sanayi hala artmak zorunda demektir. Tersî söz konusu olursa, bu eşitsizliği çözmek için ithal ikamecilik gerekmektedir (Prebisch, 1959: 253-254).

Bir ithal ikameci sanayileşme sürecine başlamak için bazı önkoşullar ve politika kararları gereklidir. Bunların tümünde devlet önemli bir role sahiptir. ECLA'ya göre, korumacı tarifeler gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki verimlilik farkları için zorunludur. Bu öneri, sadece yeni başlayan endüstrileri izole etmek için ve dış rekabetle yüzleşebilecek yeterlikte güce sahip olana kadar korumacılığı kabul eden geleneksel iktisadi görüşlerin ötesine gitmiştir. ECLA için azgelişmiş bir ülkenin verimliliği gelişmiş ülkelerinkinden daha düşük kaldığı sürece sanayisinin bütününe korunmaya ihtiyacı vardır. ECLA, verimlilikteki farklılıkların alternatif olarak azgelişmiş ülkelerdeki ücret düzeyinin düşürülmesiyle de karşılanabildiğinin farkındadır. Ancak bu hem politik ve sosyal nedenlerden, hem de ihraç fiyatlarında düşüşe yol açarak ticaret hadlerinin daha da bozulmasına neden olacağından sakıncalı olarak görülmüştür (Larrain, 1989: 105).

Prebisch, çevre ülkelerdeki kaynakların birincil mallardan sanayi faaliyetlerine dönmesi için, ihraç edilen birincil mallar üzerine vergi uygulanmasını ve ithal edilen mamul mallar üzerine bir dizi gümrük vergisi uygulanmasını önermiştir. Ayrıca birincil mal sektöründeki sendika faaliyetlerinin de ticaret hadlerini koruyacağını iddia etmektedir. Aslında Prebisch, işgücü fazlasını azalttığı ve bu nedenle ücretler ile ihraç fiyatlarını artırdığı sürece çevrenin genişleyen ihracatına karşı değildir (Prebisch, 1959: 263).

İthal ikameci sanayileşme süreci temel olarak daha önce ithal edilen malların yerli ürünlerle ikamesine dayanmaktadır. İthal ikameci sanayileşmenin izlenmesinin nedenleri arasında teknolojik yeniliğin sanayide tarımda olduğundan daha hızlı transfer edilmesi vardır. İlk başlarda iyi giden ithal ikamecilik, dış şoklara karşı bir yanıt olmuş ve ikinci en iyi çözüm olarak görülmüştür. ECLA 1960'lerde analizini geliştirdikçe ithal ikameci sanayileşme için üç aşama tanımlamıştır. Bunlardan ilki yurt içinde üretilen tüketim mallarının önceden ithal edilen mallarla görece kolay ikamesini gerektirmektedir. İkincisi ve daha zor olanı, ara mallar ve dayanıklı tüketim mallarının üretimini gerektirmektedir (yatay ithal ikamecilikten dikey ithal ikameciliğe bir geçiş). Üçüncü aşama ise sermaye malları üretimini gerektirmektedir ve buradaki her aşama farklı talep esneklikleriyle karakterize edilir. Ancak ECLA'nın ithal ikameci sanayileşme kavramı, en azından 1950'lerin sonlarında, üretimde ölçek ekonomilerini yakalayacak (ulusalın aksine) bölge çapında bir pazarının yaratılmasına dayanmaktadır (Love, 2005: 103-104).

Bruton (1989)'a göre, ithal ikameci sanayileşme çalışanların öğrenme sürecini hızlandıran olumlu bir özelliğe sahiptir ve bu nedenle de verimliliği artırır. Sürecin olumsuz özellikleri ise döviz geliri elde etmek için geleneksel ve yeni ihracatın

genişlemesini ve aslında 1960'lı yıllarda dünya ticaretinin genişlemesini caydırıcı olmasıdır. Sanayi malları yurtiçi piyasasındaki tekeli unsurlar nedeniyle ithal ikameci sanayileşme enflasyona da katkıda bulunmuştur. Baer, ithal ikameciliğin iki temel enflasyonist etkiye sahip olduğunu söylemektedir. (1) Firmaların ölçek ekonomisinden faydalanmalarını önleyen sınırlı piyasalar nedeniyle ve yeni oluşan endüstrilerin ilk üretim aşamalarında etkinliğinin düşük olması nedeniyle yerel üretimin maliyetleri yüksektir. (2) İthal ikameci sanayilerin oluşması, yeni üretim kapasitesi yaratmak için emek ve sermayenin kullanıldığı bir yatırım dönemini de ifade eder. Ancak bir süre sonra bu yatırım faaliyeti, pazarlanabilir mallar üretmeksizin gelir yaratır. Bu da enflasyonist bir etkiye neden olur (Baer, 1967: 9). Ayrıca ekonomik milliyetçilerin bakış açısından bakıldığında, ithal ikameci sanayileşme Latin Amerika gümrük duvarı arkasında fabrika şubeleri açan çok uluslu şirketlerin lehine olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Ancak, ithal ikameci sanayileşmenin fazlalığıyla ilgili problemleri aşırı değerlenmiş döviz kurları, ödemeler dengesi krizleri ve enflasyon gibi kötü makro ekonomik politikalarla karıştırmamak gerekir. Rodrik (1996), aşırı ithal ikameci sanayileşme politikaları ile kötü mali yönetimin birleştirilmesi yerine ayırt edilmesinin önemli olduğunu savunmaktadır. Rodrik için bu birleştirme aslında 1980'lerde Dünya Bankası tarafından kabul gören bir yaklaşımdır.

ECLA'nın diğer bir önerisi de *devlet müdahaleciliği ve planlama* olmuştur. ECLA, bir sanayileşme sürecinde karşılaşılan birçok zorluk olduğunu ve sürecin devamlılığını garanti altına almak için tüm sanayileşme girişimlerini organize etme, ilerletme, düzenleme ve denetleme inisiyatifini devletin almasının önemli olduğunu iddia eder. Endüstriyel kalkınma hem küresel hem de sektörel olarak dikkatle

planlanmak zorundadır ve devlet özellikle enerji, ulaşım ve bazı temel endüstri alanlarında önemli bir sorumluluğa sahiptir. Ancak ECLA, planlamanın ekonominin rejimiyle karıştırılmaması gerektiğini vurgulamada özenli olmuştur. Gerçekte sosyalist planlamayla özdeşleştirilmesinden kaçınmak için ECLA “programlama” kelimesini kullanmıştır. Bir kalkınma programı özel sektörün yerini almamalıdır; fakat maliye politikaları aracılığıyla özel sektöre rehberlik etmeli ve onu yönlendirmelidir. “Program” bazı kalkınma hedefleri oluşturmak ve gerekli yatırım oranını belirlemek durumundadır (Larrain, 1989: 105).

Daha yüksek bir büyüme oranına sahip olabilmek için ECLA *yabancı sermayenin yardımını* da önerir. İlave kaynaklar gereklidir; çünkü sanayileşme süreci ithal donanım ve yurt dışından gelen teknoloji ihtiyacını artırmıştır ve birincil mal fiyatlarındaki görece bozulma az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu ithalatın genişlemesine ayak uydurmasını engellemiştir. İlave iç tasarruf yaratmak ve tüketimi çok fazla kısımadan yatırım oranını artırmak için yabancı sermaye de gerekli görülmüştür. Ayrıca ECLA, sanayinin ihtiyaç duyduğu yeni organizasyonel teknikler ve teknoloji transferi için yabancı sermayenin bir ajan olarak hizmet edeceğini düşünmüştür. ECLA, yabancı sermayeyi kalkınma sürecinde iç tasarruf görevi devralana kadar geçici bir ajan olarak görmüştür. Ancak yabancı minnettarlığının yaratacağı olası sorunların da farkındadır ve bu nedenle yabancı sermayenin kabul edilebilir olması için karşılaşmak zorunda olduğu bazı koşullar oluşturmuştur: özel yabancı yatırım tam olarak terk edilmese de, gelişmiş ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar tarafından verilen düşük faizli kamu borçları tercih edilmek zorundadır; kaynak akımının devamlılığı sağlanmak zorundadır; bölgesel (Latin Amerika) bir

politika uygulanmak zorundadır; ve yeni uluslararası finansal kuruluşlar kurulmak zorundadır (Larrain, 1989: 105-106).

Son olarak ECLA, ulusal piyasaların genişlemesine izin verecek ve ithal ikameci sanayileşme için fırsatlar yaratacak uzun vadeli bir amaç olarak *bölgesel entegrasyon* önerir. “İçe dönük” kalkınma modeli, piyasalar sürdürülürse ve Latin Amerika ülkeleri belli alanlarda uzmanlaşabilirse daha iyi çalışacaktır. Böylece bölgesel ticaret genişler ve tüm ithal malları ayrı ayrı ikame etme zorunluluğu ortadan kalkar. Ancak gerçekte Latin Amerika ülkeleri gelişmiş ülkelerle rekabet edememiştir. ECLA, yabancı sermayenin yardım ettiği bir ithal ikameci politikanın Latin Amerika ülkeleri için ciddi ödemeler dengesi sorunlarına yol açabildiğinin farkında olmuştur. Ve bu sorunlar gerçekten de sınırlı bir ithalat kapasitesi ve enflasyonist süreçle sonuçlanmıştır. Bu sorunların çözümünün sadece bir parçası olan bölgesel kalkınma daha fazla ihracat ve ticaret için fırsatlar yaratmış, piyasaları genişletmiş, bölgesel kaynakların kullanımını etkinleştirmiş ve seri üretimin ölçek ekonomilerinin avantajını sağlayan daha büyük ve teknolojik olarak daha sofistike sanayiler sağlamıştır (Larrain, 1989: 106).

2.1.3. Enflasyona Yapısalci Yaklaşım

1950’lerin ortalarında bir grup Latin Amerikalı iktisatçı, enflasyonun doğası ve çözümüne ilişkin geleneksel görüşlere karşı çıkmaya başlamıştır. Bu, parasalcılar ile yapısalcılar arasında uzun bir tartışmaya yol açmıştır. Bu nedenle neoklasik ve yapısalci düşünce yöntemlerinin temel zıtlıklarını öne çıkararak bu tartışmayı incelemek önemlidir. Bu tartışma aynı zamanda yapısalci paradigma ve analiz yönteminin unsurlarını vurgulamak açısından da kullanışlı olacaktır.

Daha önceleri kuvvetli bir şekilde ithal ikameci sanayileşme politikası izleyen birçok Latin Amerika ülkesi (özellikle Arjantin, Brezilya ve Şili), İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürekli yüksek enflasyon oranları yaşamıştır. Bu nedenle ECLA'nın enflasyonun nedenleri ve çözümlerini araştırmaya başlaması sürpriz olmamıştır. Aynı zamanda enflasyon konusundaki yapısalcı duruş, IMF tarafından önerilen ve Latin Amerika ülkeleri tarafından izlenen istikrar politikalarına bir tepki olarak da doğmuştur. Yapısalcılara göre bu politikalar söz konusu ülkelere iyilikten ziyade zarar vermektedir.

Parasalcı-yapısalcı tartışması ilk olarak 1955'de Şili'de ele alınmıştır. Tartışmayı tetikleyen olay, bir istikrar programı tasarlamak için Şili hükümetinin Klein-Saks misyonu olarak bilinen bir ABD danışmanlık ekibinden hizmet alması olmuştur. Klein-Saks misyonu hem merkez ve sol kanat politikacılardan, hem de önerilen istikrar planının büyüme, istihdam ve ücretler üzerinde olumsuz etkilere sahip olacağını ve enflasyonun temel nedenleriyle mücadelede başarısız olacağını iddia eden iktisatçılar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. 1950'lerin sonlarında yine IMF'nin teşvikiyle Şili hükümeti Klein-Saks misyonunkilere benzer bir tepkiye yol açan parasalcı istikrar politikaları uygulamıştır (Kay, 1989: 47).

Yapısalcılara göre, piyasa aksaklıklarının çok ileri düzeyde olduğu fiyat mekanizmaları, kalkınmanın gerektirdiği sosyo-ekonomik yapısal değişimleri engellemekte ve bu nedenle de kıtlıklar ve dengesizliklere yol açmaktadır. Bu yapısal darboğazlar mevcut iken hızlı büyümeye kalkışmak kaçınılmaz olarak enflasyonu doğuracaktır (Kirkpatrick ve Nixon, 2010: 135). Azgelişmiş ülkelerde yaşanan bu durum “yapısal enflasyon” olarak anılmaktadır ve kabul edilmelidir ki, yapısal enflasyon yönetilmesi en zor enflasyon türüdür. Çünkü yapısal enflasyon, iktisat

politikası araçlarına gerek talep enflasyonundan gerekse maliyet enflasyonundan daha az duyarlıdır; ve “yapısal” terimi, analizi zararlı bir belirsizlik içine sürükleme riski taşıyan bir kelimedir (Olivera, 1964: 331).

Meksikalı iktisatçı Juan Noyola, genellikle enflasyon konusunda yapısalcı duruşun ilk unsurlarını ortaya koyan kişi olarak kabul edilir. Noyola 1950’den 1960’a kadar ECLA için çalışmıştır ve enflasyon konusundaki birçok ECLA çalışması onun fikirlerinden oldukça etkilenmiştir. Enflasyon tartışmalarına ECLA’da çalışmış Pinto, Sunkel ve Martner gibi iktisatçılar da güçlü katkılarda bulunmuştur. Seers (1962: 193)’a göre Anibal Pinto “yapısalcılığın Papası” olarak kabul edilebilir. Pinto’nun bu konuda oldukça yazmasına rağmen, Sunkel (1960) yapısalcılığın enflasyon konusundaki en ayrıntılı tutumunu yansıtmıştır.

Yapısalcılar ile parasalcılar arasındaki tartışmanın özünde farklı iktisadi felsefeler vardır. Yapısalcılar iktisadi olayların sosyal ve siyasal kaynaklarına parasalcılardan daha çok ağırlık ve önem vermiştir. Ayrıca yapısalcılar piyasa aksaklıklarının üstesinden gelme ve ekonomik kalkınmayı sağlama konusunda devlete daha çok vurgu yapmışlardır. Yapısalcılar için kalkınmanın ana engellerinin ortadan kaldırılması, ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal alanda da yapısal reformlar gerektirmiştir. Yapısalcılar içe dönük bir kalkınma stratejisini savunurken, parasalcılar dışa dönük bir kalkınma stratejisini savunmaktadır. İki kamp arasında önemli politik farklılıklar da mevcuttur. Yapısalcılar çoğunlukla sol cemahta kabul edilirken, parasalcılar sağ cemahta görülmüştür. Birçoğu devrimci değişimleri savunsa da, yapısalcılar genellikle reformist olmuşlardır.

Yapısalcılar enflasyon sorununa Üçüncü Dünya’nın kalkınma sorunu bağlamında bakarken, parasalcılar bunu daha az yapma eğilimindedirler. Bu nedenle

yapısalcılar kalkınma için fiyat istikrarından vazgeçerken, parasalcıların tavrı tam tersinedir. Yapısalcılara göre Latin Amerika’da enflasyon sosyo-politik gerginliklerden, sektörel dengesizliklerden ve kalkınma sürecinin kendisi tarafından yaratılan beklentilerden kaynaklandığı için bu farklılıklar meydana gelmektedir (Kay, 1989: 48).

Yapısalcılar, enflasyon sorununa parasalcıların sık sık göz ardı ettiği tarihsel ve dünya ekonomisi perspektifinden bakmaktadırlar. Mesela yapısalcılar Latin Amerika’daki sürekli enflasyon olgusunun kaynaklarından birini dışa dönük kalkınma sürecinden içe dönük kalkınma sürecine yaşanan dönüşüme ve ticaret hadlerindeki uzun dönemli bozulmadan dolayı birincil malların satın alma gücündeki gerilemeye bağlamaktadırlar. Bu dış ticaret kısıtı ve özellikle 1930’ların dünya ekonomik krizi birçok Latin Amerika ülkesinde bir ithal ikameci sanayileşme sürecini teşvik etmiştir. Bu ülkeler içinde özellikle krizin zararlarının üstesinden gelmek için genişletici politikalar izleyenlerde enflasyonist sonuçlara rastlanmıştır. Çünkü yeni yerel endüstriler daha önce sanayi malları ithal ettikleri yabancı endüstrilerden daha az etkin olmuştur ve daha maliyetli üretimde bulunmuştur. Bu da yurt içi fiyatları artırmıştır. Böylece bu sanayileşme süreci enflasyonist sonuçlar doğurmuş ve Latin Amerika’nın yapısal enflasyon eleştirisini yeniden doğurmuştur.

Parasalcılar ile yapısalcılar arasındaki temel anlaşmazlık enflasyonun nedenleri konusundadır. Parasalcılar enflasyonu aşırı talepten kaynaklanan parasal bir olgu olarak görürken, yapısalcılar için enflasyon yapısal uyumsuzluklar ve ekonomik sistemdeki katılıklardan kaynaklanır. Noyola’nın ifadesiyle, “enflasyon parasal bir olgu değildir; enflasyon, genel fiyat düzeyindeki artışlar şeklinde kendini gösteren gerçek bir karakterin dengesizliğinin bir sonucudur”. Kısaca, parasalcılar talep

koşullarını vurgularken, yapısalcıların arz faktörlerinin üzerinde durduğu söylenebilir (Kay, 1989: 49). 1956 yılında Meksika'daki bir dergide yayınlanan makalesinde Noyola, özellikle az gelişmiş ülkelerde enflasyonun “temel enflasyonist baskılar” ile “artırıcı mekanizmalar” arasındaki etkileşimin bir sonucu olduğunu açıklamıştır (Arndt, 1985: 154).

Yapısalcılar “temel” ya da “yapısal” baskılar ile enflasyonu “artırıcı mekanizmalar” arasında önemli bir fark oluşturmuşlardır. Bu yapısal baskılar ve artırıcı mekanizmalar ülkeden ülkeye değişebilmektedir. İlk olarak Sunkel (1960)'in kavramsallaştırdığı temel ya da yapısal enflasyonist baskılar arasında genellikle iki temel esneksizlik belirlenmiştir: tarım ve dış ticaret sektörlerinin esneksizliği. Tarım sektörü, nüfus patlaması ve artan gelirlerden kaynaklanan gıda talebindeki artışı arz katılıkları nedeniyle karşılayamamaktadır. Gelirlerdeki artış sanayileşmeden kaynaklanmaktadır. Tarım ve sanayi sektörleri arasındaki bu yapısal dengesizlik tarımsal mallarda görece bir kıtlığa yol açar. Bunun sonucunda yaşanan gıda fiyatlarındaki artış, tarımsal çıktıda yeterli bir artışı teşvik edemeyecektir. Tarım sektöründeki bu arz esneksizliği, latifundia-minifundia (tek kişiye ait büyük topraklar ile küçük topraklar) kompleksi ile karakterize edilen geleneksel ve eşitsiz tarım mülkiyet yapısından kaynaklanmaktadır. Tarım alanlarının çoğu malikâne sahiplerinin elinde toplanmıştır. Bu kişiler (the latifundistas) genellikle rantiyelerinden başka yerde yaşayan, piyasa uyarıcılarına karşı sorumlu olmayan, üretim yöntemlerini modernize edemeyen ve kâr maksimizasyonundan ziyade politik güç ve sosyal prestij için elinde toprak tutan kişilerdir. Bununla birlikte, küçük geçimlik çiftliklerin sahipleri (the minifundistas) üretimi genişletecek kaynaklara sahip değildir ve piyasayla zayıf ilişkileri vardır.

Enflasyonun diğ er temel kaynağı, dış ticaret açıklarından ve ihracat gelirlerindeki büyük dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Bir yandan ihracat sektörünün arz esnekliğinin olmaması ve ticaret hadlerindeki bozulma nedeniyle dış ticaret gelirleri yeterli derecede artmamakta; diğ er yandan ithal ikameci sanayileş me süreci için gerekli olan sermaye malları, yedek parçalar ve ham maddelerden oluş an ithalat esnek olmamaya başlamaktadır. Bunun sonucunda oluş an dış ticaret açıkları ve dalgalanmaları periyodik devalüasyonlara ve yurt iç i fiyatların artmasına yol açmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar iki ana yapısal enflasyonist baskıdır. Ancak Noyola ünlü makalesinde Meksika’da tarım sektörünün enflasyonist baskının yapısal bir kaynağı olmadığını söylemiştir. Noyola’ya göre Meksika kaideleri bozmayan bir istisna olmuştur. İstisna olmuştur, çünkü geniş kapsamlı bir toprak reformu uygulayan tek Latin Amerika ülkesi olmuştur. Yapısal olarak addedilen ve enflasyonist sonuçlara sahip olan diğ er engeller, analiz edilen ülkenin belirli mali durumlarına göre yine söz konusu olmuştur. Mesela 1950’lerin sonlarında Sunkel, Şili ekonomisindeki ş u faktörlerin katkısından bahsetmiştir: Şili ekonomisinin sermaye oluş um oranını artırma ve ihracat yapısını çeş itlendirerek ihracat gelirlerini artırma yetersizliği; istikrarsızlık, esnek olmama, etkin olmama ve vergi sisteminin azalan oranlı yapısı; devletin artan harcamalarına vergi gelirlerinin ayak uyduramaması ve bunun sonucunda bütçe kısıtının oluş ması (Kay, 1989: 50).

Temel ya da yapısal faktörler ile enflasyonu artırıcı mekanizmalar arasındaki ayırım yapısalcı analizde önemlidir ve onu parasalcı analizden ayıran unsurdur. Yapısalcılara göre, parasalcılar enflasyonun esas nedenlerini keş fetmede başarısızdırlar. Parasalcıların enflasyonun kaynakları olarak gördüğü bu faktörler,

yapısalcılar tarafından temel enflasyonist baskıyı artıran tek mekanizma olarak görülür. Bu nedenle bunlar enflasyonun kaynaklarını oluşturamaz.

Temel ya da yapısal baskıların sadece tarım ve dış ticaret esnekliklerinden oluşmadığı, üçüncü bir baskının da mali kısıtlar olduğu yönünde düşünen yapısalcı yazarlar da vardır (Kirkpatrick ve Nixson, 2010: 137). Ancak bazı yapısalcı yazarlara göre mali kısıtlar yapısal baskılar değil, artırıcı mekanizmalardır. O halde yapısalcılara göre esas artırıcı mekanizmalar nelerdir? Kay'a (1989: 51-52) göre, ilk olarak kamu mali açığıdır. Bu mali açık bir yandan kamu gelirlerinin dış ticarete bağımlı olmasından ve vergi toplama sisteminin azalan oranlı olması ve etkin olmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, hızlı nüfus artışını karşılamak için eğitim, sağlık, iskân gibi temel sosyal hizmetleri sunmak ve yeni istihdam olanakları yaratmak amacıyla kamu sektörü genişletilmeye ihtiyaç duymakta ve bu da kamu harcamalarının sürekli bir yukarı doğru baskıya maruz kalmasına neden olmaktadır. Bu açığı finanse etmek için hükümetler artan vergiler ve sosyal güvenlik primleri olduğu kadar, borçlanma, para rezervlerinin değerini yükseltme (revalüasyon) ve yeni para basma yollarına da başvurur. Kamu açıklarını finanse etmenin bu çeşitli araçları enflasyonist sonuçlara sahiptir; çünkü bunlar doğrudan (kamu mal ve hizmetlerindeki fiyat artışlarıyla) veya dolaylı (para arzındaki bir artış yoluyla) olarak fiyatların yükselmesine neden olur. Bu nedenle bunlar enflasyon artırıcı araçlardır.

İkinci bir artırıcı mekanizma ücret ve maaşların yeniden ayarlanmasıyla ilgilidir. Hayat pahalılığındaki artış nedeniyle çalışanlar satın alma güçlerini korumak için ücretlerin artmasını talep ederler. Gıda maddeleri, kamusal mal ve hizmetler, vergiler vb. fiyatındaki artışın bir sonucu olarak çalışanların reel gelirleri

sürekli olarak aşınır. Paranın devalüasyonu da gıda maddeleri ve petrol gibi ithal edilen malların fiyatlarında bir artışa neden olur. Çalışanların sendikalarda organize olduğu yerlerde, ücretlerde bir yeniden düzenleme yapması için işverenlere baskı yapmak denenebilir. Bu da enflasyonu artırır.

Üçüncü bir artırıcı mekanizma ise maliyet artışlarına bağlı olarak fiyatlardaki yeniden düzenlemeden doğar. Daha yüksek ücret maliyetleri, daha yüksek girdi fiyatları ve daha yüksek vergilerle karşılaşan girişimciler, ürettikleri malların fiyatlarını artırmaya kalkar. Yüksek korumacılık derecesi ve endüstrinin monopolistik ya da oligopolistik özelliği veri iken, girişimciler artan üretim maliyetlerini fiyatları artırarak tüketicilere yansıtırlar.

Artırıcı mekanizmalar ülkeler arasında ve yoğunluklarına bağlı olarak farklılıklar gösterebilir. Mesela Noyola Meksika ile Şili örneklerini karşılaştırmıştır. Makalenin yazıldığı 1950’li yıllarda Meksika’da daha büyük bir işgücü fazlası mevcuttur ve sendikalar Şili’dekinden daha zayıftır. Bu nedenle ikinci artırıcı mekanizma Şili’yle kıyaslandığında Meksika’da daha az yoğundur. Artırıcı mekanizmalar, ulusal gelirden aldıkları payları korumak ya da artırmak için işçiler, kapitalistler ve devlet arasındaki bir mücadelenin sonucu olarak sosyolojik anlamda yapısalcı yazarlar tarafından yorumlanmıştır. Ulusal gelirin dağılımı konusunda farklı sosyal gruplar arasındaki ve kamu ile özel sektör arasındaki bu çatışma enflasyonist baskıyı çalıştırır (Kay, 1989: 52).

Sunkel (1960), “kümülatif” olarak ifade ettiği ve enflasyonist sürecin kendisinin neden olduğu ve yoğunlaştırdığı ikinci tip bir enflasyonist baskıdan bahsetmiştir. Bu kümülatif baskılar arasında parasalcıların da enflasyonu ilerlettiğini düşündüğü bir dizi faktörden bahsetmiştir. Mesela ithal ikameci sanayileşmeden

kaynaklanan korumacı araçlar ve fiyat kontrolleri nedeniyle fiyat sistemindeki çarpıklıklar bunlardan biridir. Diğer faktörler ise, grev ve işi yavaşlatmaların çoğalması ve girişimcilerin spekülatif davranışları nedeniyle enflasyonist beklentilerin gelişimi ve verimliliğin aşınmasını kapsar.

Enflasyona yapısalcı yaklaşımın öncüleri olan Noyola ve Sunkel'in, yapısalcı faktörler hakkındaki açıklamalarında M. Kalecki ve N. Kaldor'a atıfta bulunduğu dikkat çekmiştir. 1955 yılında Meksika'da yayımlanan bir makalesinde arz katılığının önemine ve ekonomik sistemdeki tekellilik derecesine vurgu yapan Kalecki'nin analizinin en önemli noktaları, az gelişmiş ülkelerde gıda arzının oldukça katı olabildiği ve toplam talebin artmasına paralel olarak gıda fiyatlarının artması durumunda bu gıda arz esneksizliğinin reel ücretlerde bir düşüşe sebebiyet vereceği ve enflasyonist bir ücret-fiyat sarmalına yol açacağıdır. Bu makaleden bir yıl sonra Kaldor, Şili'nin ekonomik sorunları hakkında çalışma yapmak üzere ECLA'yı ziyaret etmiştir. 1959 yılında Meksika'da yayımlanan makalesinde Kaldor, Kalecki'nin argümanını yinelemiştir. Buna göre, gıda talebinin sadece reel ücret düzeyine bağlı olduğu ve gıda ile gıda dışı maddelerin göreceli fiyatlarına göre esnek olmadığı varsayımı altında, verimlilik tarım değil de tarım dışı sektörlerde artarsa, artan GSYH ile uyumlu olarak para arzının genişlemesi nominal ücretleri yükseltecek ve bu artış gıda fiyatlarında (hem ücretlere hem de gıda dışı mal fiyatlarına göre) bir yükselişe neden olacaktır (Arndt, 1985: 155).

Parasalcı-yapısalcı tartışmasına açıklık getirmek amacıyla birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Bunlardan parasalcı cemaatte en bilineni, Harberger'in (1963) 1939-1958 yıllarındaki Şili için yaptığı testtir. Parasalcı bir enflasyon modeli test eden Harberger'in modelinde para talebi, fiyat düzeyinin, reel gelir düzeyinin ve para

tutma maliyetinin bir fonksiyonudur ve para arzının dışsal olduğu varsayılır. Ampirik çalışmanın sonuçları parasalcı yorumları destekler niteliktedir.

IMF’de çalışan Argy (1970) ise, gelişmekte olan ülkelerde yapısal unsurların enflasyona katkısını değerlendirmek için yaptığı çalışmada, 22 ülkenin 1958-1965 dönemi için dört yapısal hipotezi test etmiştir. Bunlar (a) talep kayması hipotezi, (b) ihracat istikrarsızlık hipotezi, (c) tarımsal engeller hipotezi ve (d) döviz kıtlığı hipotezidir. Çünkü yapısalcılar sadece bu unsurların enflasyon yaratmada bir rol oynadığını ve yapısal olmayan unsurların da sadece bir miktar katkıda bulunduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle çalışmadaki regresyonların çoğuna bütçe açığı oranı ve para arzındaki değişim oranı da eklenmiştir. Çalışmanın sonuçları, gelişmekte olan ülkelerde farklı enflasyon oranlarını açıklamada yapısal unsurların anlamlı olmayabildiğini göstermektedir. Fakat Argy’ye göre bu sonuçlar bazı açıklamaları gerektirmektedir. İlk olarak çalışmadaki dönem, bazı yapısalcı fikirleri uygun bir şekilde test etmek için kısa olabilir. Ayrıca çalışmadaki dönem ile yapısalcılığın popüler olduğu dönem farklı olduğundan sonuçlar açıklayıcı olmayabilir. Son olarak da yapısalcı fikirlere uygun göstergeler tasarlamak oldukça zordur; bu nedenle çalışmadaki ampirik testler yetersiz kalabilmektedir.

Kahil (1973) de Brezilya’da 1946-1964 dönemi için tarımsal engeller, sermaye hareketliliğindeki yetersizlik, dış ticaret engelleri ve hızlı kentleşme gibi yapısal darboğazları test etmiştir. Ağırlıklı olarak parasalcı sonuçlar elde eden çalışmada, söz konusu yapısal darboğazların enflasyonun nedeni olmaktan ziyade sonucu olduğu görülmüştür.

Harberger’in modelini 16 Latin Amerika ülkesi ve 1950-69 dönemi için genişleten Vogel (1974), zaman serisi ve yatay kesit analizlerini birleştirerek

toplanmış (pooled) regresyonlar kullanmış ve para arzı, reel gelir ve enflasyondaki geçmiş dönem değişikliklerinin tüketici fiyat endeksi üzerindeki etkilerini test etmiştir. Çalışmada sonuç olarak, söz konusu ülkelerdeki enflasyon oranı farklılıklarının temel nedeninin yapısal farklılıklar değil, para arzındaki farklılıklar olduğu ortaya konmuştur.

Wachter (1979) ise, tarımsal zorlukların enflasyonist rolünü açıklayan yapısalci hipoteze açıklık getirmeye çalışmıştır. Harberger'in parasalcı analizini yine Şili için test ettikten sonra, yapısalci argüman değişkeni olarak görelî gıda fiyatlarının değişim oranını da ekleyerek 1940-1970 dönemi için değişen sonuçları incelemiştir. Buna göre, görelî gıda fiyatlarındaki değişimin enflasyon üzerinde bir etkiye sahip olduğu yönünde yapısalci sonuçlara ulaşmıştır.

Buraya kadar anlatılanlar, enflasyonun kaynakları konusundaki parasalcı-yapısalci tartışmasıdır. Peki, enflasyonun tedavisi nedir? Yapısalcılar için tedaviler ister istemez uzun dönemlidir. Çünkü bunlar üretim sistemlerinde, ekonominin sektörel kompozisyonunda ve gelir dağılımında yapısal değişim gerektirir. Önerilen radikal değişimler arasında tarımsal yapıda ve vergi sisteminde reformlar vardır (Seers, 1962: 354). Buna ek olarak, ihracatın çeşitlendirilmesi ve artırılması da istenir. Prebisch de sanayi ihracatını artırmayı önermektedir. Tarımın arz sorununa gelince, birçok yapısalci ilk başta bir tarımsal reform programını desteklemekten çekinirler ve sadece tarımsal yatırımları artıracak ve verimlilik ile çıktıyı artıracak önlemler önerirler. Yatırımdaki böylesi bir artış, daha yüksek üretim maliyetlerine yol açan tarıma karşı ayırt edici önlemlerin bazılarını ortadan kaldırarak elde edilir.

Yapısal politikalar, ekonomideki temel arz tıkanıklıklarını ortadan kaldırmak için tasarlanan uzun dönemli önlemlerdir. Bununla birlikte yapısalcılar artan

enflasyonist faktörlerin üstesinden gelmek için daha kısa dönemli önlemleri de önerirler. Bunlar, enflasyonun talep faktörlerini maliye ve para politikaları yoluyla frenlemeyi gerektirir. Ancak yapısalcıların politika önerilerinin vurgusu, temel enflasyonist baskılar konusunda olmuştur. Yapısalcılar parasalcı ve IMF tipi anti enflasyonist politikalara, enflasyonun köklerini çözmeye çalışmadığı için ve durgunluk, işsizlik ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açtığı için şiddetle karşı çıkarlar. Bunlar, Pinto'nun bir kitabının başlığında yazdığı gibi, sonuçları “ne istikrar ne de kalkınma” olan politikalardır. Yapısalcılara göre, parasal istikrar ekonomik kalkınmayla uyumludur ve ekonomik kalkınma ya da parasal istikrar anlamında sorun yaratmak yanlış bir çıkmazdır. Ancak bu uyumluluğu sağlamak parasalcıların önerdiği gibi sadece talep faktörlerini etkilemeyi gerektirmez, yukarıdaki arz faktörlerini de etkilemeyi gerektirir. Bununla birlikte, eğer istikrar ile ekonomik kalkınma arasında bir çatışma olursa, yapısalcılar ikincisini tercih edecektir (Kay, 1989: 53).

Yapısal enflasyona karşı bir alternatif olarak finansal politikaların yapısalcılar tarafından tasvip edilmemesinin nedeni, yapısal enflasyonun nedeninin finansal olmamasıdır. Bu nedenle yapısalcılara göre çözüm, finansal olmayan politikalar yoluyla temin edilmelidir. Diğer bir ifadeyle, çivi çiviye sökmektedir (similia similibus curantur) (Olivera, 1964: 332).

Yapısal değişimlerin uygulanması ve meyve vermesi uzun zaman aldığından, yapısalcılar enflasyonun kısa bir zaman sürecinde birden azaltılmasını amaçlamazlar. Onun yerine belli bir zaman sürecinde tedrici olarak enflasyonun azaltılmasını amaçlarlar. Yapısalcılar, istikrar ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için ulusal bir uzlaşma gerektiğinin farkındadırlar. Demokratik bir toplumda sadece politik

çoğunluğun gücü reformları sonuca ulaştırır ve bölüşüm mücadelesini keser. Elverişli dışsal koşullar da bu durumu kolaylaştıracaktır.

Enflasyonun nedenleri konusunda parasalcılar ile yapısalcılar arasındaki temel anlaşmazlıklara rağmen, anlaştıkları bazı konular da vardır. İki yaklaşım da enflasyonun uzun dönemde karşılık vermediğini ve onunla mücadele edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu tartışmanın bir sonucu olarak bazı parasalcılar, yapısal faktörlerin enflasyon üzerindeki etkilerini kabul etmişlerdir. Ancak bu kişilere göre bu faktörler enflasyonun nedeni değil, bir sonucudur. Bu nedenle yapısalcı argümanı baş aşağı etmişlerdir. Yapısalcılar enflasyonun nedenleri olarak neyi kabul etmişlerse, parasalcılar onu artırıcı mekanizmalar olarak görmüştür. Bu parasalcılar, fiyat ve piyasa sisteminde enflasyonun yarattığı çarpıklıklardan kaynaklanan arz katılıklarını tartışmışlardır. Bu nedenle parasalcılar da enflasyonun nedenleri olarak neyi dikkate alıyorsa, yapısalcılar onu artırıcı mekanizmalar olarak görür.

Yapısalcı analizi ılımlı ve radikal yapısalcılar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Pinto gibi radikal bir yapısalcı olan Noyola, enflasyon analizinde sınıf mücadelesini vurgulamıştır. Prebisch gibi ılımlı yapısalcılarla kıyaslandığında, Noyola enflasyonla mücadelede bir politika aracı olarak tarımsal reformu da dikkate almıştır. İlimli yapısalcılarının duruşu, Campos ve Kahil gibi yapısal faktörleri dikkate alan bazı parasalcılarınkine yaklaşmaktadır. Bu Prebisch'in şu ifadesinden anlaşılabilir: "bazı durumlarda, enflasyon sadece yapısal faktörlerin sonucu değildir; fakat yapısal uyumsuzlukları meydana getirmede bir ajan olabilir". Ancak Campos daha da ileri gider ve konuyu abartır: "gerçek şudur ki, kısa dönemde tüm yapısalcılar kendilerine politika yapma sorumluluğu verildiğinde parasalcı olur; parasalcılar ise uzun dönemde yapısalcıdır". Enflasyon sorunuyla mücadelede

parasalcılar talebi azaltmayı amaçlayan para ve maliye araçlarını vurgularken, yapısalcılar spesifik arz kısıtlarını ele alan kalkınma araçlarını vurgular. Yapısalcılar para ve maliye politikalarına ilgisiz değillerdir, ancak bunlar yapısal değişim programlarından daha az önemlidir (Kay, 1989: 54).

Buraya kadar açıklanan konular kalkınma sürecinde karşılaşılan ekonomik sorunlar ve yapısalcılar bunlara getirdiği ekonomik çözümleri içermektedir. ECLA'nın, ekonomik kalkınmanın sosyal yönlerini açıklamaya çalışan bazı sosyolojik yaklaşımlarla ekonomik analizlerini tamamlamaya çalışması az bilinen bir konudur. Bu nedenle mesela ECLA'ya göre ekonomik kalkınma şunları da gerektirir: (a) toplumun yeni fonksiyonlara adaptasyonu; (b) yeni yaşam şekilleri yaratılması; (c) yeni bir sosyal katmanlaşmanın oluşturulması. İlk husus bazı faaliyetlerin ve yeni iş tiplerinin modernizasyonunu (girişimcilik, profesyonellik ve teknik olarak kalifiye olunmasını) içerir. İkinci husus yeni yaşam tarzlarını, tüketim kalıplarını, eğlence biçimlerini vb. ifade eder. Üçüncü husus ise, (geleneksel ve yeni sınıfları birleştiren) heterojen bir katmanlaşmadan (modern bir yeni orta sınıfın genişletildiği) daha homojen ve iyi entegre olmuş bir katmanlaşma sistemine dönüşümü gösterir. ECLA'nın sosyal analizinin diğer bir odak noktası da şehirleşme süreci ve daha genel olarak kırsal ile kentin yaşam kalıpları arasındaki zıtlık olmuştur. Burada da orta sınıfların kalkınma sürecindeki rolü vurgulanmıştır (Larrain, 1989: 106).

2.1.4. Bir Hareket Olarak Yapısalcılık

1947'de Birleşmiş Milletler'in Ekonomik ve Sosyal Konseyi Avrupa, Asya ve Uzak Doğu için ilk bölgesel ekonomi komisyonlarını kurmuştur. Misyonları her bölgenin ekonomik eğilimleriyle ve özel sorunlarıyla ilgili bilgi sağlamak olmuştur.

Bunu Latin Amerika için benzer bir organizasyon yaratma girişimi izlemiştir; ancak buna Amerika Birleşik Devletleri'nden güçlü bir muhalefet gelmiştir. Bu muhalefete rağmen Latin Amerika Ekonomi Komisyonu (ECLA) 1948'de Şili'nin Santiago kentinde kurulmuştur. Arjantin Merkez Bankası'nda önemli pozisyonlarda bulunmuş olan ve o zamanlarda Buenos Aires Üniversitesi'nde çalışan Prebisch, yeni doğmuş olan bu kuruluşa davet edilmiştir. Arjantin'de yoğun bir kamusal ve akademik faaliyet döneminden sonra 1949'da kuruluşun sekreterliğine girmiştir. 1951'de kuruluşun başkanı olarak tayin edilmiştir. Prebisch'in liderliğinde ECLA, Latin Amerika'nın endüstriyel gelişimini teşvik eden heterodoks fikirler için bir beyin takımı olmuştur (Bianchi, 2002: 292).

Ulusal bankalar ve maliye bakanlıklarındaki ekonomik karar vericiler, danışmanlar ve diğer araştırmacılar ile doğrudan teması bulunan uluslararası bir araştırma kurumunda oluşmuş olması, 1950'li ve 1960'lı yıllarda yapısalcılığı önemli kılan bir unsur olmuştur. Ayrıca sadece Üçüncü Dünyanın iktisadi düşünce okulu olması da ona bir özgünlük katmıştır.

Yapısalcılar hem hükümetlerin hem de sanayicilerin desteğini aramıştır. Üretici birlikleri tarafından yapısalcılığın kabulü farklı olmuştur, fakat doktrin Brezilya'da destek bulmuştur. Prebisch ve Celso Furtado, ECLA çatısı altında Brezilya politikalarının düzenlenmesi için çalışmışlardır. 1951'de Başbakan Getúlio Vargas'tan ECLA'yı Birleşmiş Milletler'in daimi bir kuruluşu haline getirmek için önemli bir destek almışlardır. Bu iki iktisatçı da 1950'de Ulusal Sanayi Konfederasyonu'nun (CNI) tartışmalarına katılarak Brezilyalı sanayicilerden destek almışlardır. Bu kuruluş ve birçok bireysel üretici Prebisch'in tezini ılımlılıkla karşılamışlardır. Aynı yıl içinde CNI dergisi olan *Estudos Econômicos*, ECLA'nın

durumunu açıklayan ve dolaylı olarak onaylayan bir makale yayınlamış ve 1953'te Sanayiciler Konfederasyonu Brezilya'da düzenli bir ECLA oturumunu mali olarak desteklemiştir. 1957 yılında kurulan bir diğer CNI dergisi olan *Desenvolvimento e Conjuntura* (Kalkınma ve İş Çevrimi), başmakalesinde ECLA yorumlarını ve önerilerini desteklemiştir. Fakat devlet müdahalesini ve 1950'lerdeki yapısalcılıkla ilgili kalkınmacı ideolojiyi genellikle Furtado'nun Brezilya'sındaki sanayi liderleri Prebisch'in Arjantin'indeki benzerlerinden daha seve seve kabul etmiştir.

Ayrıca ılımlı bir müdahaleci olan Roberto de Oliveira Campos, ECLA'nın az gelişmişlik analizini büyük ölçüde kabul eden başkan (1956-1961) Juscelino Kubitschek'in Hedef Programını açıklamada Furtado'dan daha çok etkili olmuştur. Parlamenteoya verdiği ilk mesajda Kubitschek altyapı yatırımı yoluyla devletin ekonomik kalkınmadaki hayati rolüne dikkat çekmiştir. Kubitschek birincil mal üreticileri için ticaret hadlerindeki bozulma konusunda ECLA tezini onayladığını ve ödemeler dengesinin sürekli ve kalıcı sorunlarını dile getirmiştir. Başkan için bu sorun devlet tarafından ihracat ve ithal ikamesi yoluyla çözülebilmıştır. Sanayileşme ihracatın çeşitlendirilmesine izin verecek ve tarımdan kaynaklanan işgücü fazlasını sanayi absorbe edecektir. Sanayileşme Brezilya'nın hızlı kalkınması için esas koşuldur. Daha sonraları Furtado, hükümetin Hedef Programı'nın doğrudan ECLA'dan esinlendiğini yazmıştır.

Belki de yapısalcı doktrinin yayılmasında en etkili araçlardan biri, onun kısa ama resmi kurslarda öğretilmesi olmuştur. ECLA 1952 gibi erken bir tarihte (Jorge Ahumada öğretim programını yönettiği zaman) yapısalcı doktrinle birlikte temel ekonomik kavramlar ve teknikler konusunda kurslar düzenlemiştir. Bu on yılın ardından Şili Üniversitesi'nde uluslararası yüksek lisans programı olan

ESCOLATINA üzerinde de ECLA'nın nüfuzu olmuştur. Şili dışındaki başka kuruluşlarla da genellikle işbirliği içinde olan bu iki kurum, merkez bankalarındaki, kalkınma ve maliye bakanlıklarındaki ve üniversite fakültelerindeki orta düzey Latin Amerikalı personeli eğitmiştir (Love, 2005: 118). Daha sonra 1962'de ECLA bünyesinde Ekonomik ve Sosyal Planlama Enstitüsü (ILPES) kurulmuş ve Aníbal Pinto, Jorge Ahumada Antônio Barros de Castro, Maria da Conceição Tavares, Carlos Lessa, Leopoldo Solís, Osvaldo Sunkel gibi önde gelen yapısalci iktisatçılar ile Fernando Henrique Cardoso, Torcuato di Tella, Rodolfo Stavenhagen, Aldo Solari, ve Francisco Weffort gibi sosyoloji uzmanları ve siyaset bilimciler bu enstitüde dersler vermişlerdir.

Özellikle enflasyon konusunda yapısalcılığın yayılmasında etkili olan diğer bir husus da, Kaldor ve Chenery'nin bir süre ECLA'da bulunmuş olmaları ve Seers'in çalışmalarıdır. Tabii ki bu yazarların Latin Amerika'ya yapısalcılığı getirdiğini söyleyemeyiz; ancak yapısalcılığın açık ve kesin olarak ifade edilmesinde önemli bir zihinsel uyarıcı görevi gördükleri de aşikârdır. Seers (1962) azgelişmiş ülkelerdeki enflasyon sürecini maliyet ya da talep enflasyonu olarak sınıflandırmaktan ziyade, azgelişmiş ülkelerin kendine özgü yapısal özellikleri ve eğilimlerine bağlamıştır. Böylece Batılı iktisatçıların dikkatini Latin Amerika yapısalcılığına çekmiştir. Ünlü makalesinde Seers azgelişmiş dünyadan çıkan ilk yerli iktisadi düşünce okulu olarak nitelendirdiği yapısalcılığa içerik olarak katkıda bulunmasa da, bibliyografik ek bölümünde yapısalcılığın tarihi sürecini çizmiştir (Seers, 1962: 193).

Yapısalci argümanların ve çözüm önerilerinin en çok eleştirildiği yıllarda dahi, ECLA ve ILPES gibi kuruluşlar dersler vermeye ve yayınlar yapmaya devam etmiştir. Birçok kişi için yapısalcılık her ne kadar bir paradigma ya da bilimsel

araştırma programı olmasa da, bir okulu karakterize eden politikalar üretmiş ve bir dizi fikre hayat vermiştir. Yapısalcılığın ham madde üreticileri için ticaret hadlerinin bozulmasıyla ilgili meşhur tezi, bugünlere kadar savunulmaya devam etmiştir. 2003 yılında ECLAC direktörü Ocampo ve Parra “Returning to an Eternal Debate” (Ebedi Tartışmaya Dönüş) gibi uygun bir başlık ile konu hakkında uzun bir makale yazmıştır. Sofistike yöntemler ve veri setleri kullanarak yazarlar, mal fiyatlarındaki uzun vadeli düşüş eğiliminin sürekli olarak meydana gelmediğini, 1920’lerde keskin bir uyum olduğunu ve 1980’lerde düşüş eğiliminin yeniden başladığını tartışmışlardır (Ocampo ve Parra, 2003). Hâlbuki daha önce yapılan çalışmalar çoğunlukla farklı sonuçlara ulaşmıştır. Yapısalcılığın altmış yıllık geçmişi kendisini önemli bir hareket haline getirse de, ana akım yaklaşımın kırılması konusunda başarılı olduğunu söylemek güçtür.

Kay (1990)’a göre eğer neoklasik ve modernizasyon paradigmalarına meydan okumaya ve onlara bir alternatif sunmaya devam edecekse yapısalcı analizin kendini yenilemeye ihtiyacı vardır. Bu nedenle Kay (1990: 18-21), yapısalcılığın kritik zayıflıkları olarak nitelendirdiği yedi temel sorun ortaya koymuştur: (1) Yapısalcıların ticaret hadlerinin bozulmasıyla ilgili ana vurgusunun yeni bir anlamda atfedilmeye ihtiyacı vardır. Çünkü bu vurgu her toplumda bulunan sınıf mücadelesi konusuna gölge düşürmektedir ve bu ülkelerin tarihi deneyiminden çıkan bazı temel dersleri açıklamada başarısız olmaktadır. (2) Merkez ülkelerin kalkınmasının çevre ülkelerin sömürülmesinden kaynaklandığı ve çevre ülkelerin de azgelişmişliğinin merkez ülkelerin kalkınmasından kaynaklandığı tezi revize edilmek zorundadır. (3) Kalkınmada devletin rolü yeniden tarif edilmelidir. Yapısalcılar, devletin ne yapabildiği ve yapamadığı ya da ne yapmaması gerektiği konusunda daha gerçekçi

bir değerlendirme yapmalıdır. (4) Yapısalcı analizin sivil topluma daha açık bir sorumluluk vermesi gerekir. (5) Sınıf oluşturma ve sömürmenin etnik, cinsel ve kültürel boyutlara duyarlı çeşitli süreçleri ile politik kontrol ve egemenliğin yerel formlarını dikkate alan daha çok araştırma yapılmalıdır. (6) Yapısalcı analistler bir ülkenin daha küçük ya da mikro birimlerini çalışmalarında daha çok kullanmalıdır. Bu mikro çalışmaların küresel ya da makro ulusal ve uluslararası kuramlara bağlanması gerekir. (7) Yapısalcı yazarlar kalkınmanın çeşitli biçimleri ve yollarının olabilirliğini ve uygulanabilirliğini dikkate almalıdır. Kapitalizm ya da sosyalizm, içe doğru kalkınma ya da dışa doğru kalkınma, ithal ikameci ya da ihracata dayalı sanayileşme gibi dikotomiler bugünün birbirine bağlı ve karmaşık dünyasında basit kalan görüşlerdir.

2.2. Neo-yapısalcı Yaklaşım

İlk yapısalcılar kısa dönem istikrar sorunlarını çözmek için uygun bir alternatif model geliştirmemişlerdir. Onlar, yapısal reformlar yoluyla uzun dönem büyüme ve kalkınmayı vurgulamışlardır. Bu yapısal reformlar toprak reformu, vergi reformu ve geleneksel olmayan ihracatın teşvikini içermektedir. Gelir dağılımı ve istikrar fonlarının uygulanması da geliştirilmiştir; ancak ilk yapısalcılar kısa dönem finansal kısıtları ihmal etmişlerdir (Howard, 2001: 135).

1990'lardan itibaren yapısalcı gelenekte yazan iktisatçılar dikkatlerini kısa dönem makroekonomik istikrara çevirmişlerdir. Yapısalcı gelenekten gelen, ancak geçmiş deneyimler ve günün koşullarından etkilenerek ilk yapısalcılardan kısmen ayrılan kısmen de ona katkıda bulunan bu yazarlar neo-yapısalcılar olarak anılmışlardır.

ECLAC kaynaklarından destek alan Latin Amerikalı neo-yapısalcılar, piyasa merkezli ve indirgemeci neoliberal yaklaşıma karşılık daha bütünsel bir görüş olan ve kurumların, kültürün, politik liderliğin, eşitliğin, demokrasinin ve kurumculuğun ekonomik gelişmedeki rolünü kabul eden ekonomik düşünce yapısını ortaya atmıştır. Fernando Fajnzylber öncülüğünde ve çeşitli entelektüel akımların etkisinde ekonomik büyüme ve politik istikrarı artırma gibi çift amaçlı bir yaklaşım adına firma ve ulus seviyesinde piyasa temelli olmayan koordinasyon şekillerini kullanan bir kalkınma tezi oluşturmuşlardır. Bu paradigmatic dönüş hem ilerlemeci düşünce hem de uluslararası rekabeti yönetmede oldukça etkili bir faktör olan pragmatik düşünce ile sunulmuştur. Fajnzylber'in Rio'ya geldiğinde söylediği, “neo-yapısalcılık ve onun adaleti sağlayan verimli dönüşüm stratejileri tüm sorunlarımızın çözümü olacaktır” ifadesi ilk beklentilerin yüksek olduğunu göstermektedir (Leiva, 2008a: 235).

Neo-yapısalcılığın kuramsal söylemleri ve ilk yapısalcılardan farklarını incelemeden önce, onu daha iyi anlayabilmek için hangi koşullarda ve hangi söylemlere tepki olarak ortaya çıktığını anlamak gerekir.

2.2.1. Neo-yapısalcılığın İlk İzleri ve Ortaya Çıkışı

Neo-yapısalcılığın ortaya çıkış sürecini anlayabilmek için dönemin Latin Amerika ekonomisini ve genel eğilimini açıklamakta fayda vardır. 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin ticaret hadlerindeki ciddi bozulma ile ağır dış açığın finansman olanaksızlığı karşısında, bu ülkeler IMF ve Dünya Bankası ile periyodik olarak görüşmeler yapmıştır. Bu müzakerelerin amacı, dış hesaplar üzerindeki bu açıkların istikrarsızlaştırıcı yerel etkisini yumuşatmak için borç servisini yeniden

programlamak ve yeni finansal kaynaklara karşı olan kısıtlı erişimi kolaylaştırmak olmuştur. Bilindiği gibi bu kuruluşlar, borçlu ülkelere neoliberal çerçeveye sahip bir ekonomik, siyasi ve kurumsal reformlar serisi başlatması durumunda yeni krediler vermeyi taahhüt etmişlerdir. Kapsamlı kısa dönem ve uzun dönem etkilerinden dolayı bu reformlar “yapısal uyum” programları olarak bilinir. Ancak, şimdiye kadar takip edilen strateji ne olursa olsun, dış borç krizinin olumsuz etkileri aşılamamıştır. Üstelik bölge ülkelerinin çoğu devam eden büyümeyi iyileştirememiş; aksine temel dengesizlikler hissedilir ölçüde kötü hale gelmiştir. Latin Amerika’da kişi başına düşen gelir 1980’ler boyunca duraklamıştır ve 1970’lerin sonunda elde edilen seviyelerin çok altında kalmıştır. Bu eğilim, yakın zamanda restore edilmiş demokrasiler için öngörülemez sonuçları ile birlikte ülkelerin çoğunda gerileyen sosyal etkiler ve şiddetli siyasi çatışmalar üreterek devam etmiştir. Bu iç karartıcı tablo ile karşı karşıya kalındığında ekonomistler 1980’leri Latin Amerika kalkınması için kayıp bir on yıl olarak tanımlamıştır (Sunkel ve Zuleta, 1990: 35).

Neoliberal analistler, Latin Amerika’da yaşanan ekonomik krizin nedenlerinden birinin 1980’lerdeki uluslararası durgunluk olduğu, özellikle de bölgenin dış hesaplarında büyük bir açığa neden olan ihracat fiyatlarındaki keskin düşüşler ve uluslararası reel faiz oranlarındaki şiddetli artışlar olduğu yönünde uzlaşmışlardır. IMF’nin mali yardım programları ve Dünya Bankası’nın yapısal uyum programları neoliberal ortodoksinin yeni yüzünü en iyi temsil eden pratik örneklerdir. Balassa ve diğerleri (1986) tarafından açıklanan strateji genel olarak yapısal uyum programında yer alan öneriler ile benzerdir. Balassa önerisi Latin Amerika ülkeleri için dört stratejik eylem alanı sunar: (a) ekonomi politikaları dışa doğru yönlendirilmelidir; (b) yurtiçi tasarruflar artırılmalı ve etkin bir şekilde yatırım

projelerine tahsis edilmelidir; (c) devletin ekonomideki rolü yeniden biçimlendirilmelidir; (d) bu strateji için özellikle sanayileşmiş ülkelerden uluslararası destek alınmalıdır.

Michalopoulos (1987) da dönemin uluslararası finans kuruluşlarının, özellikle de Dünya Bankası'nın mevcut düşünce yapısının önemli temsilcilerindendir. Buna göre önceliklendirilmesi gereken politikalar şöyledir: (a) kamu harcamalarını azaltıp kamu gelirlerini artırarak kamu tasarruflarının artırılması; (b) yurtiçi finansal kurumların güçlendirilmesini ve istikrarlı bir ekonomi politikasının korunmasını gerektiren özel tasarrufların artırılması; (c) fiyat kontrolleri, dış ticaret alanındaki teşvikler, sübvansé edilmiş faiz oranları, kredi kotası ve işgücü hareketliliğinin önündeki engeller gibi mikro ekonomik çarpıtmaları ortadan kaldırarak özel sektör yatırımlarının artırılması ve daha büyük bir ekonomik etkinliğin sağlanması; (d) insan kaynaklarının ve fiziki altyapının geliştirilmesi gibi daha fazla pozitif dışsallıklara sahip faaliyetlere kamu kaynaklarının yeniden dağıtılması yoluyla kamu yatırımlarının daha etkin tahsis edilmesi; (e) uygun bir reel döviz kurunun devamı ve doğru bir teşvik yapısı yoluyla ticarete konu olan malların arzının artırılması.

1990'da Dünya Bankası'nın Latin Amerika ve Karayipler baş ekonomisti olan Selowsky'ye göre, ekonomilerini başarılı bir şekilde yeniden yapılandırmak için tüm ülkeler belirli bir üç aşamayı takip etmelidir. Gittikçe artan rekabetçi uluslararası alanda pozitif bir büyüme sağlamak için, bu üç aşama olmazsa olmaz olarak kabul edilmiştir. İlk aşama olan "istikrar/şok tedavisi" makroekonomik dengeleri yeniden kurmak ve dengeden sapmadan işleyen piyasalar oluşturmak amacıyla enflasyon kontrolü, mali denge, dış ticaret dengesi ve dış borç ödeme politikalarını içermektedir. Bu serbestleşme faaliyetleri kısa vadede hanehalkı gelirini olumsuz

etkileyecek olsa da, “hastayı kurtarmak için yaralı bacak kesilmelidir” mantığıyla uzun vadede ekonomi için daha sağlıklı olacaktır. İkinci aşama “derin yapısal reformlar” aşamasıdır. Bu aşamada iç ve dış rekabeti artırmak, kurumsal sistemi rasyonelleştirmek ve piyasa mantığını toplumun her kesimine yaymak amacıyla kamu girişimlerini özelleştirme, iş yasası reformu, dış yatırımları serbestleştirme, sosyal hizmetleri özelleştirme ve yerleşme politikaları uygulanmalıdır. Üçüncü aşama olan “reformları konsolide etme/yatırım seviyelerini yenileme” ise, ekonomiyi ve toplumu açma sürecini tamamlamak, özelleştirme, liberalizasyon ve deregülasyonun yasallaşması hedeflerine ulaşmak için sermaye piyasalarını liberalleştirme ve (kamu yönetimi, adalet sistemi, altyapı gibi) ikinci nesil reformları destekleme politikalarını içermektedir (Leiva, 2008a: 44-47).

Söz konusu programlar ışığında Latin Amerika’da 1990’larda küreselleşme süreci, neoliberal politikalara kayma ile yakından bağlantılı olmuştur. Bu on yıl boyunca, çoğu Latin Amerika hükümeti kendi ulusal ekonomisini küresel ekonomi ile daha yakın bir şekilde birleştirmiştir. Bu özellikle ticaretin serbestleştirilmesi ve finansal piyasaların deregülasyonu yoluyla elde edilmiştir. Küreselleşme ya da Latin Amerika’nın küresel piyasalara entegrasyonu daha temsili ve katılımcı bir siyasi sisteme doğru kaymayı da beraberinde getirmiştir. Bu durum belli bir dereceye kadar neoliberal reformun olumsuz sosyal etkilerini gizlemiştir. Ancak artan işsizlik ve yoksulluk, çok daha bozuk bir gelir dağılımı ve kayıt dışı sektörde artış ile sonuçlanmıştır (Kay ve Gwynne, 2000: 59).

Bölgenin neoliberal politikalar ışığında yaşadığı sorunlara karşı tartışılan popüler argüman, yapılması gereken ilk ve en önemli şeyin Latin Amerika ve Karayip Adaları’nın ağır dış borç yükünden kurtarılması olduğudur. Borçların

hafifletilmesi kadar önemli olan diğer bir konu, bölge hükümetlerinin az gelişmiş ülkelerin sosyoekonomik kısıtları ve gerçekliklerine hitap eden istikrar programları oluşturmaları gerektiğidir. Ancak bunu yapacak kişiler IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarda çalışan ve çoğunlukla parasalcı kuramlar ışığında eğitim almış kişiler değildir. Bu tarz bir eğitim, bu kişilerin bölge için mantıklı makroekonomik programlar oluşturmalarını engellemektedir (Ramirez, 1993: 1025).

1970’lerde Bretton Woods sisteminin çöküşü ile ortaya çıkan makroekonomik istikrarsızlık ve bölge ekonomilerinin 1980’lerin sonlarından itibaren deregülasyon ve küreselleşme konusunda yeniden yönlendirilmesi, ECLAC’ın analitik önermeler duruşunu yeniden düşünmesine ve yeni zamanlara uyarlamasına neden olmuştur. Ancak yine de bu yeniden düzenleme, bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınması için ortodoks makroekonomiye ve kaynak tahsisi konusundaki liberal düşünceye alternatif olan “pozitif bir gündem” sunmaya devam etmiştir (Bielschowsky, 2009: 173).

1970’ler ve 1980’ler boyunca neoliberal saldırı karşısında ECLAC politika yapıcıları savunma pozisyonunda kalmışlar ve neoliberal ortodoksi ile ithal ikameci sanayileşme şablonunun tükenmişliği arasında sıkışıp kalmışlardır. ECLAC kendisinin entelektüel bakımdan yönünü şaşırmış ve teorik açıdan yeni zorluklar, sorunlar ve koşullara yanıt vermekte korumasız olduğunu görmüştür. Bu rüzgârlarla sarsılan ECLAC, 1980’lerin büyük bir bölümünde teorik olarak düzensiz kalmıştır. 1990’larda yükselen yörüngesi boyunca Latin Amerika neo-yapısalcılığı, neoliberal piyasa indirgemeci düşünceye meydan okumuş, ekonomi, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmış ve daha sonraki yıllarda hükümetler ve

uluslararası kalkınma kurumları tarafından artarak benimsenecek olan yeni bir kalkınma söylemi sunmuştur (Leiva, 2008b: 8).

Fernando Fajnzylber'in 1980'li yıllarda yaptığı çalışmalar neo-yapısalcılığa ışık tutan çalışmalar olmakla birlikte; neo-yapısalcılığın ana referans metni ve hatta manifestosu olarak kabul edilen ilk çalışma, Fajnzylber'in liderliğinde yazılan ve 1990 yılında ECLAC tarafından yayınlanan *Üretim Modellerini Sosyal Adaletle Değiştirmek* (Changing Production Patterns with Social Equity) isimli kitap olmuştur. Bu çalışma, kalkınma iktisadında neoliberalizmin *laissez-faire* karşıdevriminin önünü kesecek üç temel sorunu çözmüş görünmektedir: (1) sonradan baskınlaşan neoliberal paradigmanın tutarsız zırhının en zayıf halkasını bulma; (2) ECLAC'ın kavramsal aygıtlarının yenilenmesi ile devlet eliyle sanayileşmeyi desteklemesi konusundaki eski imajını silme ve (3) temel nitelikte bir takım yeni fikirler ile küreselleşme çağında Latin Amerika ülkelerinin yüzleştiği sorunlara çözümler formülize etme (Leiva, 2008a: 1).

Fajnzylber neoliberalizme karşı olmuştur ve kalkınma için devletin önemli bir rol oynadığına inanmıştır. Fakat o dönemin kabul gören kalkınma modeline ve kurumsal çerçeveye karşı son derece eleştirel olmuştur. Doğal olarak Fajnzylber'in 1980'li yıllardaki neoliberalizme karşı duruşu, o dönemdeki kalkınma literatüründe vurgulanan birçok ideolojik karşı duruştan farklı olmamıştır. Yine de onun çalışmaları ECLAC için oldukça önemli olmuştur. Çünkü açık ekonomileri aktif ama daha az müdahaleci devletlerle yüzleştiren neo-yapısalcı aşamaya doğru ECLAC'ı yönlendiren kişi olmuştur. Üstelik onun kısmen neo-Schumpeterci çalışmalardan etkilendiği bilgi birikimine dayalı teknik ilerleme vurgusu, ECLAC düşüncesinde yeni bir analitik bakış açısı olmuştur.

1988 yılında kurumun genel sekreterliğini Norberto Gonzales'ten devralan ve 1997 yılının sonlarına kadar kurumun entelektüel ürünlerini yöneten Gert Rosenthal, kurumsal reformları kabul ederek, fakat Washington Mutabakatı tarafından yönlendirilen liberalizasyonun bazı kilit unsurlarına karşı çıkarak, Fajnzylber'in fikirlerini zamanın ideolojik tartışmalarında konumlandırmak için benimsemiş ve iletmiştir. Rosenthal'in yönetiminde ECLAC, Fajnzylber'in üretken ve sosyal kalkınma ile uluslararası ekonomiye katılım için yeni bir strateji tasarlamaya dayalı fikirlerini benimsemiştir. Yeni tarihsel koşullarda bölgenin gelişimi için Ortodoks reformist gündeme alternatif olan stratejiler ve politikalar oluşturulmasının yanında Latin Amerika ve Karayip ekonomilerinin işleyişi ile ilgili araştırmalar da kurumda temel bir yer işgal etmeye başlamıştır. Gelir dağılımında adalet ve büyüme hedeflerini vurgulayan analiz ve politika uygulamaları, ortodoksi tarafından önerilen reformların seçici ve değişen bir eleştirisine dayalı olmuştur. 1990 yılından sonra yayınlanan çalışmalar finansal sermaye hareketliliği bağlamında finansal liberalizasyon ve makroekonomi yönetimi; yeni sanayi, teknoloji ve ticaret politikalarının uygulanması; çevresel sürdürülebilirlik alanında kamu müdahaleleriyle birlikte çeşitli alanlarda sosyal politikaların tasarlanması ve eski reformların yeniden hedeflenmesi konularının tekrar dikkate alınması için kuvvetli argümanlar içermiştir (Bielschowsky, 2009: 176-177).

Neo-yapısalcı formülasyonun orijinal yapısalcı analitiği terk etmeden reformlar konusundaki ısrarlı duruşu, kimileri için neoliberalizme teslim olmak anlamına gelmiş; kimileri içinse ECLAC'ın geleneksel teorik ve yöntemsel bakış açısıyla bölgenin kaderini etkilemeye devam etmesini mümkün kılan bir alternatif olmuştur.

2.2.2. Kuramsal Tartışma

Latin Amerikan neo-yapısalcı politikaların ardında yatan kavramsal temellerin yeni kurumsalcı iktisattan, neo-schumpeterci evrimci modellerden, post modernizmden ve Üçüncü Yol ile post-neoliberal Avrupa sosyal demokrasisinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Pek çok Kuzey Amerikalı ve Latin Amerikalı ekonomist tarafından savunulan neo-yapısalcı yaklaşım sadece enflasyon baskısı yaratan arz yönlü faktörleri dikkate almakla kalmaz, aynı zamanda enflasyon olgusunun tam olarak anlaşılmasında gerekli olan dağılımsal mücadeleyi de göz önünde bulundurur. Alejandro Foxley, Albert Fishlow, Celso Furtado, Lance Taylor, Patricio Meller, Carlos Ominami, Carlos Bazdresch, Ricardo Ffrench-Davis, Jaime Ros, Maria Tavares, Roberto Zahler ve Nora Lustig gibi neo-yapısalcılar temel olarak eski yapısalcılar olan Osvaldo Sunkel, Juan Noyola, Anibal Pinto, Hans Singer ve Raul Prebisch'e enflasyonist baskının yapısal darboğazlar ve sektörel dengesizliklerden kaynaklandığı konusunda katılırlar (Ramirez, 1993: 1026). Ancak neo-yapısalcı analiz sadece enflasyon konusuyla sınırlı kalmaz ve hem makroekonomik hem de sosyolojik bir yeni bakış getirmeye çalışır.

Leiva'ya göre, neoliberal düşüncelerin hegemonyasına doğrudan karşı çıkmak için tam anlamıyla ifade edilebilen ilk kalkınma söylemi olan Latin Amerika neo-yapısalcılığının gücü (1) neoliberal dogmacılığa alternatif bir görüş olmasından, (2) kapsamlı bir kalkınma stratejisi olmasından, (3) bütünleşik bir politika çerçevesi olmasından ve (4) yirmi birinci yüzyılın Latin Amerika ve Karayip toplumlarına sunduğu moderniteye giden yolun önemli bir anlatısı olmasından kaynaklanmaktadır (Leiva, 2008a: xix).

Sunkel ve Zuleta (1990), neo-yapısalcıların önerilerini dört temel başlıkta toplamıştır: üretim modellerinin değiştirilmesi ve modernize edilmesi, teknoloji ve yenilik, sermaye oluşumu ve üretken kapasite kullanımı, devletin yenilenmesi.

Neo-yapısalcı önerilerin başında “üretim modellerinin değiştirilmesi ve modernize edilmesi” gelir. Bu önerinin altında yatan temel güdü, ihracatın genişletilmesinin ithal ikameciliğe göre daha olumlu sonuç vereceği fikridir. Buna göre ithalat tarifeleri yerine, yeni ürünleri üretmeye başlayan ve yeni dış pazarlara açılan öncü işletmelerin ihracatını sübvans etmek daha önemlidir. Ayrıca azgelişmiş ülkelerin sanayileşme yolunu takip ederek tarımsal gelişmenin ertelenmesi konusundaki yanlış ikilemi de aşmaları gerekir. Tarımsal sorunların yapısal doğasını çözmek için iki türlü devlet müdahalesi gerekir. Bunlardan biri makroekonomik düzeyde potansiyel iç talepten yararlanmayı amaçlayan teşvikler sağlamak; diğeri ise tarımın karakteristik riskleri ve belirsizliklerini gidermek amacıyla fiyat politikaları uygulamak, teknolojik yenilikler sunmak, tarımsal sigorta piyasaları oluşturmak ve bunları güçlendirmektir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 43-44).

Neo-yapısalcılar üretim modellerinin değiştirilmesi sürecinde “karşılaştırmalı üstünlük” fikri yerine “sistemik rekabetçilik” fikrini, rekabetçiliğin kaynağı olarak “fiyatlar” yerine “teknik sürecin birleşmesini”, rekabet alanı olarak da “piyasa” yerine “bir bütün olarak toplumu” öne sürerek neoliberalizmden ayrılmaktadırlar (Leiva, 2008a: 9). Ayrıca ekonomi politikası açısından bakıldığında, neoliberaler sadece piyasa sinyallerine dayanırken, neo-yapısalcılar daha seçici ve aktif ihracat artırıcı (export-promotion) politikalar öne sürmektedir. Üretim kalıplarının değiştirilmesi bağlamında önerilen bu politikalar uygulanmadığında, ülkeler işleme seviyesi düşük olan hammadde ihracatında sıkışıp kalacak ve ihracat sektörü görece

az sayıda firma ve ürünlerle yönetileceğinden dış talepteki dalgalanmalara karşı son derece savunmasız olacaktır. Neo-yapısalcılara göre ürün ihracatının gelişimi üzerine bir öncelik verildiğinde iki ayrı olumlu etki oluşacaktır. İhracat teşviki bir yandan uluslararası talebi genişletirken, diğer yandan da teknik değişimin ihracat sektöründen ekonominin geri kalanına geçmesini sağlayabilir. Neoliberallerin ihracatın rekabet gücünü artırmak için döviz kurlarında keskin bir değer kaybı yaratması neo-yapısalcılara göre sadece kısa vadeli olarak ihracat rekabetçiliğinde avantaj sağlar. Döviz kurunun ihracatın gelişiminde önemli bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, neo-yapısalcılar dış sektör davranışı ve ekonomiyi dikkate alan kademeli devalüasyonun tercih edilmesi gerektiğine inanırlar. (Leiva, 2008a: 14).

Neo-yapısalcılara göre üretim modellerindeki değişim sosyal adaletle birlikte sağlanmalıdır. Neo-yapısalcılığın manifestosu olarak kabul edilen ve 1990 yılında Fajnzylber öncülüğünde ECLAC tarafından yayınlanan *Üretim Modellerini Sosyal Adaletle Değiştirmek* isimli çalışma, uzun vadeli büyüme ve sosyal adalet konusunu yeniden tartışmaya açmıştır. Fajnzylber, sosyal adalet ile üretim modellerinin değiştirilmesi mesajına birkaç güçlü fikir ile katkıda bulunmuştur; böylece ECLAC kalkınma bakış açısını yenilemiştir. Buna göre “otantik” ve “sahte” rekabetçilik arasındaki ayrıma dikkat çekilmiştir. İlki yeni teknolojiler, beşeri sermayenin gelişimi ve sosyal adaletin sürekli ve artarak uygulanmasına dayanmaktadır. İkincisi ise döviz kurları, ücretler ve doğal kaynaklardan elde edilen avantajlara dayanmaktadır. Bu nedenle otantik bir rekabetçilik elde etmek için ticarete açıklık ve teknik değişim merkezli geniş bir sosyal pakt gerekmektedir. Bu fikirlerin ortaya atılmasından sonraki yıllarda ECLAC konuyu birçok çalışmayla geliştirmiştir. Sosyal adalet ile üretim modellerinin değiştirilmesinin temel direkleri olarak eğitimi ve

bilgiyi vurgulayan önerinin yanı sıra, sosyal adalet ile değişen üretim modelleri arasındaki eşzamanlılık ve tamamlayıcılık analizleri de önemli olmuştur (Bielschowsky, 2009: 177).

Neo-yapısalcıların ikinci önerisi “teknoloji ve yenilik” olmuştur. Geçmişte uygulanan ve ağırlıklı olarak iç piyasa talebi ve entegrasyonunun sağlanmasından oluşan Keynesyen büyüme stratejisinin üretken verimliliği göz ardı ettiği fark edilmiştir. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerde üretime yönelik teşviklerin teknolojik öğrenme ve yeniliği artırdığı ve girişimcileri hareketlendirdiği yerde Schumpeterci bir yaklaşım benimsenmelidir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 44).

Teknolojinin önemini göz ardı eden neoliberalizmin aksine neo-yapısalcılık teknolojinin iktisap edilmesinin ve yaygınlaştırılmasının üretkenliğin ve rekabet gücünün artırılması açısından hayati bir önem taşıdığını fark etmiştir. Yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için tek çare olarak piyasa dinamiğini gören neoliberalizmin aksine neo-yapısalcılık yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması konusunda aktif sosyal politikalar yoluyla ekonomik başarı elde etmenin önemini vurgulamıştır. Düşük ücretli işgücünü bölge için rekabet avantajı sağlayacak bir unsur olarak değerlendiren neoliberalizmin aksine neo-yapısalcılık rekabet gücünün ancak teknik yenilikler vasıtasıyla sağlanabileceğini vurgulamıştır (Kirby, 2009: 137).

Üçüncü öneri “sermaye oluşumu ve üretken kapasite kullanımı” konusundadır. 1980’lerde Latin Amerika ekonomilerinin ayırt edici özelliklerinden biri sermaye kullanımının ve oluşumunun düşük oranlarda olmasıdır. Bu nedenle hem karşılaştırmalı üstünlüklerin gelişimini etkilemek hem de özel yatırım teşebbüslerini tamamlamak için doğrudan kamu faaliyetleri önerilmektedir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 45).

Neo-yapısalcılığın bu konudaki önemli unsurlarından biri, selektif liberalizasyon, dünya ekonomisine entegrasyon ve ihracata yönelik sanayileşme ve büyüme politikaları yoluyla dünya piyasasındaki temel üretken alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanmasıdır. Neo-yapısalcılar güvenlik açığı ve bağımlılığı azaltırken Latin Amerika'nın dünya ekonomisindeki konumunu da artıran “açık bölgeciliğin” keskin savunucusudurlar (Kay ve Gwynne, 2000: 63).

Dördüncü öneri ise “devletin yenilenmesi” olmuştur. Neo-yapısalcılar yaşanan makroekonomik sorunların çözümü için pragmatik bir yol izleyerek devlete yeni bir rol biçmişlerdir. Bu rol, ilk yapısalcılara göre daha az müdahalecidir. Ama yine de neo-yapısalcılara göre devletin klasik fonksiyonları (kamusal malların sunumu, makroekonomik dengeleri ve adaleti korumak vb.), temel fonksiyonları (minimum ulaşım ve iletişim altyapısı, sağlık, barınma, eğitim vb.) ve yardımcı fonksiyonları (henüz var olmayan piyasaları geliştirerek ekonominin yapısal rekabetine yönelik destek vermek, bilimsel ve teknolojik altyapının geliştirilmesi vb) güçlendirilmelidir. Bu işlevler devletin geçmişte kritik, fakat bugün daha az öneme sahip olan girişimci ve üretken işlevlerinden daha önemlidir. Devlet, özellikle vergi reformu aracılığıyla gelirlerinin kaynaklarını konsolide ederek maliyesini yeniden organize etmelidir. Harcamalara ilişkin olarak ise, devlet yatırım önceliklerini belirlemeli ve rasyonel bir kamu yatırım programı kurmalıdır; aynı zamanda, tekrar dağıtılabılır olanlar hariç sübvansiyonları azaltmalıdır. Kamu işletmelerinin verimliliğini artırmaya yönelik eylemler de önemlidir. Örneğin, devlet amaçlarını verimli olanlarla sınırlamalıdır. Onlara daha fazla mali ve yönetsel özerklik vererek, onların özel bir kuruluşunkine benzer fiyatlar uygulamalarına izin vererek, “sosyal” fiyatları sadece sınırlı ve istisnai bir şekilde sabitleyerek, yardımcı hizmetlere yönelik taşeronluk anlaşması

yaparak ve davetkâr teklifler sunarak, “stratejik olmayan” üretici işletmeleri özelleştirerek onları daha rekabetçi yapmalıdır (Sunkel ve Zuleta, 1990: 45-46).

Üretim modellerinin değiştirilmesi ve eşitliğin sağlanması hedeflerine ulaşabilmek için gerekli olan politika önerilerinden de anlaşılabilceği gibi, bu politikaların uygulanabilmesi için aktif ve etkin bir devlet yapısına ihtiyaç duyulmaktadır. Kamu sektörünün rolünün yeniden tanımlanması ve etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi büyük bir önem arz ettiğinden, ECLAC “yeni bir devlet müdahale tarzı” oluşturulması gerektiğine işaret etmektedir. Bunun için kamu sektörünün büyümeyi sınırlayan çeşitli etkenlerin ortadan kaldırılmasında ve ekonomik fırsatların yaratılmasında ve geliştirilmesinde etkin bir rol oynaması gerekmektedir. Bunun başarılabilmesi için devletin ve kamu yönetiminin hem rekabetçilik ve yenilik hem de sosyal eşitlik alanlarında daha yüksek bir stratejik kapasite oluşturabilmesini sağlamak amacı ile büyük ölçüde yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Kirby, 2009: 139).

Kapitalist birikim ve kurumlar arasındaki ilişki incelenirken, neo-yapısalcılığın devletin rolünü değerlendirmede Fransız Düzenleme Okulu’nun üç analitik kategorisinden etkilendiğini söyleyebiliriz: birikim rejimi, düzenleme modu ve kamulaştırma modu. Böylece neo-yapısalcı tez ve politikalar devletin rolünde bir değişikliğe yol açarak, demir yumruğu kadife tokalaşmaya çevirmiştir (Leiva, 2008a: 52)

Büyüme, gelirin son derece dengesiz dağıldığı bir durumda üretim faktörlerinin optimum tahsisi için fiyatları doğru yönlendirmek amacıyla tasarlanmış liberalizasyon politikasından daha fazlasını gerektirir. Bu nedenle piyasa etkileşimi devlet tarafından dinamik eylemlerle tamamlanmalıdır. Neo-yapısalcılara göre devlet

klasik fonksiyonlarının (kamu mülkiyeti, makroekonomik denge, adalet) dışında yönetsel kapasitesi ölçüsünde (a) eksik olan piyasaların simülasyonunu ya da geliştirilmesini sağlamalı, (b) teknoloji piyasası gibi tamamlanmamış piyasaların güçlendirilmesini sağlamalı, (c) dışa açılmanın asimetrik karakteri, üretim yapısının heterojenliği, mülkiyetin tek elde toplanması ve emek ile sermaye piyasalarının kırılması gibi yapısal çarpıklıkları azaltmalı ya da elemine etmeli, (d) piyasalardaki ölçek farklılıklarından kaynaklanan önemli eksiklikleri ortadan kaldırmalı ya da telafi etmeli, (e) dışsallıklar ve öğrenme süreçleriyle meşgul olmalıdır. Bu politikalar ekonomik büyümeyi sağlayacak, az gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisine girişini kolaylaştıracak, verimli istihdam oluşumunu artıracak ve yapısal heterojeniteyi azaltacaktır (Sunkel ve Zuleta, 1990: 41).

Bütün bunların dışında genel olarak neo-yapısalcıların çizdiği kamu politikalarının en önemli bileşenleri (1) uzlaşmanın inşa edilmesi, (2) katılımcı yönetim, (3) kamu sektörü-özel sektör ortaklığı, (4) toplumsal sermayeyi artırarak üstünlük sağlamak ve (5) devlet-sivil toplum birliğine dayanan vatandaşlığın yeni biçiminin inşası olmuştur (Leiva, 2008a: 149).

ECLAC'ın önde gelen akademisyenleri arasında yer alan ve neo-yapısalcılığın başlıca mimarlarından biri olan Fernando Fajnzylber, konuyu “üretim alanındaki sorumluluklarını mevcut girişimcilere devredecek; üretkenliği, teknik ilerlemelerin hızını ve eğitim seviyesini artırma görevine odaklanacak; sosyal eşitliği veya sosyal dayanışmayı teşvik edecek bir devlete ihtiyaç vardır” sözleriyle özetlemiştir (Fajnzylber, 1994: 207).

Yukarıda ifade edilen neo-yapısalcı öneriler, kalkınma konusundaki temel vurgularda değişim yaşandığını göstermektedir. İlk yapısalcıların vurguladığı ve ithal

ikameci sanayileşmeyle açıklanan içe dönük kalkınma (inward development) söylemi, neo-yapısalcılarda yerini “içeriden kalkınma” (development from within) söylemine bırakmıştır.

Sunkel tarafından geliştirilen “içeriden kalkınma” stratejisi Prebisch’in orijinal meydan okumasının da ötesine gitmeye çalışmaktadır. Amaç, yabancı özel yatırım kullanımı da dâhil teknik gelişmeleri oluşturan ve absorbe eden iç kaynaklı birikim sürecini oluşturmaktır. Bu süreç az gelişmiş ülkelere dinamik büyüme için kendi kararını verme kapasitesini sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle konu talep meselesinden ziyade, arz tarafındaki bir dinamik çabayla alakalıdır: birikim, kalite, esneklik; üretim kaynaklarının etkin kullanımı ve kombinasyonu; teknik ilerleme, yenilik ve yaratıcılığın birleşimi; organizasyonel kapasite, sosyal uyum ve disiplin; tutumlu özel ve kamu tüketimi ile ulusal tasarrufların vurgusu ve ulusal ekonomiyi dünya ekonomisine dinamik bir şekilde sokmak için kapasite edinilmesi. Kısacası az gelişmiş ülkeler kendi kendine sürdürülen bir kalkınmanın sağlanabilmesi için özel ekonomik ajanlar ve devletin aktif katılımıyla “içeriden” bir çaba göstermelidir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 42).

İçeriden kalkınma önerisinde, kalkınma sürecinin sürekliliğini sağlamada temel makroekonomik dengelerin sağlanması önemli bir koşuldur. Bunu yapmanın yollarından biri de borç servisi olarak dış transferleri azaltmaktır. Ancak böyle bir azalma, (kamu harcamalarını azaltmadan kamu gelirlerini artırarak) mali hesapların kontrolünü yeniden ele geçiren ve mali disiplinin daraltıcı etkisini en aza indirmek için gelir ve fiyatların uygun yönetimiyle beklentilere rehberlik eden yurtiçi istikrar politikalarıyla birlikte olmazsa yetersiz kalacaktır. Uyum politikaları, özellikle güçlü teşviklerle ticarete konu olan malların üretimine yönelik kaynakların yeniden

tahsisini canlandırmalıdır. Sosyal etkinlik açısından uyum aşamalı olmalıdır ve yüksek enflasyon durumunda şok politikaları daha uygun ve kaçınılmaz olmaktadır. Pratikte bu yaklaşım, IMF'nin uyum açısından sert ve enflasyon bakımından daha çok tedrici olan önerilerinden farklıdır.

Kalkınma için neo-yapısalcı gündemin her yönünü etkileyen önemli bir amaç da, eşitlik ve sosyal adaleti sağlamak ve demokratik kurumları güçlendirmektir. Ekonomik krizin dayattığı kısıtlamalar bağlamında en yüksek öncelik, aşırı yoksulluk sorunlarına ve yoksulluğu kesin olarak hafifletmek ve ortadan kaldırmak için tasarlanmış politikalara verilmelidir. İstikrarlı büyümede devam edildiğinde, gelir dağılımında adaleti sağlayabilmek için orta ve uzun dönemli temel değişimler üretim yapısındaki heterojenliğin yüksek derecesinin üstesinden gelmek için ortaya çıkarılabilir. Bu amaçla devlet üç öncelikli amaca yoğunlaşmalıdır: (a) yoksul ve savunmasız grupların gelir düzeyi ve sosyal hizmetleri olduğu kadar üretim ve verimlilikleri de desteklenerek, dış şokların bu gruplar üzerindeki etkisini en aza indirmek; (b) uyumun özünde var olan yapısal reformlarla ilgili taşınan işgücünün maliyetini düşürmek; (c) büyüme sağlandığında gelirin ve refahın belli noktalarda yoğunlaşmasının ve yoksullaşmanın ortadan kaldırılmasını kolaylaştırmak (Sunkel ve Zuleta, 1990: 42).

“Daha fazla eşitlik gerektiren sosyal dayanışmanın mevcut olmaması durumunda üretim modellerinde yapılacak değişikliklerin zaman içerisinde sürdürülebilir nitelik taşıması mümkün değildir; ancak ekonomik büyüme gerçekleştirilmediği müddetçe de daha fazla eşitliğin sağlanması söz konusu olamaz” savından hareketle ECLAC ekonomik büyüme ile sosyal eşitlik arasında simbiyotik bir ilişki kurmaktadır. Üretim modellerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla

uygulanması öngörülen politikaların bir kısmının, işgücünün daha kaliteli işlerde istihdam edilmesini ve beceri düzeylerinin artırılmasını sağlayarak eşitliğin artırılmasına katkıda bulunacağını ileri sürmektedir. ECLAC büyüme ile eşitlik arasındaki bu simbiyotik ilişkinin, daha fazla verimlilik ve daha yüksek büyüme hedefleyen politikalar ile daha adil bir gelir dağılımını amaçlayan politikaların birbirlerini tamamlaması suretiyle mümkün olduğunu öngörmektedir (Kirby, 2009: 138).

Yeni bir tarihsel bağlam altında ekonomik büyümeyi sosyal eşitlikle yeniden birleştirmek için ECLAC, yalnızca *laissez-faire* politikalara değil, entelektüel ve politik liderliğe de ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. 1980’li yılların “kayıp on yılı” sırasındaki serbest ekonomi ve dikta yönetiminin neden olduğu sarsıntı ve sıkıntılara karşılık Latin Amerika neo-yapısalcılığı uluslararası rekabetin, sosyal bütünleşmenin ve politik meşruiyetin, küreselleşmeye karşı durarak değil, ona ayak uydurarak sinerji içerisinde elde edilebileceği gibi hayli çekici bir görüş ortaya atmıştır. Ekonomik büyümenin, eşitliğin ve demokrasinin karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirdiği kavramsal ve politik bir çerçeve aracılığıyla Latin Amerika neo-yapısalcılığı bölgeye küreselleşmenin görünüşünü yeniden yapılandırmaya olanak sağlayan yeni bir yol sunmuştur. Buna göre ulus ötesi sermayenin gücünü sorgulamak zorunda olmadan, açık bir politika ve siyasal müdahaleye dayanarak yeni bir “insan odaklı küreselleşmeye” öncülük etmek mümkündür (Leiva, 2008a: xx).

Yapısalcı kalkınma anlayışında yaşanan değişim, kalkınma söyleminde vurgulanan temel kavramların da değişmesine neden olmuştur. Buna göre neo-yapısalcı kalkınma paradigması beş ana kavrama bağlıdır (Leiva, 2008a: 2-14):

(1) *Sistemik rekabetçilik*. 1970’ler ve 1980’ler boyunca neoliberalizm “karşılaştırmalı üstünlük” kavramını kullanarak piyasaları ve rekabeti yerel ve uluslararası seviyelerde sadece ekonomik ve sosyal etkileşim şeklinde formüle etmiştir. Bu dönem boyunca IMF ve Dünya Bankası destekli istikrar ve yapısal uyum politikaları Latin Amerika için neoliberal gündemi ilerletmenin bir aracı olmuştur. ECLAC ekonomistleri, politik ve ekonomik olarak *laissez-faire* dogmatizmine güçlü bir alternatif ararken “sistemik rekabetçilik” kavramını benimsemişlerdir. Bu nosyonla dünya piyasalarında rekabet eden şeylerin *ürünler* değil, *tüm sosyal sistemler* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kavramı yaymak ve “üretim yapılarını sosyal adaletle değiştirme” fikrini desteklemek için neo-yapısalcılar verimlilikteki değişikliklerin ve teknik ilerlemenin kurumsal, politik ve kültürel faktörler tarafından belirlendiğini savunmuşlardır.

(2) *Teknik ilerleme*. Fajnzylber’in başlangıç noktası gelişmiş ülkelerdeki endüstriyel yeniden yapılanma programlarıyla Latin Amerika’daki endüstriyel yeniden yapılanma programlarının arasındaki zıtlık gecikmesi olmuştur. Oysa gelişmiş ülkelerin endüstriyel yeniden yapılanmaları gelişmiş rekabetçiliği sağlamlaştırmaya çalışmış, Latin Amerika’da ise tersine, bu neoliberal etkili yeniden yapılanma programları “büyük dış borçları kapatacak yeterli miktarda dış ticaret fazlası oluşturmaya” çalışmıştır. Bu iki zıt yeniden yapılanma tipleri gelişmiş ülkelerin aradığı teknolojik sürece dayalı rekabetçilik ile gelirlerin düşmesine dayalı rekabetçilik arasında farklılıklar oluşturmuştur.

(3) *Proaktif emek esnekliği*. 1980’lerin askeri rejimleri tarafından uygulanan neoliberal politikalar ciddi derecede reel gelirlerin düşmesine ve emeğin bastırılmasına neden olmuştur. Neo-yapısalcılığın temel kavramı olan “sistemik

rekabetçilik” ise tersine, işçilerin üretim süreçlerindeki ilgilerini teşvik eden politikalar gerektirmektedir. Firmalarda dikey ve hiyerarşik yapılar yoğun bir bilgi akışına izin veren ve ortak çalışmayı teşvik eden daha yatay ve daha esnek sistemlerle kademeli olarak değiştirilmelidir. Neo-yapısalcılığın küreselleşmeyi teknolojik yenilik için itici güç olarak görmesi ve Latin Amerika’nın ihracat profilini mamul mallardan daha katma değerli mallara değiştirme hedefi, işçilerin rızası ve aktif ilgisini sağlayacaktır. Farklılaşmış ve daha kaliteli ürünler için dikey ve hiyerarşik emek ilişkilerini daha yatay ve esnek olanlarla değiştirmek gereklidir. Bu geçiş birçok engelle karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle devlet üç yol izlemelidir: işvereni rakip olarak görmeyen ve bu nedenle verimliliği artırmaya çalışan yeni bir emek hareketi türüne ihtiyaç duyma; performansla bağlı değişken ücretler uygulama; emek esnekliğini genişletme ve ilerletme.

(4) *Uyumlu hareket.* Sosyal çatışma konusunda pratiğe bakıldığında neoliberalizmde kolektif sosyal aktörler bastırılır ve dağıtılır. Oysa neo-yapısalcılık bu gibi aktörleri meşru görür ve onları ihracat kampanyasının arkasındaki “ulusal çaba”ya kanalize eder. Diğer bir ifadeyle sosyal uyumu ilerletmeyi amaçlar.

(5) *Verimli döngüler.* Dogmatik olarak piyasa merkezli bir vizyonu bertaraf ederek neo-yapısalcılar küreselleşmeye giden yolun mümkün olduğunu öne sürmüşler ve hem makro hem de mikro düzeyde geniş ölçüde iyileştirici güçler ile donatılmış verimli döngüler oluşturmuşlardır. Makro düzeyde neo-yapısalcı politikalar, neoliberallerin Washington Mutabakatı’nda ısrarla atlamış oldukları üç boyut arasında sinerjik bir ilişki oluşturmuştur: uluslararası rekabet, daha fazla sosyal entegrasyon ve artan demokratik siyasi istikrarın eşzamanlı başarıları (bkz. Şekil 3). Yeni makroekonomik sistematik uluslararası rekabet kavramı ile, Latin Amerika’nın

bahsedebiliriz. İlk yapısalcılıktan neo-yapısalcılığa geçiş dönemi (1983-1989), ikincisi Latin Amerika neo-yapısalcılığının ilk yılları (1990-1998) ve üçüncüsü orta dönem Latin Amerika neo-yapısalcılığıdır (1999-2010).

İlk dönem, ECLAC'ın IMF ve Dünya Bankası destekli yapısal reform programları karşısında yetersiz ve savunmada kaldığı bir dönem olmuştur. ECLAC ekonomistlerinin bazıları özellikle Güney Koni'den esen teorik rüzgârlara kapılırken, bazıları da hala “cepalino” söylemlerini devam ettirmeyi savunmuştur. Söz konusu fikirsel kargaşa Fajnzylber'in *Üretim Modellerini Sosyal Adaletle Değiştirmek* adlı eseriyle son bulmuş ve bu tez özellikle savunmacı duruşu aşabilmek için kullanılmıştır (Leiva, 2008a: 35-36).

İkinci dönem olan neo-yapısalcılığın ilk yıllarında ise, ECLAC “üretim modellerini sosyal adaletle değiştirme” tezini tüm ekonomik ve kamu politikası alanlarına “sistematik rekabetçiliği” elde etmek amacıyla bağlamıştır. Bu bağlamda çevre, eğitim politikası, kamu politikaları ve sosyal politikalar, uluslararası ticaret ve ekonomi politikası, maliye politikası gibi alanlarda komisyonlar kurarak kurumsal yayınlar yapmışlardır. Bu yayınlar göstermektedir ki, liberal yaklaşıma meydan okuyabilmede başarılı olabilmek için neo-yapısalcılık sosyal, politik ve kurumsal çeşitlilik sunmalıdır ve buna bağlı olarak mikro, mezo ve makro düzeylerde gerçekleştirilebilen daha bütünleşmiş bir politika tasarımı sunmalıdır. Bu nedenle ilk zamanlar, Latin Amerika ülkelerinin küreselleşmeye giden yüksek yolda elde edeceği avantajlara karşı körü körüne bir güven duygusuyla anılmaktadır. Bu iyimserlik, Kolombiya eski Ekonomi Bakanı José Antonio Ocampo'nun Gert Rosenthal'in yerine ECLAC genel sekreterliğine geçmesine denk gelen, buhran ve finansal dengesizlik dönemi olan Asya krizinin bir sonucu olarak ortadan kalkmıştır

(Leiva, 2008a: 37-38). ECLAC'ın 1998 yılında *Mali Sözleşme: Güç, Zayıflık ve Zorluklar* adlı kitabının yayınlanmasıyla Latin Amerika neo-yapısalcılığı dikkatini daha çok makro ekonomik politika yönetimi sorunlarına çevirmiştir. Toplum üzerinde liderlik yapma kapasitesinin tanımlayıcı kanıtı artık sadece 1980'lerde birçok ülkede sosyal hizmetlerde devasa kesintilerle elde edilen dengeli bütçeleri göstermekle değil, aynı zamanda “mali sözleşme” etrafında bir mutabakat sağlayabilmek için farklı aktörler üzerinde politik liderlik yapabilmekle gerçekleşmektedir. Devlet kaynaklarının nasıl kullanılacağı ile ilgili farklı sosyal aktörler arasında yapılacak bir uzlaşma ECLAC için çok büyük önem arz etmektedir. Zira gerçekleşen ekonomik dönüşümün başarısı eğer devlet gerekli katkıyı yapmazsa duraksayacaktır. Örneğin, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi etkin regülasyonla birlikte yapılmalıdır; birikimli beşeri sermaye ve kaliteli altyapı ekonomik büyümede elzemdir; ve kalkınmanın meyvelerinin dağılımındaki eşitlik istikrarlı büyüme için gerekli olan politik ve sosyal denge için olmazsa olmazdır. Ancak mali sözleşme işlevsel olmazsa, devlet sistematik ve etkin bir şekilde fonksiyonlarını gerçekleştiremez. O halde, mali sözleşmeyi yenileme ve yeniden yapılandırma ihtiyacı inanılmaz büyüktür. Bu yeni mali sözleşme için temel vurgular şunlardır: (1) mevcut reformların sağlamlaştırılması; (2) istikrarlı bir makroekonomik ortamın desteklenmesi; ve (3) kaynakları etkili bir biçimde kullanmak için devlet taahhüdü. Bu hedefleri koyduktan sonra, mali sözleşmede ayrıca şeffaflık, eşitlik ve demokratik kurumların güçlendirilmesi de olmalıdır (ECLAC, 1998: 9-11).

Orta dönem neo-yapısalcılık olarak ifade edilen üçüncü dönemde ise neo-yapısalcı tezde değişimler yaşanmıştır. Asya finansal krizi neo-yapısalcılığın küreselleşme konusundaki iyimserliğini anlamsız hale getirmiştir. ECLAC

ekonomistleri uluslararası sermaye akışından dolayı, “küresel kamusal mallar” üreten yeni küresel kurumlar yaratma gerekliliği hakkında tartışmalara giren ülkelerin hassaslığına daha çok önem göstermeye başlamıştır. Hâlbuki “üretim modellerini değiştirme” fikri yeni bakış açıları sunarken, ECLAC’ın bu dönemdeki temel tezi olan “açık ekonomilerde verimli kalkınma” Washington temelli kalkınma kurumlarının eski tonuna sahiptir. Buradaki mesaj “başarısızlıklara ve yüksek maliyete karşı aynı tezi savun ve koru; hafifletici çareler düşün” şeklindedir. Bunu başarmak için ECLAC, ekonomik reformlara rehberlik eden “daha çok piyasa, daha az devlet” anlayışı çerçevesinde, piyasa ve kalite yönetimine daha çok önem vermişlerdir. Bu yeni yaklaşımın önceki reformların arkasındaki itici güç olmasından çok, daha piyasa dostu olduğu söylenebilir. Bu nedenle 1998’den sonra varsayımlarını yeniden düşünmek yerine, neo-yapısalcılar tezlerini “üretim yapılarını sosyal adaletle değiştirme” modelinden, daha iyi kamu politikalarıyla “küreselleşmeyi yönetme” modeline değiştirmiştir (Leiva, 2008a: 39-40).

2000’li yıllarda ECLAC bünyesinde neo-yapısalcı çalışmalar beş analitik yenilik içermektedir (Bielschowsky, 2009: 179-182):

(a) 1990’ların performansına dayalı reformların etkilerinin değerlendirilmesi

Neo-yapısalcı yaklaşıma dayalı olarak ECLAC tarafından son on yılda yapılan ilk katkı, reformların sonuçlarının izlenmesi ve eleştirel değerlendirmesi olmuştur. Bölgedeki ülkelerin 1990’lardaki düşük performansı 1990’ların ortalarında ve 2000’lerin başlarında analiz edilmiş ve bu analizlerin sonucunda çok sayıda yayın ortaya çıkmıştır. ECLAC, 1990’lardaki Latin Amerika ve Karayipleri ışık ve gölge altında bir on yıl olarak değerlendirmiştir. Dönemin “ışık” tarafında enflasyonun kontrol altına alınması ve mali açıkların azaltılması, ihracat dinamizmi, doğrudan

yabancı yatırımın daha fazla çekilmesi, şirketlerde ve önde gelen sektörlerde verimlilik artışı, daha yüksek sosyal harcamalar, çevresel açıdan sürdürülebilir kalkınma sorunları ile demokraside ilerleme ve insan haklarına saygı konularına daha fazla vurgu gibi hususlar yer almaktadır. Dönemin “gölge” tarafında ise hayal kırıcı ve istikrarsız ekonomik büyüme, yetersiz ihracat çeşitlendirmesi, yerli şirketlerde savunma stratejilerinin ağırlığı, verim ve yenilik kapasitesi bakımından oldukça kötü sonuçlar ile sonuçlanan sanayi sektörlerinin yeniden yapılandırılması, son derece istikrarsız sermaye akımları ile daha da şiddetlenen büyük dış açıklar ve kalıcı dış kırılganlık gibi konular yer almaktadır. “Gölge” tarafında ayrıca vasat tasarruf ve yatırım düzeyleri, yüksek işsizlik, kayıt dışılık ve yapısal heterojenlik ile gelir dağılımında kalıcı eşitsizlik de yer almaktadır.

ECLAC’ın altıncı on yılında iki farklı saptama egemen olmuştur: ilk beş yıl (1998-2003) mali kriz dalgalarını (Asya, Rusya, Arjantin) takip eden yavaş küresel ve bölgesel ekonomik büyüme ile karakterize edilmiştir; ve ikinci yarısı (2003-2008) hem dünya çapında hem de pek çok bölge ülkelerinde kuvvetli ekonomik büyüme ile ön plana çıkmıştır. İkinci beş yıllık dönemdeki olumlu ekonomik iklime rağmen, neoliberalizm ile ona karşı görüşler arasındaki ideolojik denge değişmemiştir. ECLAC, bu on yılın ilk beş yılında José Antonio Ocampo tarafından yönetilmiş, ikinci beş yıllık döneminde ise José Luis Machinea tarafından yönetilmiştir. Her ne kadar saptamadaki değişimlerle ilgili vurgunun hafif farklılıkları olsa da, iki dönem için yapılan çalışmalar analitik olarak tutarlı olmuştur.

(b) Küresel çağ için bir gündem oluşturma

İkinci yenilik ise küreselleşme çağı için bir gündem kavramı kabul etmek amacıyla “üretim modellerini sosyal adaletle değiştirme” paradigmasını genişletmeyi

içerir. Bunun için de üç temel ilke gerekir: (1) demokrasi, barış, güvenlik, makroekonomik/finansal istikrar ve çevresel sürdürülebilirlik gibi küresel kamusal malların sunumu; (2) üç temel alanda (üretim-ticaret, makroekonomi-finance, sermaye ve işgücü hareketliliği) küresel asimetrikleri düzeltmek için heterodoks mekanizmaları kullanma; (3) haklara dayalı bir uluslararası gündem oluşturma.

(c) Haklar, vatandaşlık ve sosyal uyum konusunda bir yaklaşım sunma

Geçmişte Medina Echavarría, Cardoso, Faletto, Graciarena, Woolfe ve Gurrieri gibi önde gelen entelektüeller tarafından açıklanmasından dolayı kalkınmanın sosyolojik yönü ECLAC'ın çalışmalarında yeni bir konu değildir. Son zamanlarda bu perspektif kurumun düşünüş tarzında yeniden önem kazanmıştır. Önceki çalışmalarda sosyal sınıflar arasındaki çatışmalar sorunu kaçınılmaz olarak göz önünde olmuştur. Hâlbuki daha yeni analizler vatandaşlık haklarının tam olarak kullanılmasındaki zorluklara odaklanmıştır.

(d) Yapısalcı ve Schumpeterci yaklaşımların birleştirilmesi

Yapısalcılık ve Schumpeterci yaklaşımların birleşmesi ilk olarak 1980'lerde Fajnzylber'in yazıları ile başlamış ve son zamanlarda Katz, Ocampo ve Cimoli gibi bazı yazarlar tarafından analitik olarak daha da ileri götürülmüştür. Schumpeterci ve yapısalcı yaklaşımların birleşmesi her ikisinin de üretken alanda tarihi eğilimlerin analizine öncelik vermelerinden dolayı hiç de şaşırtıcı gelmemiştir. Kurum öğrenme süreci, geçmiş kararların şimdiki kararlar üzerindeki etkisi (*izlek bağımlılığı*) ve tekno-ekonomik paradigmalardaki değişimler yolu ile bilgi oluşumu ve birikimindeki neo-Schumpeterci vurgu, ECLAC'ın az gelişmişlik ve yapısal heterojenlik koşulları

altında üretken yapılardaki değişimleri anlamaya yönelik çabalarında kullandığı tarihsel-yapısal yaklaşımı geliştirmiştir.

(e) Finansal hareketlilik altında konjonktür karşıtı (countercyclical) makroekonomik politikalar

1990’larda büyümenin istikrarsızlığı ve bunun finansal sermaye hareketliliğine açık bağlantısı ECLAC programında büyük bir sorun haline gelmiştir. Bu sorun hakkındaki endişeler ilk önce bu on yılın ilk yarısında yayınlanan bazı çalışmalarda dile getirilmiştir ve bu dönemde spekülative sermaye girişini dizginleyen ve bunun istenmeyen etkilerini yumuşatan mekanizmaların oluşturulması çağrıları yapılmıştır. On yılın ikinci yarısındaki krizi takiben üzerinde durulan ana vurgu, uluslararası ve bölgesel bir kurumsal finans çerçevesi inşa edilmesine ve Latin Amerika ile Karayiplerde makroekonomik istikrarı sürdürebilmek için uygun konjonktür karşıtı politikalar formüle edilmesine kaymıştır. Uygun konjonktür karşıtı politikaların formüle edilmesi ile ilgili olarak parasal ve mali konular ile fiyat istikrarında elde edilen başarılarından ödün verilmeden makroekonomik politikanın, ekonomik büyüme ve tam istihdamın hızı ve istikrarı gibi reel amaçları hedeflemesi vurgulanmıştır. Aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin konjonktür yanlısı (pro-cyclical) yönetimi, maliye politikasının ekonomiyi aşırı ısındırdığı ve konjonktürel düşüş dönemlerini aşmak için rezervlerin inşa edilmesini engellediği gerekçesiyle çok ağır bir biçimde eleştirilmiştir.

Neoliberalizm ile yapısalcılık arasındaki yakınsamanın, diğer bir ifadeyle neo-yapısalcılığın, bazı formları Latin Amerika’nın belirli kesimlerinde ortaya çıkmıştır. Neo-yapısalcılığın Şili’deki Concertación rejimi ve Brezilya’daki F. H. Cardoso hükümeti üzerinde etkileri olduğu görülmektedir (Kay ve Gwynne, 2000: 61).

Entelektüel olarak ECLAC ve neo-yapısalcılık ile ilişkilendirilen Cardoso hükümeti, neoliberalizme daha uygun olan sınıf ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Cardoso hükümetinin neo-yapısalcılık tarafından geliştirilen retoriksel boyutlara karşı politik zekâ ve duyarlılığı, bazı analistlerin “sözde neoliberalizm” dediği durumu artırmıştır. Bu nedenle Cardoso tarafından başlatılan ve yarıda bırakılmış olan yeniden yapılanma sürecini tamamlayacağını vaat eden Inácio da Silva’nın ekonomi program ve politikaları sol kesim ve sosyal hareketler tarafından eleştirilmiştir (Leiva, 2008a: 50).

2.2.3. Neo-yapısalcılığın İlk Yapısalcılık ile Benzerlikleri ve Farklılıkları

Yapısalcılıktan neo-yapısalcılığa doğru giden tezde (diğer bir ifadeyle Prebisch ve Furtado’nun eski ECLA’sından Fajnzylber, Rosenthal ve Ocampo’nun yeni ECLAC’ına geçişte) yapısalcılık, yöntemsel yaklaşımı ve genel çerçevesinde geniş kapsamlı değişiklikler yaşamıştır. Bu değişiklik çerçevesinde bazı yazarlar terk edilmesi gereken geçmiş hataların bir katalogunu hazırlamışlardır: Kısa vadeli makroekonomik politikaları yönetememek; kalkınmanın parasal ve finansal yönüne dikkat çekememek ve onu anlayamamak; devlet müdahalesine aşırı güven ve piyasaya güvensizlik; enflasyon ve mali açıklara karşı kayıtsız tutum sergilemek; ürünlerde temel bir dağılım mekanizması olarak fiyat düzenlemesi; dış kısıt düşüncelerini ihmal etmek; gelir dağılımı politikaları tasarımında sadece talebe odaklanmak ve arz kısmını görmezden gelmek; makroekonomik büyüklüklerin evriminde beklentilerin rolünü azımsamak; devlet girişimlerinde politik yönetime izin vermek; ihracat kötümserliği. “Mea culpa” (benim hatam) şeklinde ifade ettikleri

bu geçmiş hatalar katalogu, kimilerine göre bir ders çıkarma kimilerine göre ise neoliberal eleştirilere teslim olma şeklinde yorumlanmıştır (Leiva, 2008a: 37).

Yeni tarihsel koşullara uyum sağlamak için 1990'dan beri sunulan başlıca değişikliklere rağmen neo-yapısalcı düşüncenin yapısalcı öncüleriyle benzerlikleri vardır. Yapısalcı kelimesinin ön eki olan “neo”, açıklık ve liberalizasyon zamanlarına uyum sağlamayı ifade etmektedir; ancak bu yeni aşamanın analitik temeli yapısalcı olmaya devam etmiştir.

Yapısalcılığın ve neo-yapısalcılığın klasik formülasyonları arasında birçok bağlantı vardır. Bunlardan ilki, Latin Amerika ve Karayip ülkeleri ile gelişmiş ülkelerin üretim ve sosyal yapıları arasındaki zıtlığın, ECLAC'ın iki dönemdeki analitik verilerinin altında yatan temel iddiaları geliştirmesidir. Ancak yapısalcı dönemde dikkatler olumsuz merkez-çevre ilişkilerine, ticaret hadlerinin bozulmasına, dış dengesizlik ve yapısal enflasyona, ithal ikame dinamiğine, bölgesel entegrasyon ve bağımlılığa çekilirken; neo-yapısalcı aşama küreselleşme, iktisadi dalgalanmalar, açık bölgecilik, olumsuz uluslararası sözleşme ve eşitsizliklerle ilgili fikirleri aydınlatmaktadır. İkincisi, iki dönemin de ana mesajının, kalkınmanın sağlanmasında devletin katkısı ve sosyal hareketliliğin gerekli olduğudur. Her ne kadar başarılmasının zor olduğu düşünülse de, yapısalcı aşamada yakınsama elde etmek için sanayileşme gerekli görülmüştür. Neo-yapısalcı aşamada ise, üretim modellerini adaletle değiştirerek kalkınmanın bu yakınsamayı başarmak için gerekli olduğu, ancak aynı zamanda bunu elde etmenin zor olduğu tartışılmıştır. Sonuncusu ise, her iki aşamanın da kalkınmayı başarma zorluğu olarak birbirinden büyük ölçüde farklı olmayan üç ana unsuru kabul etmesidir. Bu üç unsur aynı zamanda Latin Amerika ve Karayip azgelişmişliğinin özellikleridir: (1) Yapısalcı aşamada bölgesel

azgelişmişlik, yetersiz çeşitlendirilmiş üretim ve birincil mallarda uzmanlaşmayla karakterize edilir. Neo-yapısalcı görüş ise üretkenliğin ve ihracat çeşitliliğinin azlığının, çarpan etkisi, dış kırılganlık, makroekonomik istikrar ve diğer faktörlerden dolayı büyümeyi zayıflatıcı düşük teknolojik yoğunluğa ve zayıf sektör bağlantılarına dönüştüğünü de öne sürmüştür. (2) Yapısalcılığın ikinci ana unsuru düşük ortalamalı üretkenlik, asgari geçim düzeyine yakın ortalama ücretler, mülkiyetin bir noktada toplanması, aşırı tüketim ve yoksullukla bağlantılı olarak gelirin adil olmayan dağılımı ile birleşmiş ve sınırsız işgücü arzına sahip üretim heterojenliğidir. Neo-yapısalcıların ki ise benzer olarak verimli bir işgücü arzına sahip üretken heterojenlik, kayıtdışılık, düşük ortalamalı üretkenlik ve yoksulluk, mülk ve gelirin yoğunlaşması, gelirin sermaye birikimine yetersiz tahsisi ve bu nedenle yatırım ve büyüme üzerinde oluşan kısıtlar olmuştur. (3) Yapısalcı aşamanın üçüncü temel unsuru, kurumsal yapının, yetersiz yatırımı güçlendiren sermaye birikimi ve teknik ilerlemeye az bir eğilimi olduğu gerçeğidir. Benzer şekilde neo-yapısalcılık da yavaş büyümeyi, fiziki sermaye ve bilgide düşük yatırım seviyeleriyle sonuçlanan mevcut kurumsal çerçeve ile açıklamıştır (Bielschowsky, 2009: 182-183).

Neo-yapısalcılık ile yapısalcılık arasındaki farkları inceleyecek olursak, azgelişmişlik konusundaki söylemlerinden başlayabiliriz. Azgelişmişliğin kökü ve onu artıran mekanizmalar yerine, üretimsel ve ticari yapıların uluslararası düzeye getirilmesi artık ön plana çıkmış ve modernleşmenin ana yolu olarak görülmüştür. Önceden azgelişmişliği tetiklediği düşünülen yabancı sermaye ve uluslararası şirketler artık verimli modernleşme ve teknik değişikliklerin lokomotifi haline gelmiştir. Sistemik rekabetçilik ve küresel pazara dinamik bir giriş yapmak artık Fajnzylber ve “yeni ECLAC” tarafından atfedilen neo-Schumpeterci rolü

gerçekleştirmek adına uluslararası ve yerli özel sermayeyi ikna etmeye bağlı hale gelmiştir (Leiva, 2008a: 34).

Tablo 3. Yapısalcılık, Neoliberalizm ve Neo-yapısalcılık

Paradigma	Yapısalcılık (1950-1970)	Neoliberalizm (1973-)	Neo-yapısalcılık (1990-)
Slogan	Yapısal değişim	Yapısal düzenleme	Sosyal adalet aracılığıyla üretimsel dönüşüm
Amaç	Sanayileşme aracılığıyla modernleşme	Özelleştirme aracılığıyla modernleşme	Uluslararasılaşma aracılığıyla modernleşme
Kalınmaya Bakış	Açık bir siyasi irade ve planlama süreciyle açıklanan bir devlet müdahalesi gerektirir	Piyasa güçlerinin spontane sonucu ve tahsis mekanizması olarak serbest fiyat operasyonları	Sosyal ve politik enerjilerin dünya ekonomik akımlarına dinamik girişi sağlayan ihracatın desteklenmesine odaklandığı kasıtlı bir süreç
Kalkınmanın anahtar unsuru	Devlet	Piyasa	Dünya ekonomisine dinamik eklenmeden kaynaklanan teknolojik değişim
Engeller	Fiyat sisteminin etkinliğini aşındıran kurumlar ve tarihsel iktidar ilişkilerinin mirası. Merkez-çevre asimetrisini yeniden üreten uluslararası piyasa	Piyasa tahsisini aksatan hatalı yurtiçi politikalar: İçer dönük büyüme stratejileri, aşırı değerlendirilmiş para, korumacı politikalar, özel girişimi boğan devletin rolü	Dışa eklenme modeli: üretkenlik ve yenilik artışındansa, (ucuz işgücü ve parasal devalüasyonlar aracılığıyla rekabet eden) tali yoldaki ülkeleri önleyen koordinasyonsuz üretim araçları
Devlet'in rolü	Yapısal reformlar. Sermaye birikimini yönetmek. Temel endüstriyel sektörleri geliştirmek. Ekonomiyi dış dalgalanmalardan korumak	Piyasa için minimum koşullar sağlamak: özel mülkiyet; sözleşmeleri uygulamak; düzeni sağlamak, verileri toplamak, sınırlı bir güvenlik ağı sağlamak	Sosyal ve siyasal bir uzlaşma oluşturmak. İhracatın rekabetçiliğini artırmak (kamu-özel ortaklığı). İşgücünün yenilenme ve uyumunu kolaylaştırmak. Sosyal uyumu sağlamak.
Sosyal çatışmalar	Devlet, ekonomik değişkenleri düzenlemek için çatışan toplumsal gruplardan doğan baskıyı absorbe eder	Kolektif sosyal aktörleri ayırmak için bastırma. "Damlama" Etkisi. Hedeflenen sübvansiyonlar	Sosyal çatışmayı, dünya ekonomisine rekabetçi katılımın "ortak amacına" yönlendirmek/tabi tutmak. Sosyal Sermayeyi kullanmaya başlamak. Sivil toplumu ihracata bağlamak.
Sonuç	Ekonomi siyasete bağlıdır	Siyaset ekonomiye bağlıdır	Siyasi ve kültürel alan küreselleşmenin gereksinimlerine göre şekillendirilmektedir

Kaynak: Leiva, 2008b: 4-5.

Devletin ekonomideki rolü konusunda yapısalcılık ile neo-yapısalcılık karşılaştırıldığında, neo-yapısalcılığın özel teşebbüse ve doğrudan yabancı yatırıma daha çok önem verdiği ve bununla birlikte devletin piyasayı yönetmesi gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Ancak neo-yapısalcı düşüncede devlet, yapısalcı ithal ikameci sanayileşme egemenliğinde yaptığı temel kalkınma rolünü oynamaz. Çünkü devlet girişimleri eğitim ve sağlık gibi kritik hizmetleri sağlamakla sınırlıdır ve endüstriyel girişimlerin sahipliğiyle doğrudan üretim faaliyetlerinde bulunmaz. Ayrıca devletin ekonomiyi yönlendirme yeteneği de sınırlıdır. Çünkü ithal ikameci sanayileşme döneminin tersine korumacılık ve sübvansiyonlar sadece sınırlı ve düzensiz bir biçimde kullanılmaktadır. Makroekonomik dengelerin sağlanması ve sürdürülmesi bir zorunluluk olarak kabul edilir. Çünkü fiyat ve mali istikrar büyüme için bir şarttır. Neo-yapısalcılığın bir diğer temel unsuru da devlet tarafından ve aynı zamanda sivil toplum örgütleri tarafından özel bir eylem gerektiren eşitliğin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması için daha büyük bir ilgi gerektiğidir (Kay ve Gwynne, 2000: 17).

Tablo 3’den de anlaşılacağı üzere, neo-yapısalcılık için sadece devletin rolü değişmemiş, aynı zamanda devlet kalkınmanın anahtar unsuru olmaktan çıkarılmıştır. Neo-yapısalcılığa göre kalkınmanın temel unsuru, dünya ekonomisine dinamik bir şekilde dâhil olmaktan kaynaklanan teknolojik değişimdir. Bununla birlikte, Tablo 3’de neo-yapısalcılığın devlete atfettiği rolü açıklamada kullanılan “kamu-özel ortaklığı” kavramı yeni kurumsalcı yaklaşımın kullandığı aynı kavramdan içerik itibarıyla farklıdır. Neo-yapısalcılığa göre yapısal dönüşümün içermesi gerektiği kamu-özel ortaklığı, söz konusu sektörlerin birbirinde bulunan bilgi açığını doldurmaları için gereklidir. Üretim süreci ve özel piyasalar konusunda

özel sektörün daha iyi bilgisi ile bir bütün olarak ekonomi, uluslararası koşullar ve süreçler konusunda devletin daha iyi bilgisi birbirinin tamamlayıcısı olabilir. Diğer bir ifadeyle, kurumsal tasarım hem ormanı hem de ağaçları dikkate almalıdır. Bu ortaklığın doğası, devlet ve özel ajanların özelliklerine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişmektedir. Ancak neo-yapısalcılığa göre, söz konusu kavram her durumda karşılıklı bir öğrenme süreci olarak anlaşılmalıdır (Ocampo ve Martin, 2003: 145).

Gelir dağılımında adaletin kaynakları konusunda da farklılık bulunmaktadır. Dağılımın mantığı ihracata yönelik birikimin mantığından ayrılabilir olarak görülmüştür. Daha büyük eşitlik sosyal reformların sonucu olmayacaktır ama artan ihracattan ve ekonomik büyümeden kaynaklanacaktır. Kalkınmanın önündeki engeller artık küresel piyasaya dinamik giriş yapmayı engelleyen bariyerlerdir (Leiva, 2008a: 35).

Sonuç olarak “yapısal değişim” sloganıyla hareket eden yapısalcılığın “ekonomi siyasete bağlıdır” anlayışı, yerini “üretim modellerini sosyal adaletle değiştirmek” sloganına sahip olan neo-yapısalcılığın “siyasi ve kültürel yapının küreselleşmenin gereksinimlerine göre şekillendirilmesi gerektiği” anlayışına bırakmıştır (bkz. Tablo 3).

Çeşitli otoriteler Latin Amerika neo-yapısalcılığının kavramsal yeniliklerini memnuniyetle karşılamışlar ve bu yenilikleri ECLAC’ın uyum sağlama potansiyeli olarak nitelendirmişlerdir. Neo-yapısalcılık, ne neoliberalizmin altını oymak olarak, ne de yapısalcılıktan tam bir kopuş olarak yorumlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında yapısalcılık geçmişte çakılıp kalmaktan çok, tarihi şartların değişmesine uyum sağlayan bir çaba olarak görülmektedir. Çoğunluğu ECLAC’ın mevcut veya eski personeli olan kimi yazarlar ise yapısalcılıktan neo-yapısalcılığa geçişin hem özünde

Prebisch tarafından ortaya atılan temel “tarihi-yapısal” metodolojik yaklaşımda hem de (teknik ilerlemenin dağılımı gibi) geçmişin temel ekonomik endişelerinde devam ettiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, neo-yapısalcılık imajı yeni durumlara karşı başarı getiren bir uyum sağlama göstermenin yanı sıra Prebisch’in temel yapısalcılık endişelerine ilişkin bozulmamış çizgisini de korumaktadır. Aslında, ECLAC ekonomistleri neo-yapısalcılığın, yapısalcılık temel duruşunun hem iç hem de uluslararası yeni gerçeklerden yola çıkarak üzerinde birkaç düzenleme yapılmış devamı olarak nitelendirilmesi gerektiğini vurgulama yolunda büyük uğraş vermişlerdir. Ancak Leiva, Latin Amerika neo-yapısalcılığının Latin Amerika kapitalizminin doğasını anlama potansiyelini ciddi bir biçimde zayıflatan önemli bir metodolojik geri çekilme anlamına geldiğini iddia etmektedir. Bu durum “yeni ECLAC”ın düşünce sisteminde üç temel özellikte kendini göstermektedir (Leiva, 2008a: 25-32):

(1) Ekonomik artık kavramının uluslararası rekabet ile yer değiştirmesi.

Prebisch’e göre ekonomik artığı sosyal amaçlı kullanmak bir zorunluluktur. Kimi yazarlara göre Prebisch’in kapitalizmle ilgili yaptığı eleştirel analizin merkezine ekonomik artığı koyması, bağımlılık teorisini kabullenmek anlamına gelmektedir. ECLAC’ın temel resmi yayınlarında ekonomik artıktan hiç bahsedilmemiş olmasına rağmen, ekonomik artığın Latin Amerika’nın kalkınmasındaki engelleri analiz etmek için bazı yapısalcı yazarlar tarafından kullanılan entelektüel araçların ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir analizin tam tersine Latin Amerika neo-yapısalcılığı, hem ekonominin hem de politikanın üst düzey hedefi olarak uluslararası rekabetçiliğe önem vermektedir. Neo-yapısalcılar bunu yaparken de ekonomik artığı önemli bir analitik kategori olarak silmektedir.

(2) *Merkez-çevre temelli sistematik yaklaşımdan vazgeçme.* Yapısalcı paradigmanın orijinalliği, kalkınma ve azgelişmişlik süreçlerinin tek bir süreç olduğunu anlamakta yatmaktadır. Buna göre merkez ve çevre birbiriyle alakalıdır ve dünya ekonomisinin bir parçasını oluştururlar. Yapısalcılar Latin Amerika ekonomik azgelişmişliğinin tarihi özel durumunun altını çizmek için Prebisch ve diğerlerinin “çevresel kapitalizm” diye adlandırdıkları kavramı genelleştirmişlerdir. Latin Amerika neo-yapısalcıları ise “merkez-çevre” modelini devre dışı bırakırken banyo suyuyla birlikte bebeği de dökmüşlerdir. Çevre ülkeleri için kalkınmaya açılan kapı küreselleşmenin faydalarını kapsamaktadır. Bu nedenle artık verimlilik artışının dağılımını sınırsız hale getiren merkez ve çevre arasındaki ulusal cepheler yerini vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki cephelere bırakmıştır. Teknik ilerlemenin merkez tarafından çevrenin zararına elde tutulduğu fikri de artık kabul edilmemektedir. Tam tersine artık merkez, dünya genelinde teknik ilerlemenin ana kaynağı ve dağıtıcısıdır. Merkez artık coğrafi bir bölgeden ibaret değildir; ilerlemenin yeni dinamikleri uluslararası sermaye ve çok uluslu şirketlerdir.

(3) *Politikacılar ve kurumların kendilerini birikimden ve ekonomik artığın dağılımı tartışmalarından sıyrarak bir tutumda birleşmeleri.* Neo-yapısalcılığın neoliberalizme göre avantajı politika, kurumlar ve kültürü kalkınma tezi ve iktisat politikası üretimiyle birleştirmesidir. Tüm ekonomik faaliyetlerin daha geniş bir sosyal, politik ve kültürel ilişkilerle iç içe olduğunu anlamak, neo-yapısalcıların küreselleşme süreçlerini yönetmede kimin daha donanımlı olduğu konusunda neoliberallere meydan okuma fırsatı vermektedir. Ancak bu tarz bir yenileme önemli bir yanılgıya yol açmaktadır. Politikacılar ve kurumlara merkezi rol verilmektedir; ancak artık analitik olarak sermaye birikimi süreçleriyle alakaları kalmamıştır ve

ekonomik artığın tahsisatı ve dağılımı konusunda mücadele vermemektedirler. Dolayısıyla yapısalcılar ile neo-yapısalcıların kurum ve politikacılara atfettiği görev de farklılaşmaktadır.

Özetle, yapısalcı fikirlerin tersine dönmesi ECLAC'ı devlet sermayesiyle Latin Amerika azgelişmişliğinin üstesinden gelmeye çalışan, yeniden yapılanabilen ve dönüşebilen yapısalcı coşkudan kaynaklı bir mevcudiyet olmaktan, uluslararası özel sermayeyi sosyal ve ekonomik gelişmenin temel aracısı olarak mevcut durumun iyimser politikalarını savunan bir kurum olmaya yönlendirmiştir.

2.2.4. Neo-yapısalcı Makroekonomik Analiz

Para ve döviz kuru politikalarıyla ilgili kısa dönem makroekonomik dinamikler ve enflasyonist sürecin alternatif modelleri tartışıldığında, genellikle ortodoks (ya da parasalcı) model ile neo-yapısalcı model incelenir. Ortodoks model mali açıklar, para basma ve enflasyon arasındaki etkileşime odaklanırken; yeni yapısalcı model gıda darboğazı, gelir dağılımı ve reel ücretlerin belirlenmesi konusunda yaşanan sosyal çatışmalar arasındaki bağları vurgular. Ortodoks modelde, rasyonel beklentiler varsayımı altında, hiperenflasyon sadece özel ekonomik ajanların enflasyon beklentilerine yönelik sistematik hatalar yapması halinde mümkündür. Bu nedenle hiperenflasyon neredeyse olanaksızdır. Çünkü denge otomatik olarak sağlanmaktadır. Mali açıkların para basma yoluyla finanse edilmesi denge düzeylerini değiştirecektir. Hiperenflasyon durağan olmayan bir süreçtir ve para basma yoluyla finanse edilen büyük ve sürdürülemez bütçe açıklarının bir sonucudur. Bu nedenle istikrar programlarının başarısı önemli bir mali uyum sürecinin varlığına bağlıdır. Ayrıca ortodoks modelde kısa dönemde enflasyonu doğrudan etkileyen

diğer bir faktör de döviz kurudur. Paradaki nominal bir değer kaybı ithalata rakip mallar ile ihraç mallarının yerli para cinsinden fiyatını doğrudan etkiler. Eğer petrol ve yarı mamul mallar gibi ithal edilen girdilerin maliyeti fiyatlama kararlarını doğrudan etkilerse, döviz kurunun enflasyona dolaylı bir etkisinden de söz edilebilir. Resmi döviz kuru sabit olsa bile, yurtiçi fiyat belirleyicileri yabancı paranın marjinal maliyetini dikkate almıyorlar ise resmi olmayan döviz kurundaki dalgalanmalar enflasyonu etkileyebilir. Ayrıca döviz kurundaki bir değer kaybı nominal ücretleri artırarak da enflasyonu etkileyebilir. Ancak ortodoks modelde döviz kurlarının enflasyon üzerinde bu denli etkileri olmasının yanı sıra uzun dönem düşünüldüğünde mali açıklar esas rolü üstlenmektedir (Agénor ve Montiel, 1996: 299-305).

Agénor ve Montiel (1996: 306-311), E. Cardoso'nun 1981 yılındaki "Food Supply and Inflation" isimli çalışmasında geliştirdiği modeli revize ederek neo-yapısalcı modeli açıklamıştır. Buna göre iki mal (tarımsal mal ve sanayi malı) üreten kapalı bir ekonomide gıda arzı kısa dönemde $\bar{Q}_A$ iken, çıktı sanayi sektöründe belirlenen taleptir. Her iki piyasada da denge koşulu

$$\bar{Q}_A = Q_A^d(y_t, \rho_t), \quad p_t \equiv P_A(t)/P_I(t) \quad (1)$$

$$Q_I(t) \equiv Q_I^d(y_t, \rho_t) + \bar{g} \quad (2)$$

şeklindedir. Burada $Q_A^d()$ gıda talebidir ve genellikle reel faktör geliriyle (y_t) pozitif, görelî tarımsal mal fiyatıyla negatif ilişkilidir. $Q_I^d()$ ise sanayi mallarına yapılan özel harcamalardır ve hem gelir hem de görelî fiyatla pozitif ilişkilidir. $\bar{g}$ ise sanayi mallarına yapılan otonom kamu harcamalarını ifade eder. Burada reel faktör geliri, sanayi malları anlamında ölçülür ($y_t = \rho_t \bar{Q}_A + Q_I(t)$).

Kaideyi bozmadan, ρ_t 'deki değişimlerin talep üzerindeki doğrudan etkisinin sıfır olduğunu varsayalım. Marjinal tüketim eğiliminin $0 < c < 1$ olduğunu ve tarımsal mallara yapılan tüketim harcaması oranının da $0 < \delta < 1$ olduğunu düşünürsek, her iki piyasa için de denge koşulu şöyle olacaktır:

$$\rho_t \bar{Q}_A = \delta c y_t = \delta c [\rho_t \bar{Q}_A + Q_I(t)] \quad (3)$$

$$Q_I(t) = (1 - \delta)c[\rho_t \bar{Q}_A + Q_I(t)] + \bar{g} \quad (4)$$

Dinamik uyum sürecini ve enflasyonist etkiyi görmek açısından, sanayi malları fiyatlarının sabit kaldığını ve aşırı sanayi malı talebine sanayi sektöründeki çıktının kademeli olarak yanıt verdiğini varsayalım. Aynı şekilde tarımsal fiyatların da aşırı gıda talebine kademeli olarak yanıt verdiğini düşünürsek

$$\dot{Q}_I(t) = v[(1 - \delta)c[\rho_t \bar{Q}_A + Q_I(t)] + \bar{g} - Q_I(t)], \quad v > 0 \quad (5)$$

$$\dot{P}_A(t)/P_I(t) = \theta[\delta c(\rho_t \bar{Q}_A + Q_I(t)) - \rho_t \bar{Q}_A], \quad \theta > 0 \quad (6)$$

olur. Sanayi malları fiyatları sabit kaldığından, tarımsal fiyatlardaki değişim oranı görece fiyatlardaki değişim oranına ($\dot{P}_t/P_t$) eşittir.

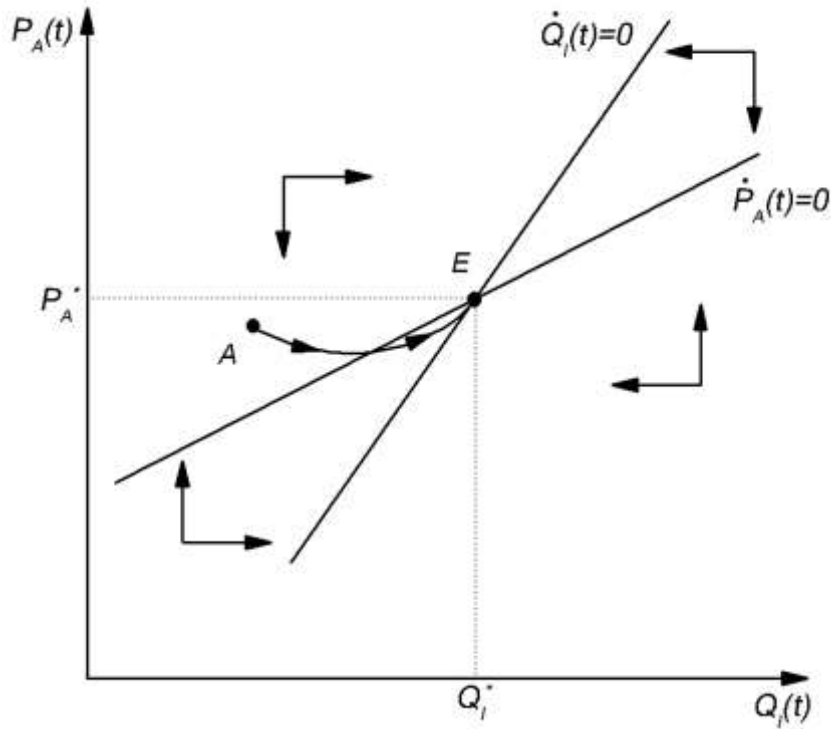
Eşitlik (5) ve (6), her iki sektördeki üretimin zaman içindeki dinamik davranış biçimlerini göstermektedir:

$$\begin{bmatrix} \dot{P}_A(t) \\ \dot{Q}_I(t) \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -\theta(1 - \delta c) & \theta \delta c \\ v(1 - \delta)c & -v(1 - (1 - \delta)c) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} P_A(t) \\ Q_I(t) \end{bmatrix}.$$

Burada kolaylık açısından tarımsal çıktı ve sanayi fiyatları bütünlüğü sağlamak üzere normalize edilmiştir ve $\bar{g} = 0$ olarak kabul edilmiştir. Genel istikrar için, katsayı matrisinin izi negatif, determinanı ise pozitif olmalıdır.

Ekonomik denge Şekil 4’de gösterilmektedir. Gıda piyasasında dengeyi koruyan göreceli fiyat ile endüstriyel çıktının kombinasyonlarını gösteren $[\dot{P}_A(t) = 0]$ eğrisi pozitif bir eğime sahiptir. Bu eğrinin solunda yer alan noktalar aşırı gıda arzı ve düşen fiyatlarla ilgiliyken; sağında yer alan noktalar aşırı talep ve artan gıda fiyatlarını göstermektedir. $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ eğrisi ise sanayi malları için denge koşulunu sunar. Bu eğri de pozitif bir eğime sahiptir ve genel istikrarı sağlamak için $[\dot{P}_A(t) = 0]$ eğrisinin eğiminden daha dik olmalıdır. $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ eğrisinin solunda bulunan noktalar sanayi mallarına olan aşırı talebi ve artan çıktıyı gösterirken, sağında bulunan noktalar sanayi mallarına olan aşırı arzı ve düşen çıktıyı göstermektedir. Ekonominin durağan durum dengesi E noktasında gerçekleşir.

Şekil 4. Neo-yapısalcı Modelde Denge



Kaynak: Agénor ve Montiel, 1996: 308

Ekonominin ilk olarak Şekil 4'deki A noktasında olduğunu varsayalım. Nitekim bu nokta aşırı bir gıda arzı ve aşırı bir sanayi malları talebi olduğunu gösterir. Sanayi sektörü çıktısındaki artış, sanayi mallarına olan aşırı talebi kırar ve gelir ile tarımsal ürün talebini artırarak tarım sektöründeki aşırı arzı azaltır. İstikrar koşulu, endüstriyel çıktıdaki artışla oluşan gelir etkisinin sanayi malları piyasasındaki aşırı talebi artırmamasını sağlar. Böylece bu basit çerçevede, gıda fiyatları önce düşüp sonra artarken, endüstriyel çıktı uzun dönem dengeye ulaşılana kadar sürekli artar. Burada istikrarsızlığa doğru bir eğilim yoktur. Çünkü analizde endüstriyel fiyatların sabit kaldığı ve işçi davranışlarından soyutlandığı varsayılmıştır.

Şimdi, sanayi sektöründeki firmaların fiyatları işgücü maliyetlerinin üzerinde sabit bir mark-up (γ) olarak belirlediğini varsayalım. Basitleştirmek amacıyla, endüstriyel çıktı için gereken birim işgücünün bütüne normalleştirildiğini varsayarak sanayi malları fiyatlarını şu şekilde kabul edebiliriz:

$$P_I(t) = (1 + \gamma)w_t \quad \gamma > 0. \quad (7)$$

İşçilerin sabit bir reel ücret hedefine ($\bar{w}$) sahip olduğunu da varsayarsak, nominal ücretler

$$w_t = \bar{w}P_t \quad (8)$$

şeklinde gösterilir. Buradaki P_t , TÜFE'yi ifade eder ve

$$P_t = P_A(t)^\delta P_I(t)^{1-\delta} \quad 0 < \delta < 1 \quad (9)$$

şeklinde gösterilir. Eşitlik (7), (8) ve (9) bize işçilerin reel ücret hedefiyle bağıntılı “gereksinim duyulan” görelî fiyatı sağlar:

$$\tilde{\rho} = [(1 + \gamma)\bar{\omega}]^{-1/\delta}. \quad (10)$$

Nominal ücretlerin değişim oranı gereksinim duyulan fiyat oranı ($\tilde{\rho}$) ile cari oran (ρ_t) arasındaki fark olarak düşünüldüğünde, endüstriyel fiyatların değişim oranı ($\pi_I(t)$) şöyledir:

$$\pi_I(t) = \dot{w}_t/w_t = \kappa(\rho_t - \tilde{\rho}), \quad \kappa > 0. \quad (11)$$

Burada κ , ücret uyum hızını göstermektedir. Böylece $\tilde{\rho}$ 'nin, ücret enflasyonunun sıfır olduğu ve endüstriyel fiyatların sabit kaldığı noktada görelî fiyat olduğunu söyleyebiliriz. Eşitlik (6) ve (11)'i kullanarak ρ_t 'yi şöyle ifade edebiliriz:

$$\dot{\rho}_t/\rho_t = \theta[\delta c(\rho_t \bar{Q}_A + Q_I(t)) - \bar{Q}_A] - \kappa(\rho_t - \tilde{\rho}). \quad (12)$$

Şekil 5, eşitlik (5), (6) ve (12)'nin sistem oluşumuna diyagramatik bir çözüm sunar. AA eğrisi, daha önce tanımlanmış olan $[\dot{P}_A(t) = 0]$ eğrisiyle özdeşdir ve gıda piyasasında sürekli dengeyi sağlayan endüstriyel çıktı ile görelî fiyatın kombinasyonlarını verir. $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ ve $[\dot{\rho}_t = 0]$ eğrileri ise pozitif eğimlidir, ancak ilki istikrarı sağlamak için daha dik bir eğime sahiptir. AA eğrisinin eğimi de $[\dot{\rho}_t = 0]$ eğrisinin eğiminden daha diktir. Her iki eğri de cari görelî fiyat oranının gereksinim duyulan görelî fiyata ($\tilde{\rho}$) eşit olduğu B noktasında kesişir ve bu noktada gıda piyasası dengededir. $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ ve $[\dot{\rho}_t = 0]$ eğrileri ise bir görelî fiyat değerinin belirlendiği ($\rho^* > \tilde{\rho}$) E noktasında kesişir. Son olarak da $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ ve AA eğrileri G noktasında kesişir.

Eğer ekonomi ilk olarak F noktası gibi bir durumdaysa, gıda piyasasında aşırı talep var demektir. Tarımsal fiyatlar üzerindeki yukarı doğru baskıyı nominal ücretlerdeki bir artış izler. Bu da sırasıyla endüstriyel fiyatlardaki bir artışa ve bu sektörde daha yüksek çıktıya neden olur. Eğer aşırı gıda talebi, cari ve arzulanan ücret arasındaki farka kıyasla yüksek düzeyde kalırsa, nominal ücretler ve endüstriyel fiyatlar tarımsal ürün fiyatlarına nazaran daha düşük hızda artacaktır. Böylece görelî fiyat (ρ) zamanla yükselecektir. Görelî fiyat üzerindeki yukarı doğru baskı sanayi malları için aşırı talebe yol açar ve endüstriyel çıktı artar. Böylece ekonomi E noktasına doğru kayar. Bu noktada $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ ve $[\dot{\rho}_t = 0]$ eğrileri kesişir ve hem endüstriyel çıktı hem de görelî fiyat sabit kalır. Fakat bu noktada, tarımsal ürünlere olan aşırı talep bu ürünlerin fiyatlarındaki yukarı doğru baskıyı korur. Dahası, reel ücret arzulanan düzeyden daha düşük olduğu için, hem nominal ücretler hem de endüstriyel fiyatlar artmaya devam edecektir. Bu nedenle bu modelde istikrarlı uzun dönem denge yoktur. Mal piyasasında dengeyi sağlayan görelî fiyatla işçilerin gelir üzerindeki taleplerini tatmin eden görelî fiyat tutarsızdır. Bu nedenle sonuç, kalıcı bir enflasyonist süreç olabilir. Ücretlerin fiyat değişimlerine uyum hızı zamanla artarsa bu süreç şiddetlenebilir.

İstikrarlı uzun dönem dengenin sağlanması çeşitli hükümet politikalarıyla mümkündür. Örneğin kamu harcamalarındaki ($\bar{g}$) bir azalış, $[\dot{Q}_I(t) = 0]$ eğrisini sola kaydıracak ve hem AA hem de $[\dot{\rho}_t = 0]$ eğrileriyle B noktasında kesişecek kadar büyükse, enflasyonist spirali durduracaktır. Bunun maliyeti daha düşük endüstriyel çıktıdır. Mark-up katsayısında (γ) bir azalmaya yol açacak bir gelirler politikası hedeflenen görelî fiyatı ($\tilde{\rho}$) ρ^* düzeyine artırabilir ve enflasyonist döngüyü kırabilir. Ayrıca fiyat kontrolleri de sanayi sektöründeki kapitalistlerin fiyatları artırmasını

önler ve çıktıda bir azalmaya yol açmaksızın ulusal gelirden kârların göreceli payını muhafaza eder. Analizin genel sonucu şudur: işçilerin arzulanan reel ücreti uzun dönem dengeyle uyumlu düzeye göre yüksek olduğu zaman, gelir dağılımında bir değişiklik olmaksızın enflasyon istikrarını sağlamak mümkün değildir.

Kısa dönem kalkınma makro iktisadı konusunda yukarıda açıklanan neo-yapısalcı modelin sunduğu görüşlerin en bilinen ismi Lance Taylor olmuştur. Taylor, kalkınma makro iktisadı hakkında birkaç genel hipotezle neo-yapısalcı görüşü açıklamıştır. Bu hipotezler şunlardır: (1) birçok iktisadi ajan önemli bir piyasa gücüne sahiptir; (2) gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik nedensellik yatırım, ihracat ve kamu harcamaları gibi “enjeksiyon”lardan ithalat ve tasarruf gibi “sızıntı”lara doğru yönelmektedir; (3) para genellikle içseldir; (4) finansal sistemin yapısı, makroekonomik sonuçları önemli bir şekilde etkileyebilir; (5) kamu ve özel yatırım arasındaki doğrudan tamamlayıcılık kadar, ithal edilen ara mal ve sermaye malları da ampirik olarak önemlidir. Neo-yapısalcılar, ortodoks kısa dönem makroekonomik politika önerilerini sorgular. Onlara göre enflasyonun kaynağının kanıtları parasal büyümeye nedensel bir rolden çok, uzlaştırıcı bir rol yükler. Enflasyonun kaynağı, tarımdaki göreceli yavaş prodüktivite artışı ile sanayideki yönetilmiş fiyatların birleşimidir. Para politikasının enflasyon güçlerine karşı pasif olduğu idrak edilmiştir. Dahası sıkı para ve maliye politikasının devalüasyonla kombine edildiği bir politika paketi dış hesaplarda hiç ilerlememeye veya az ilerlemeye, kısa dönemde ise stagflasyonla sonuçlanacaktır (Agénor ve Montiel, 1996: 14-15).

Neo-yapısalcılar enflasyonla mücadele etmek için tasarlanan kısa vadeli mali ve parasal önlemlere gereken önemi vermediği için “eski yapısalcıları” da

eleştirmektedir. Onlara göre enflasyonla mücadele mali açık, para arzı artış oranı, ücret-fiyat helezonu ve oligopolistik sanayilerdeki üreticilerin artan üretim maliyetini yüksek fiyatlar aracılığıyla tüketicilere aktarma yeteneği gibi artırıcı mekanizmalar kontrol altına alınmadığı sürece kaybedilecektir. Diğer bir deyişle, onlara göre bu artırıcı mekanizmalar yüksek ve devamlı enflasyon oranına sahip ülkelerde yerleşik ve yapısal bir hal alabilir. Ayrıca yaygın endeksleme gibi ataletle ilgili faktörler ortadan kaldırılmalı ve gelirler politikası genellikle hiperenflasyon durumlarında ortaya çıkan dağılımla ilgili sorunları etkisiz hale getirmelidir. Ancak bu politikalar her ne kadar gerekli olsa da güvenilir maliye ve para politikalarıyla desteklenmediği sürece enflasyonist baskıları ortadan kaldırmaya yetmeyecektir. Bu politikalar özel sektör girişimcilerine hızlı enflasyonist baskıların kolay para politikaları ve şiddetli iç ya da dış borçlanma ile ortadan kaldırılmayacağını göstermektedir. 1985 yılında Arjantin’de (Austral Planı) ve 1986 yılında Brezilya’da uygulanan heteredoks programlar başlangıçta enflasyon ataletine sahip olmuş, ancak sonunda başarısız olmuşlardır. Çünkü gerekli olan ekonomik ve siyasi adımlar atılmamıştır. Açık söylemek gerekirse, mali açığın büyüme oranı eğer kontrol altına alınmazsa, diğer bütün ek politikalar başarısız olacaktır (Ramirez, 1993: 1028).

Ayrıca ortodoks iktisatçıların aksine, neo-yapısalcıların savunduğu ekonomi politikaları sadece nitelik ya da amaçları açısından değil (özellikle uzun vadede), aynı zamanda zamanlama ve sıralama açısından da farklılık göstermektedir. Neo-yapısalcılara göre, (ihracatın rekabet gücünü artırmak için tasarlanan) devalüasyon gibi istikrarı sağlama politikaları ve (enflasyonu kontrol altına almak amacıyla tasarlanan) devlet harcamalarında kısıtlama yapma gibi masraf azaltma politikaları pek çok ülkede yapıldığı gibi aynı anda uygulanmamalıdır. Bu “şok” tedavilerin

sonucunda ekonomi genel olarak enflasyonist baskılardan bir süreliğine kurtulur. Ancak bu durum ciddi ekonomik durgunluk ile sermaye oluşumunda önemli düşüşe neden olur ve sonunda enflasyon arz ya da talep tarafından yeniden canlanır. Ekonomik durgunluk ve enflasyonist baskılar devletin karayolu, köprü, liman, havaalanı, eğitim ve enerji temini üzerine yapılan harcamalardaki azaltmalar sonucu oluşur; çünkü bunlar ticaret yapma maliyetini artırarak özel sektör verimliliğini ve yatırımını azaltır. Ayrıca Lance Taylor, Jaime Ros, Nora Lustig ve Patricio Meller gibi neo-yapısalcılar devalüasyonun genişletici olmaktan çok durgunluk yaratıcı olabileceğini iddia ederler. Bunun nedeni pek çok insanın reel gelirlerinde meydana gelen devalüasyon temelli düşüşlerin neden olduğu azalan harcamaların üretim üzerindeki olumsuz etkisi ve/veya gerekli sermaye ürünlerinin artışı ve ara malların dolar bazında ithal edilmesi nedeniyle yerli paranın yükselmesidir. Bu durum üreticilerin maliyeti kurtarmak adına yüksek fiyatlandırma yapmalarına neden olmaktadır.

Bu harcama değiştirici politikalara ek olarak, eğer politika yapımcılar aynı zamanda dövizin değerini de önemli ölçüde düşürürse, ithal edilen sermaye ürünlerini ve ara malları kullanan yerli üreticiler masraflarının aşırı derecede arttığını fark ederler. Bu yüzden öncekiyle aynı seviyede ürün üretmek amacıyla, ithal ettikleri malların hızla artan yerli para masrafını karşılayabilmek için bu mallara artık daha yüksek fiyatlar koyacaklardır. Bu stagflasyonun yarattığı etkilerle kısa vadede baş edilebilir. Bunun için doğrudan ithal edilen mallarla rekabet eden mallar üreten oligopolistik ve/veya tekelci sanayilerde üreticilerin iyileştirilmiş rekabet pozisyonlarından faydalanıp, işgücü ve malzeme girişi üzerindeki mark-up fraksiyonlarını yükselterek kâr marjlarını artırabilirler. Bu tür arz yönlü şoklar,

tersine net transferler, büyük sermaye kaçıışı ve işçilerin yüksek fiyat seviyesini telafi etmek amacıyla daha yüksek nominal ücret talep etmesi durumunda daha da artar.

Ortodoks yaklaşımın aksine, neo-yapısalcılar kısa ve orta vadede sırasal ve aşamalı yaklaşımı tavsiye etmektedirler. Onlara göre, öncelikle dövizin değerini düşürmek sonra da yerli para değer kaybetme oranını kontrol altına almak için sürünen kur (crawling peg) uygulaması sisteminin uygulanması gerekir; çünkü net bir fon akışı ile finanse edilmeyen cari işlemler açığı büyüme üzerinde doğrudan ve baskıcı bir kısıtlama yaratmaktadır. Ayrıca kısa vadedeki enflasyon yükselişlerini önlemek adına benzin, ulaşım ve besin maddeleri için kontrollü fiyatların zamanla artırılması gerekmektedir. Böylece reel gelirlerin olumsuz yönü en az seviyeye düşürülürken, artan rekabetin neden olduğu uzun vadeli faydalar da korunmuş olur. Ayrıca geçiş dönemlerinde kredi koşullarının reel faiz oranlarının fırlamasını önlemek adına çok fazla kısıtlayıcı olmaması zorunludur.

Bir yandan kamu harcamalarının kompozisyonu altyapı, sağlık ve eğitim üzerine yoğunlaştırılmalı, diğer yandan ise enflasyonist baskıları azaltmak ve özel sektöre daha açık bir sinyal göndermek için kamu harcamaları ile para basma oranı azaltılmalıdır. Bölgede uygulanan özelleştirme programları ile ticaret reformlarının çoğunun uzun vadedeki başarısı için gerekli olan koşullar, yeterli altyapı desteği ve enflasyonist olmayan bir çevredir. Eğer enflasyon başlangıçtan kontrol dışında ise, o zaman yukarıda belirtilen önlemlere ek olarak politika yapıcıların gelir politikalarını geçici ücret ve fiyat kontrolü şeklinde, organize iş gücü, ticaret sektörü ve devlet sektörü arasında siyasi bir antlaşma yapması gerekmektedir. Ayrıca enflasyon artışlarını ve böylece reel ücret ve fiyatlardaki hızlı aşınmayı önlemek amacıyla ekonomilerini zamanla “endekslememeyi” ve bir yandan da yerli para değer

kaybetme oranı üzerinde kontrol kurmayı denemelidirler (bu da siyasi antlaşmayı kolayca zayıflatacaktır) (Ramirez, 1993: 1028-1030).

Uzun vadede ise, neo-yapısalcılar yaygın ekonomik kalkınma ve büyüme modelini değiştirmek amacıyla tasarlanmış olan birtakım tutarlı politikaları desteklemektedirler. Rasyonel çiftçilik teknikleri tanıtarak tarım sektöründe verimliliği artırmanın, kırsal kesimdeki gelir ve verimliliği artıran kalkınma programlarına yatırım yapmanın ve böylece temel besin maddelerinin temini ile ulusal piyasaların büyüklüğünü artırmanın önemini vurgulamaktadırlar. Bunun yanı sıra, şu an işsiz olan ya da yeterli derecede çalıştırılmayan, ayrıca iş gücüne her yıl katılacak milyonlarca kişiye iş olanağı sağlamak için gelecekteki büyümenin yoğun iş gücü gerektiren uygulamalara (çiftlik, yol, köprü, klinik, okul, su tesisatı ve kanalizasyon şebekesi vb.) dayandırılması gerektiğini söylemektedirler.

Bu önlemlere ek olarak, bölge hükümetleri küçülen kamu kaynaklarını etkili kullanmak için gerekli olan teşvikleri yaratmaya devam etmelidirler. Yani kamu harcamaları ihracat teşviki, eğitim, sağlık ve tarımsal kalkınma gibi alanlara yönlendirilmelidir. Devlet kaynaklarının bu proje için kullanılması çok az istihdam potansiyeli olan ve/veya sosyo-ekonomik içeriğe sahip projelerin iptal edileceği anlamına gelmektedir. Bölgenin fiziksel ve insan kaynaklarının modernleştirilmesi ve iyileştirilmesi, ulusal ekonominin liberal hale getirilmesi, pek çok bölge hükümetinin düşündüğü gibi, sadece kamu işletmelerinin satışı ya da tavsiye edilmesi anlamına gelmemektedir. Devlet bünyesindeki kârlı işletmeler için özelleştirme çabaları gerekli ya da siyasi açıdan hoş bir durum olarak algılanmayabilir. Sonuçta pek çok ülkede devletin ekonomik kalkınma alanındaki altyapı için gerekli olan yatırımları yapabilen tek geçerli kurum olduğu

anlaşılmaktadır. Kısacası, bölge ekonomisini yeniden yapılandırma ideolojisiyle hareket etmekten ziyade, devlet ile özel sektör arasında yeni bir işbirlikçi ortam sağlayan, ekonomik ve siyasi açıdan mantıklı politikaların geliştirilmesiyle gerçekleşmektedir.

Ayrıca neo-yapısalcılar Latin hükümetlerinin yatırım teşvikleri oluşturup, mali önlemler alarak işe yaramayan ve gerileyen vergi sistemlerini değiştirmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu değişiklikler ihtiyaç duyulan gelirleri verimli ve adil bir şekilde sağlayacaktır. Mesela neo-yapısalcılar bölge hükümetlerinin (1) vergi matrahının GSYH oranından daha hızlı artışı ürünler üzerinde vergilendirme yapmasını ve/veya bu ürünler üzerindeki vergiyi artırmasını; (2) enflasyonun bireysel gelirler üzerinde yarattığı bozucu etkileri yok etmek için önlem almasını; (3) vergi kaçakçılığı cezalarını artırmasını; (4) yatırımı ve sermayenin geri dönüşünü teşvik etmek için vergi teşvikleri oluşturmasını, belki de yurt dışında biriktirilip yurda geri getirilen varlıklar tarafından oluşturulan döviz kârları üzerindeki vergi oranını azaltmasını ve firmaların yüksek öncelikli sektörlerdeki yatırımlar üzerinde bulunan yıpranma paylarını azaltmalarına izin vermesini önermektedir (Ramirez, 1993: 1030-1032).

Görüldüğü gibi neo-yapısalcılar azgelişmiş ekonomilerin birincil mallar konusundaki bağımlılığı, dışsal olarak belirlenen ithalat ve ihracat fiyatları, gelişmemiş para ve sermaye piyasaları gibi yapısal özellikleri konusunda ilk yapısalcılarla aynıdırlar. Buna göre neo-yapısalcılığın makroekonomi konusundaki ana argümanları Lance Taylor tarafından şöyle özetlenmektedir (Howard, 2001: 135-136):

- Hem devalüasyon hem de parasal kısıtlamalar kısa dönemde stagflasyona neden olabilir.
- Devalüasyonun olumsuz etkilerini önlemek için onun yerine hem ihracat sübvansiyonları hem de ithalat kotaları kullanılabilir. Tersine, kota liberalizasyonu stagflasyonist olabilir.
- Finansal liberalizasyon da benzer bir stagflasyonist etkiye sahiptir. Mevduatlar üzerindeki yüksek faiz oranları, kaynakların verimli mallara arzulan bir şekilde yeniden tahsisini sağlayamayabilir.
- Devalüasyonun sermaye kaçıışı üzerindeki etkileri veri iken, daha yavaş bir sürünen kur görelî getiriye dış varlıkları tutmak için azaltır ve banka rezervlerindeki bir artışın sonucu olarak portföyün yurtiçi varlıklara doğru kaymasına neden olabilir.
- Döviz kuru kontrolüne ek olarak ücret ve fiyat kontrolleri, heterodoks şoklar olarak anılan bir politika paketinde önerilmiştir.

Taylor, neo-yapısalcı yöntemin en önemli unsurlarından birinin Üçüncü Dünya'nın iktisadi sorunlarına matematik araçlarının uygulanması olduğunu işaret etmiştir. “İktisatçılar uzun yıllar önce öğrenmişlerdir ki, sorunların matematiksel formülasyonları mantıksal ve metafiziksel kuruntulardan kurtulmalarına yardımcı olur. Bu modelleme araçlarını zengin ülkeler için olduğu kadar fakir ülkeler için de uygulamamak için hiçbir sebep yoktur” (Taylor, 1979: 2).

Yapısalcı modeller önemli teknik ve davranışsal ilişkileri içerir. Bu modeller, kısa dönemde temel makro denge denklemlerini sağlamak için gelir dağılımı ve çıktı düzeylerinin nasıl değişeceğine odaklanır. Daha uzun dönemli gelişmeler ise kazanan ve kaybedenlerin ilk uyum süreçlerine verdikleri tepkilere bağlıdır. Hüküm vermek

için, ekonomik değişimi şekillendiren anahtar güçleri ve bu değişimin yönünü bilmek gerekir. Bu nedenle de ortodoks teorininkinden daha zengin bir ekonomik dünya, azgelişmişliğin çeşitliliğini ele alma girişiminde yapılanmalıdır (Taylor, 1983: 7).

Taylor (1979) azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarını Brezilya örneğinde bir model ile açıklamıştır. Denklemlerin Tablo 4’de yer aldığı modelde ilk denklem, harcama yöntemine göre GSMH toplamını göstermektedir. Özel sektör ve kamu sektörü tüketim ve yatırım harcamaları, net ihracat ve aşınma payı bu denklemin bileşenlerini oluşturmaktadır. Sağ tarafı ithalat ve sol tarafı ihracat olmak üzere ikinci denklem ödemeler dengesini ifade etmektedir. 3, 4 ve 5. denklemler ise emek, yurtiçi sermaye ve ithal edilmiş sermaye maliyetlerini; 6. denklem ise bu üç maliyet kalemine ithal edilmiş hammadde maliyetinin eklenmesiyle bulunan toplam üretim maliyetini göstermektedir. Buna göre birim üretim maliyetine uygulanan bir dolaylı vergi ile birlikte piyasa fiyat düzeyi ortaya çıkmaktadır (denklem 7). 8-11 numaralı denklemler de sırasıyla üretim maliyeti kalemlerinin toplam üretim maliyeti içindeki paylarını göstermektedir. Faktör gelirlerini göstermek açısından, 12. denklem kamu sektörü ve özel sektördeki çalışan sayısını dikkate alarak ücret gelirlerini; 13 ve 14. denklemler ise sermaye gelirlerini ifade etmektedir. Hem emek hem de sermaye gelirlerine ayrı ayrı uygulanan doğrudan vergiler de 15 ve 16. denklemlerde gösterilmektedir. Buna göre toplam servet (denklem 17), tüketim (denklem 18) ve yatırım (denklem 22 ve 23) fonksiyonlarına ulaşılabilir. Kamu maliyesi açısından bakıldığında, personel giderleri, cari harcamalar, yatırım harcamaları, faiz ödemeleri ve transferlerden oluşan 24. denklem kamu harcamalarını; dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşan 25. denklem ise kamu gelirlerini verir. Bu durumda ikisi arasındaki farkı ifade eden kamu açığı, para basma ve iç-dış borçlanma ile finanse

edilir (denklem 26). Modeldeki denklemlere göre elde edilen yatırım-tasarruf eşitliği 28. veya 29. denklem ile açıklanabilir.

Tablo 4. Taylor Modeli

Modelin Denklemleri
1. $PX = PC_X + PI_X + P\delta_X K_X + PE + PC_G + PI_G$
2. $eP_E^*E + eF = eP_o^*M + eP_{oc}^*C_o + eP_{ok}^*(I_o + \delta_o K_o)$
3. $\theta_L = w(1 + t_L)$
4. $\theta_X = (\rho/(1 - t_k) + \delta_X)P$
5. $\theta_o = (\rho/(1 - t_k) + \delta_o)P_{ok}$
6. $VX = P_oM + \theta_L L + \theta_X K_X + \theta_o K_o$
7. $P = (1 + t_V)V$
8. $\alpha_M VX = P_oM$
9. $\alpha_L VX = \theta_L L$
10. $\alpha_X VX = \theta_X K_X$
11. $\alpha_o VX = \theta_o K_o$
12. $Y_L = w(L + L_G)$
13. $Z = PK_X + P_{ok}K_o$
14. $Y_k = \rho Z + PB$
15. $T_L = \xi_L(Y_L)^{S_{TL}}$
16. $T_k = \xi_k(Y_k)^{S_{Tk}}$
17. $R = K_X + K_o + (H/P) + (B/i)$
18. $D = [\gamma_L(Y_L - T_L + Q) + \gamma_k(Y_k - T_k)]\xi_c(R)^{S_{cR}}(i/A)^{S_{ci}}$
19. $\phi_X D = PC_X$
20. $\phi_o D = P_{oc}C_o$
21. $\phi_X + \phi_o = 1$
22. $I_X + I_G = g_X + K_X$
23. $I_o = g_o K_o$
24. $GE = (1 + t_L)wL_G + PC_G + PB + (P - eP_E^*)E + PI_G + Q$
25. $GR = t_V VX + t_L w(L + L_G) + (t_k \rho Z)/(1 - t_k) + (P_o - eP_o^*)M + (P_{oc} - P_{oc}^*)C_o + (P_{ok} - eP_{ok}^*)(I_o + \delta_o K_o) + T_L + T_k$
26. $GE - GR = dH/dt + (P/i)(dB/dt) + eF$

$$27. H = \xi_H P(X)^{S_{HX}} (i)^{S_{Hi}}$$

$$28. (Y_L - T_L + Q) + (Y_k - T_k) - D = PI_X + P_{ok}I_o + (dH/dt) + (P/i)(dB/dt)$$

$$29. PI_G + PI_X + P_{ok}I_o = [(Y_L - T_L + Q) + (Y_k - T_k) - D] + (GR + PI_G - GE) + eF$$

Değişken Listesi

PX – toplam harcamalar	$\alpha_M, \alpha_L, \alpha_X, \alpha_o$ – aramalı ithalatı, işgücü, yurtiçinde üretilen sermaye malları ve ithal edilen sermaye mallarının toplam maliyet içindeki payları
PC _X – özel tüketim	Y_L – ücret gelirleri
PI _X – özel yatırım	Y_k – sermaye gelirleri
PC _G – kamu cari harcamaları	Z – toplam sermaye stok değeri
PI _G – kamu yatırım harcamaları	B – devlet tahvilleri stoku
PE – net ihracat	T_L – ücretlerden alınan doğrudan vergiler
δ_o, δ_o – hem iç hem de dış sermaye mallarının aşınma oranı	T_k – sermaye gelirlerinden alınan doğrudan vergiler
K _X – yurtiçinde üretilmiş olan sermaye malları stokları	S_{TL}, S_{Tk} – vergi esneklikleri
K _o – ithal edilmiş olan sermaye malları stokları	i – faiz oranı
M – aramalı ithalatı	H – baz para
C _o – tüketim malları ithalatı	R – toplam refah
I _o – yatırım malları ithalatı	Q – devlet transfer ödemeleri
e – döviz kuru	A – enflasyon beklentileri
eF – sermaye girişi (yerli para cinsinden)	D – tüketim
P^*_o – ithal edilen aramalarının dünya fiyatları	S_{CR}, S_{Ci} – tüketimin servet ve reel faiz katsayıları
P^*_{oc} – ithal edilen tüketim mallarının dünya fiyatları	ϕ_X, ϕ_o – yurtiçinde üretilmiş ve ithal edilmiş mamullerin toplam tüketim içindeki payları
P^*_{ok} – ithal edilen yatırım mallarının dünya fiyatları	g_X, g_o – yurtiçinde üretilmiş ve ithal edilmiş sermaye mallarındaki artış oranı
P^*_E – ihraç edilen mamullerin dünya fiyatları	I_X, I_G, I_o – yurtiçinde üretilmiş ve ithal edilmiş sermaye mallarından kaynaklanan yatırımlar
$\theta_L, \theta_X, \theta_o$ – emek, yurtiçinde üretilmiş ve ithal edilmiş sermayenin kullanıcıya olan maliyetleri	GE – kamu harcamaları
t_L – sosyal güvenlik vergi oranı	GR – kamu gelirleri
t_k – kârlardan alınan vergi oranı	S_{HX}, S_{Hi} – para talebinin gelir ve faiz esneklikleri
t_v – katma değer vergisi oranı	$dH/dt, dB/dt$ – H ve B’de zaman içindeki değişimler
VX – toplam üretim maliyeti	
V – birim üretim maliyeti	
P – cari fiyatlar	

Kaynak: Taylor, 1979: 225.

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapısını gösteren bu model, gerçeğe daha yakın olma avantajı nedeniyle önemlidir. Neo-yapısalcı argümanın gücünün çoğu, dünya ekonomisinin derin yapısını anlamadaki başarısında yatmaktadır. Buna ek olarak neo-yapısalcıların matematiksel söylemleri geleneksel yapısalcılığa üç önemli katkıda bulunmuştur. İlk olarak, ekonomide var olan ve devam eden geleneklere doğrudan bağlanılmıştır. İkincisi, yapılan iddialar daha yüksek derecede belirginleşmiştir. Üçüncüsü ise, uluslararası sistemin işleyişi ve yapısı daha iyi ve farklı bir şekilde anlaşılmıştır (Jameson, 1986: 229).

2.2.5. Neo-yapısalcılığın Genel Değerlendirmesi

Neo-yapısalcılık bazı temel yapısalcı fikirleri korurken neoliberalizmin bazı unsurlarını göz önünde bulundurmuştur. Bazı yazarlar neo-yapısalcılığı sadece neoliberalizmin insani yüzü ve ikinci aşaması olarak görüyorken, bazı yazarlar da neoliberalizme karşı önemli bir başkaldırı olarak kabul etmektedir. Yapısalcılığın neoliberalizme doğru bir kayması olduğu kesinlikle doğrudur. Ancak daha önce de değinildiği gibi, neoliberalizmden farklılıklar da vardır. Bu farklılıklar temelde devlet, sivil toplum ve piyasa arasındaki ilişkinin yanı sıra, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiye dönük görüşler üzerinedir. Kay ve Gwynne, neo-yapısalcılığın ne neoliberalizme bir kayış ne de ona karşı bir başkaldırı olduğunu düşünmektedir. Yazarlara göre, neo-yapısalcılık sadece bir gerçekliği yavaş kabullenme girişimidir. Bu anlamda yapısalcılık geçmişte donup kalmak yerine değişen tarihsel koşullara uyum sağlama becerisi göstermektedir (Kay ve Gwynne, 2000: 62).

Latin Amerika neo-yapısalcılığı beş temel mit ile kendisini neoliberalizmden farklılaştırmıştır: (1) küreselleşmeye giden anayola ulaşma, (2) açık bölgecilik, (3) gelir dağılımını birikimden ayırma, (4) ucuz işgücüne dayalı sahte rekabetçilik ile verimlilik ve yeniliğe dayalı gerçek rekabetçilik arasındaki dikotomi, (5) ihracat politikası konusunda toplumsal bir uzlaşa sağlamak (Leiva, 2008b: 10). Neoliberalizm çerçevesinde küresel piyasalara katılım sosyal olarak yıkıcı hale gelmiştir; çünkü uluslararası rekabet, ücretleri düşürmek veya yapay devalüasyonlar gibi sahte yollarla sağlanmıştır. Neo-yapısalcılar ise yukarıda sayılan mitlerle verimli döngüler doğurabilecek alternatif bir yol önermektedirler. Ancak birçok yazara göre bu beş kavramın her biri kendi içinde çelişkiler taşımaktadır. Söz konusu döngünün inşasında neo-yapısalcılık, Latin Amerikan toplumsal gerçekliğini teoriye dâhil etmemiştir. Sınıf ve emek süreci gibi kategorileri, üretkenlik ve teknik değişim gibi tartışmaların dışında bırakmıştır. Böylece neoliberaler atalarının kavramlarını canlandırırken, neo-yapısalcılar kendinden önce gelen öncülerin fikirlerini bırakmaya çalışmışlardır. İhracata yönelik birikim rejimini ve (başta üretim yapısının uluslararasılaşmasının Latin Amerika'nın az gelişmişliğine hizmet ettiği olmak üzere) yapısalcı geçmişin ana fikirlerini reddederek neo-yapısalcılık, Latin Amerika'nın fiili olarak sürmekte olan kapitalizminin doğasını olduğundan farklı göstermiştir. Neo-yapısalcılar, yapısalcılığın fikir babası Prebisch'in tersine, uluslararası rekabeti tüm iktisat politikalarının merkezine koyarak yalnızca ekonomik artığı hesaba katmakta başarısızlığa uğramamış, ayrıca üretimin, bölüşümün ve tüketimin içinde saklı olan iktidar ilişkileri setini de reddetmeye eğilim göstermiştir. Bu nedenle Latin Amerika neo-yapısalcılığı neoliberalizme bir alternatif olmaktan çok, neoliberalizmin ve

ihracat odaklı yeni bir birikim rejiminin meşruiyeti ve konsolidasyonu ile başlatılan tarihsel görevi tamamlamaktadır.

Leiva (2008a: 236)'ya göre neoliberalizmden neo-yapısalcılığa geçiş, kapitalizmin dogmatik destekçiliğinden ütöpik destekçiliğine bir dönüşüm gibi yorumlanabilir. Çünkü neo-yapısalcılar Latin Amerika eleştirel düşünce sisteminin en iyi geleneklerinden sıyrılarak temel entelektüel geri çekilmeyi gerçekleştirmişlerdir. İthal ikameci sanayileşme krizi her ne kadar yeni kalkınma projeleri gerektirmişse de, yapısalcı yaklaşımın yöntemsel temellerinden tam olarak uzaklaşmayı da gerektirmemiştir. Bu nedenle Prebisch ve Furtado'nun "tarihsel-yapısal" yaklaşımının neo-yapısalcılar tarafından terk edilmesi eleştiri konusu olmaktadır.

İhracat rekabetçiliğinin temeli mevcut eşit olmayan sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin sermaye lehine değiştiği tarihsel ve sosyal süreçlerde yatıyorsa, küreselleşmeye giden "ana yol" fikri daha dikkatli incelenmelidir. Çünkü neo-yapısalcılık bir yandan yeni kapitalist birikim rejiminin gerektirdiği yeni vatandaşlar üretmede önemli olan devlet ve sivil toplum aktörleri arasında yumuşak bir el sıkışma sağlayarak sosyal uyumu korumaya çalışırken, diğer taraftan aktif bir şekilde sömürgeleşmeyi artıran politikalar uygulamıştır. Bu analitik eksikliklere, tutarsızlıklara ve karışıklıklara rağmen neo-yapısalcılığın "raf ömrünün" beklenenden uzun olmasının nedeni, hem kapitalist kârlılığı hem de Latin Amerika ve Karayipler'de ortaya çıkmış ulus bazında bir birikim rejimini düzenleyebilen kurumlar, politikalar, anlayışlar ve davranışları temin etmek adına uygulanabilir bir yol gösteren tek paradigma olmasıdır. Bu nedenle 1990'dan bugüne geçtiği yörüngeye baktığımızda, söz konusu karışıklıkların üstesinden gelme çabaları neo-

yapısalcılığı iki ayrı yöne çekmektedir. Neo-yapısalcılık bir yandan küreselleşmenin asimetrik güç dengelerine yol açtığını kabul etmek zorunda kalmış; bir yandan da kapitalist birikimin mevcut karakterini sorgulama yoluna gitmemiştir. Bu nedenle günümüzde neo-yapısalcılığı bir yol ayrımı beklemektedir: neo-yapısalcılık ya statükoya bağlılığı artıracak ya da ana akımın karşısında duracaktır (Leiva, 2008a: 239-241).

3. BÖLÜM

YAPISALCILIK PERSPEKTİFİNDEN MALİ UYUM

Gerek az gelişmiş gerekse gelişmiş ülkelerde mali dengenin sağlanamaması sıkça rastlanan bir durumdur. Ancak bütçe açıklarının kronik veya kontrol edilebilir olup olmaması ve söz konusu bütçe açıklarının nedenleri ile sonuçları ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan mali dengesizlikler genellikle kamu harcamalarının gerçekte artış nedenlerine (nüfusun artması, teknolojik gelişme vb.) bağlı olarak gerçekleşmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ise mali dengesizlikler kamu harcamalarındaki gerçek artışlar yanında yapısal nedenlerle de ortaya çıkmaktadır. Az gelişmişliğin kamu harcamaları üzerinde artış yönünde baskı yaratması ve tasarrufların yetersizliği nedeniyle toplam vergi gelirlerinin dar olması, mali açıkların yapısal nedenlerinin başında gelmektedir.

Yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar mali dengesizliklerin de tartışılmasına neden olmuş ve mali uyum (fiscal adjustment) kavramı ekonomik istikrar amacına ulaşmada önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle mali uyum, son yıllarda makroekonomi politikasının odak noktası olmuştur. Avrupa Para Birliği üyeleri ile gelecekte bu birliğe üye olmayı umut eden ülkeler, Maastricht Antlaşması ile zorunlu hale getirilen yakınsama kriterini yerine getirmek için kamu açıklarını büyük çapta düşürmeye yönelmişlerdir. Latin Amerika ekonomilerinden bazıları, bütçe dengelerini IMF koşulları baskıları ve sermayenin dışa akması tehdidi altında iyileştirmiştir (Lambertini ve Tavares, 2003: 3).

Mali uyum konusundaki hassasiyetin yaygınlaşmasında Washington Uzlaşısı'nın politika önerileri de önemli bir rol oynamıştır. Ülkelerin yapısal

özelliklerini göz ardı ederek tüm ekonomilere aynı reçeteyi sunan ortodoks yaklaşımın bir ürünü olan bu önerilerin başında mali disiplinin sağlanması gelmiştir. Ancak ülkelerin ekonomik ve mali yapısı farklı olabilmekte ve yaşanan gelişmeler veya uygulanan politikalara ekonomik birimlerin tepkileri farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle farklı modellenmesi gereken ekonomik yapılara aynı politika önerilerini sunan ortodoks yaklaşımın karşısında mali uyumun yapısalci perspektiften değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede çalışmamızın bu bölümünde, mali uyum tartışmaları ve bu tartışmalara yapısalcılığın eleştirel tutumu incelenecek ve Türkiye uygulaması özelinde mali uyumun etkileri değerlendirilecektir.

3.1. Ortodoks Mali Uyum

Dar anlamda mali uyum, kamu harcamalarındaki bir azalma ya da vergi gelirlerindeki bir artmaya bağlı olarak devletin birincil bütçe açığındaki bir azalma olarak tanımlanabilir (Lambertini ve Tavares, 2003: 3). Kamu gelirleri ve harcamaları ile ilişkilendirilen böyle bir tanım, sadece birincil açığındaki bir değişimi ifade eder. Çünkü toplam bütçe açığı, ödenmemiş borç stoku üzerindeki faiz ödemelerinin azalmasıyla da düşebilir. Geniş anlamda ise mali uyum daha farklı tanımlanmaktadır. Konjonktürel etkilerden arındırılmış birincil dengenin GSYH içindeki payının bir veya birkaç yıl içerisinde belirli bir oranda artması ve bu süreç içerisinde hiç azalmaması, geniş bir mali uyum tanımıdır ve genel kabul görmektedir (Alesina ve Perotti, 1997; Agnello ve Sousa, 2012). Geniş anlamda mali uyum için kabul edilen rasyonun ne kadar artacağı literatürde farklı olmakla birlikte, genellikle % 1,25-1,5 aralığında kabul edilmektedir. EK 1’te farklı mali uyum tanımlarına yer

verilmiştir. Hükümetlerin iradi maliye politikaları sonucunda birincil dengede yaşanacak değişimleri görmek açısından konjonktürel etkilerden arındırılmış bütçe büyüklükleri genel kabul gördüğünden, tarafımızca mali uyum şöyle tanımlanabilir: “devletin iradi maliye politikası tercihleri sonucunda birincil bütçe açığının GSYH’ya oranındaki sürekli bir azalmadır”. Mali uyum bir durum olmaktan çok, genellikle bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Bir bütçe açığı durumundan sürdürülebilir bir denk bütçe dönemine yaşanan süreç mali uyumu ifade etmektedir. Bu nedenle mali uyum dönemleri tek yıllık bir süreç olabileceği gibi, birden fazla yıllık bir süreç de olabilir.

Bir mali uyumda iki temel özellik vardır: sürecin sürekliliği (genellikle yıllarla ölçülür) ve uyumun kompozisyonu (harcama kesintilerinden ve vergi artışlarından elde edilen uyumun oranı olarak ölçülür). Dolayısıyla mali uyumun belirli bir dönem içerisinde süreklilik kazanması kadar hangi maliye politikası araçlarının kullanılarak sağlandığı da önemlidir. Çünkü harcamaları kısmanın veya vergileri artırmanın ekonomik etkileri farklı olacaktır. Bu durum, farklı yaklaşımların konuyla ilgili farklı modeller ve yorumlar getirmesinin başlangıç noktasıdır.

Mali uyumun özel tüketim ve çıktı üzerindeki etkilerinin kuramsal tartışmaları çeşitli modellerde farklılık göstermektedir. *Sonsuz ufuk modelleri* (infinite horizon models), kamu ve özel tüketimin sıfır veya pozitif sürdürülebilirliğe sahip olması şartıyla, devlet harcamalarındaki devamlı düşüşün özel tüketimi artırdığını öngörmektedir: bireylerin sürekli gelirleri, dönem vergileri ile gelecek dönem vergileri daha az olduğundan ve böylece özel tüketimi artırdığından yükselmektedir (Lambertini ve Tavares, 2003: 3). Ancak özel tüketim ve kamu tüketiminin birbirinin tamamlayıcısı olduğu durumlarda, kamu tüketimindeki azalmaya karşılık olarak

bireyler özel tüketimlerini azaltacağından harcama kısıtlamalarının etkileri daha karmaşık olacaktır.

Cari dönem ya da gelecek dönem kamu harcamasının takip etmediği vergilerdeki değişikliklerin özel tüketim ya da yatırım üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Çünkü kamu tasarrufundaki değişiklikler özel tasarrufta telafi edici değişikliklere neden olduğundan toplam tasarruf değişmez. Bu, Barro (1974)'da da belirtilen ve çok bilinen Ricardo Denkliği'nin bir sonucudur. Ancak Ricardo Denkliği sadece, vergilerin saptırıcı etkisinin olmadığı, bireylerin borç ile sınırlandırılmadığı ve gelecekteki devlet politikaları hakkında hiçbir belirsizliğin olmadığı bir dünyada geçerli olmaktadır. Feldstein (1982)'ın da belirttiği gibi, vergilerdeki değişikliklerin kamu harcamasında değişiklik olacağını işaret etmesi halinde, geçici vergi modellerinin ekonomi üzerinde gerçek bir etkisi yoktur.

Mali uyum, sınırlı yaşayan bireylerin *örtüşen nesil modelleri* (overlapping generation models) üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Kamu harcamasındaki azalış, vergideki düşüş ile uyumlu olduğu takdirde özel tüketimi artırmakta, ancak vergiler yüksek kaldığı takdirde bu başarılamamaktadır. Benzer şekilde, vergilerdeki değişiklikleri kamu harcamasındaki değişiklikler izlesin ya da izlemesin, özel tüketimde değişiklikler söz konusu olmaktadır.

Son olarak, *Keynesyen modeller* devlet harcamasındaki artışın üretim üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu öngörmektedir. Yüksek faiz oranlarının yol açtığı özel yatırıma ilişkin dışlamaya rağmen, yüksek kamu talebi üretim ile özel harcamayı artırmaktadır. Refah etkisi bu sonucu hafifletebilir ya da tersine çevirebilir; çünkü tüketim ve yatırım, refahtaki bir azalmadan olumsuz etkilenir. Diğer taraftan, kamu harcamaları sabitken vergilerdeki bir artış, özel tüketimi ve faiz

oranlarını azaltmaktadır. Bu durum yatırımı artırır, ancak çıktı üzerindeki toplam etki negatiftir. Refah etkisi üretim daralmasını yeniden azaltmaktadır (Lambertini ve Tavares, 2003: 3-4).

Maliye politikasının üretim ve özel tüketim üzerindeki etkilerinin doğrusal olmadığını ve uyumun durumuna bağlı olduğunu öne süren farklı modeller de mevcuttur. Mali etkilerin büyüklüğü ve devamlılığı, uyumun başlangıcındaki kamu borcunun seviyesi, büyüklüğü ve içeriği gibi faktörler sonsuz ufuk modellerinin öngördüğüne benzer etkiler ortaya çıkarabilir. Blanchard (1990)'ın sunduğu modelde kamu borç seviyesi ekonomideki uyumu etkilemektedir. Dengeden saptırıcı vergilendirmenin etkileri büyük oranda doğrusal değildir ve hanehalkı sınırlı ufuklara sahiptir. Kamu borcunun düşük olduğu durumlarda net vergideki artış özel tüketimi düşürürken, kamu borcunun yüksek olduğu durumlarda net vergideki artış özel tüketimi artırabilir. Bunun nedeni, yüksek vergilerin uyum tarihini geciktirmesi, uyumun maliyet yükünü gelecek nesillere ertelemesi ve böylece mevcut hanehalkının hayat boyu gelirlerini artırmasıdır. Sutherland (1997) da benzer bir mekanizma sunmaktadır. Eğer belli bir kamu borcu eşiğine ulaştıktan sonra uyumun olması bekleniyorsa, ekonomi söz konusu eşiğe yakın olduğunda meydana gelen vergi artışı uyumu geciktirir ve böylece sınırlı ufka sahip hanehalkının hayat boyu servetini artırır. Perotti (1999), bazı hanehalklarının likiditeyle sınırlandırıldığı bir model öne sürmektedir. Kamu açığındaki düşüş, sınırlı likiditeye sahip hanehalklarının tüketimini (vergideki artışla) azaltmakta ve sınırsız likiditeye sahip hanehalklarının tüketimini (harcamadaki azalışla) artırmaktadır. Hangi etkinin hâkim olacağı kamu borcunun GSYH'ye oranına bağlıdır; bu oran yüksek olduğunda verginin tüketim üzerindeki pozitif etkisi hâkim olur. Bazı yazarlar ise kamu harcamalarındaki

azalışların doğrusal olmayan nedenlerinin de olabileceğini öne sürmüştür. Kamu harcamalarına getirilen küçük kısıtlamalar Keynesyen etkilere sahipken, büyük kısıtlamalar rejim değişikliğini işaret etmekte ve böylece özel tüketimde artışa yol açmaktadır. Bu düşünce Feldstein (1982) ve Drazen (1990) tarafından öne sürülmüştür. Bertola ve Drazen (1993) de benzer şekilde, kamu harcamalarının önceden belirlenen bir eşiğe ulaşması sonucunda artan istikrar ihtimaline dayalı bir doğrusal olmama durumu (non-linearity) öne sürmektedir. Feldstein (1982), mali uyum büyüklüğünün kendi içerisinde devamlılığı işaret edebileceğini ve böylece ekonomide azaltılan kamu açıklarının doğrusal olmayan etkilere yol açtığını ifade etmektedir.

Bir grup araştırmacı ise mali uyumun genişletici etkileri olup olmadığı sorunuyla ilgilenmiştir. Söz konusu tartışmalarda Alesina (2010) mali uyumun her zaman bir durgunluğa yol açmayacağını iddia etmektedir. Alesina'ya göre kuramsal olarak, mali uyumun genişletici etkileri hem talep hem de arz yönlü gelişme gösterebilir. Talep tarafından bakıldığında, mali uyumun genişletici olabilmesi için iktisadi aktörlerin bugün yaşanan bir sıkı maliye politikasının gelecekte daha dramatik sonuçlar doğuran bir uyum ihtiyacını ortadan kaldıracığına inanması gerekmektedir. Gelecekteki daha zor ve daha masraflı mali uyum tehlikesini ortadan kaldırarak vergilerde yapılan artışlar ve/veya devamlı olarak yapılan harcama azalışları pozitif bir refah etkisi yaratabilir. Mevcut maliye politikasının iktisadi aktörlerin beklentileri üzerindeki etkisi aracılığıyla ekonomiyi etkileyeceği diğer bir yol da faiz oranıdır. Aktörlerin istikrarın güvenilir olduğuna ve devlet borcu üzerinde temerrüt oluşturmadağına inanması halinde, aktörler devlet tahvilleri için daha düşük prim talep edebilir. Devlet tahvilleri için ödenen faiz oranındaki azalmanın tüketici

ve firmalara yüklenen reel faiz oranında bir azalmaya yol açması halinde, reel faiz oranına duyarlı özel talep unsurları artabilmektedir. Faiz oranındaki azalma aynı zamanda aktörlerin finansal servetini artırarak ve tüketim/yatırım patlamasını tetikleyerek hisse senedi ve tahvil değer artışına yol açabilir. Arz tarafından bakıldığında ise, mali uyumun genişletici etkileri işgücü piyasası aracılığıyla ve vergi artışları ve/veya harcama azalışlarının sendikaların davranışları üzerindeki etkileri aracılığıyla çalışmaktadır (Alesina, 2010: 4).

Giavazzi ve Pagano (1990, 1996), mali uyumun genişletici olup olmadığını tartışan ampirik literatürü 1983-86 Danimarka istikrar çalışmaları ve İrlanda 1987-89 istikrar çalışmalarıyla başlatmışlardır. Giavazzi ve Pagano her iki ülke örneğinde de mali uyumun çok geniş olduğu ve sürekli gelir tahminlerindeki yeniliklere karşılık özel tüketimin arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Giavazzi, Jappelli ve Pagano (2000), ulusal tasarrufun maliye politikasına Keynesyen olmayan tepkilerini araştırmakta ve bunların özellikle mali daralma sürecinde geniş ve devamlı mali etkilerle ilişkili olduğunu görmekte, böylece Giavazzi ve Pagano (1996)'nın bulgularını doğrulamaktadırlar.

Mali uyumun başarısıyla ilişkilendirilen diğer faktör ise uyum zamanındaki mali tutumdur. Perotti (1999) borç ne kadar yüksekse (ya da kamu açığının artış hızı ne kadar fazlaysa), mali uyumun daha fazla genişletici etkiye sahip olacağına dair bulgular sunmuştur. Diğer yandan ise Giavazzi, Jappelli and Pagano (2000), yüksek ya da hızla artan borç/GSYH oranının mali uyumlara karşı Keynesyen olmayan tepkiler verdiğini öngörmemiştir.

Alesina ve Perotti (1995, 1997), Alesina, Perotti ve Tavares (1998) ve Alesina ve Ardagna (1998) mali uyumu, uyumun gerçekleşen (ex-post) performansları

temelinde sınıflandırmışlardır: uyum, borç/GSYH oranının üç yıl içerisinde en azından % 5 oranında azalması halinde başarılı olmaktadır. Söz konusu yazarlar uyumun bileşimi konusunda ortak bir kana varmışlardır; vergileri artırmak yerine harcamayı azaltmak daha dayanıklı kamu maliyesi iyileştirmelerine yol açmakta ve genellikle de GSYH’de artış meydana getirmektedir. Diğer taraftan Giavazzi, Jappelli ve Pagano (2000) uyumun bileşimini farklı bir yoldan açıklamışlardır; mali daralmalar harcamada yapılan azalma yerine vergi artışları ile gerçekleştirildiğinde genişletici etkiye sahip olmaktadır.

Son yıllarda yapılan bir çalışmada Alesina ve Ardagna (2010) ampirik olarak hemen hemen bütün OECD ülkelerinde 1980 yılından itibaren var olan geniş mali konsolidasyonun bulguları üzerinde inceleme yapmıştır. Alesina ve Ardagna konjonktürel etkilerden arındırılmış faiz dışı bütçe dengesinin GSYH’ye oranının en az % 1,5 arttığı yılı mali uyum dönemi olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama söz konusu örneklem için 107 mali uyum dönemi olduğunu göstermektedir. Bunlardan 65’i sadece bir yıl sürerken, geri kalanı çok yıllı uyum dönemleridir. Bu noktada sorulabilecek önemli soru bunların ekonomik faaliyet sırasında ve hemen sonrasında genişlemeyle ve ayrıca kamu borcunun GSYH’ye oranında bir azalma ile ilişkili olup olmadığıdır. Yazarlar uyum döneminin ilk başında ve uyumdan iki yıl sonraki ortalama GSYH büyüme oranının (G7 ortalaması hariç) tüm mali uyum dönemlerindeki ampirik yoğunluğun % 75’inden daha fazla olması halinde, mali uyum dönemini “genişletici” olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca yazarlar mali uyumun başlamasından sonraki üç yıl içinde borç/GSYH oranının kümülatif düşüşünün % 4,5’den fazla olması halinde mali uyum dönemini başarılı olarak saymaktadırlar. Sonuçlara göre, borç istikrarı sağlamada ve ekonomik gerilemeleri

engellemede harcama azalışları vergi artışından daha çok etkilidir. Aslında pek çok uyum döneminde, açığı azaltmak amacıyla başvurulmuş harcama azalışları resesyon yerine ekonomik genişleme ile ilişkilendirilmiştir.

Görüldüğü gibi, mali uyum konusundaki çalışmaların sonuçları genellikle IMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal çizgisinde olmuştur. Bir mali uyum sürecinin başarılı olmasının vergi artışlarından ziyade kamu harcamalarındaki azalışlara bağlı olduğu düşünülmektedir. Hatta bu durumun ekonomik durgunluğu önleyeceği bile öne sürülmektedir (Clements vd., 2004: 5; Gupta vd., 2004b: 25-26). Genişletici mali daralma olarak ifade edilen bu durumu özellikle az gelişmiş ekonomiler için açıklayan birkaç mekanizma mevcuttur. Kamu harcamalarındaki azalma, kamu borcunun yüksek olduğu ekonomilerde kredibilite etkisi yaratarak enflasyon riski primi ve temerrüt riskini azaltacak ve bu durum özel talebin artmasına yol açacaktır. Kamu harcamalarındaki azalmanın faiz oranlarını düşürmesi ise, özel kesimin sahip olduğu servetin piyasa değerini artıracak ve bu da tüketim harcamalarını canlandıracaktır (Alesina, 2010: 4). Ayrıca kamu harcamalarındaki azalma sonucunda ekonomik aktörlerin algısında mali kriz ihtimali azalacak ve bu durum gelecekteki beklenen geliri artırarak cari dönem tüketim ve yatırım harcamalarını artıracaktır (Perotti, 1999: 1434). Son olarak, kamu harcamalarındaki azalma ile faktör verimliliği artacak ve artan verimliliğe bağlı olarak ekonominin üretim kapasitesi artacaktır (Baldacci vd., 2004: 71). O halde söz konusu uluslararası kuruluşların önerdiği politikaların mali uyum sürecini nasıl etkilediği, sürecin genişletici olup olmadığı tartışmaları kadar önemlidir.

Ekonomistler uzun zamandır kamu sektörünün uygun tanımı olduğu kadar kamu hesaplarının çeşitli göstergelerinin avantajları ve zayıf yönleri üzerinde de

durmuşlardır. Literatür özellikle mali denge ve genel yönetim borcu gibi “geleneksel” mali göstergelerin, devletin bütçesel faaliyetlerini eksik resmedebileceğini vurgulamıştır. Bunun nedeni, bu tür mali göstergelerin devlet varlıklarındaki değişimi (devlet borçlarına ek olarak), genel yönetim alanının dışında kalan mali ve yarı-mali faaliyetleri, devletin sözleşmeden doğan ya da doğmayan gelecekteki borçlarını (emeklilik yükümlülükleri gibi) ve şarta bağlı borçları yansıtmamalarıdır. Gelecekteki vergi gelirlerini ya da harcamayı etkileyen politika önlemlerini açıkça dikkate almak gerekirse, zamanlar arası bütçe kısıdı kamu hesapları ile ilgili en kapsamlı ölçümü açık bir şekilde sunacaktır. Gelecekteki devlet zorunluluklarını hesaba katan bilanço yaklaşımı Buiters (1983) tarafından önerilmiştir. Kamu maliyesi literatürü genellikle “yaratıcı muhasebe” olarak tanımlanan ve “yapısal olmayan” mali ölçümleri kullanma motivasyonunun mali kuralın ışığında artabileceğini vurgulamaktadır. Ancak bu alandaki ampirik çalışmalar hesaplama sorunları yaşamakta ve daha çok ABD eyaletleri üzerine yoğunlaşmaktadır (Milesi-Ferretti ve Moriyama, 2006: 3282). Dünya Bankası ve IMF programlarına sahip bir grup gelişmekte olan ülkedeki mali uyumun büyük oranda devletin varlıklarını zayıflatmaya dayanmasından ötürü yanıltıcı olduğunu savunan Easterly (1999) bu duruma bir istisna olarak gösterilebilir. Easterly’ye göre bütçe açığı ya da kamu borcunu azaltırken devletin net değerini değiştirmeyen bir mali uyum yanıltıcıdır.

IMF destekli programların mali uyum üzerindeki etkisinin nasıl olduğu sorusuna literatürde üç farklı cevap bulunmaktadır. Bazılarına göre bu programlar IMF tarafından temin edilen finansmanın ötesinde, katalizör etkisi yaratacak miktarda dış kaynak sağlamaktadır; böylece uyum bu tür bir düzenleme olmadığı

zamanda oluşabilecek masraftan daha az bir masrafla gerçekleşmektedir. Sonuç olarak IMF destekli programlar, şokun doğası ve programın tasarımına bağlı olarak ya daha küçük ya da daha büyük mali açıklarla ilişkilendirilebilir. Bu tanımlama, IMF'nin kendi rolünü resmi olarak ifade edişine yakın bir tanımdır. İkinci bir düşünceye göre, bu programlar eşit oranda sıkı para politikası, harcama azalışları ve daha yüksek vergileri zorunlu kılarak ve hem yoksullara hem de ticari faaliyetlere zarar vererek aşırı hızlı bir uyumu gerekli kılmaktadır. Üçüncü bir görüşe göre ise, IMF destekli programlar finansal ihtiyaçlarını sadece krize uğramış ve yapısal olarak istikrarsız ülkelere devamlı borç vererek karşılamaya çalışınca asıl önemli reformları geciktirmektedirler (Bulır ve Moon, 2004: 374).

Mali uyumun kalitesini anlayabilmek için de farklı bütçe kalemlerinin mali uyum sürecine görelî katkısı ele alınmaktadır. Genel kanı, bir mali uyumun başarısının sadece kamu açığının ve borcunun azaltılması değil, aynı zamanda bu uyumun devamlılığına da bağlı olduğudur. Mali uyumun sağlanması için uygulanan kamu gelir ve harcama politikalarının ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunması, mali uyum programlarının sürdürülebilirliği, yatırımların programdan olumlu etkilenmesi, vergi politikalarının tarafsız ve saptırıcı olmaması ve yapısal nitelikli reformların orta vadede amacına ulaşması gibi kriterler maliye politikalarının başarısını göstermektedir (Yılmaz, 2007: 2-4). Bu nedenle hükümetler mali uyum politikaları uyguladıkları zaman, bu mali uyum süreci boyunca bütçe açıklarındaki azalmanın büyüklüğü her zaman yeterli derecede olmaz. “Hedeflenen mali performansın ne şekilde sağlandığı, tedbirlerin yapısı ve dağılımı, uygulanan mali tedbirlerin bir defalık tedbirler mi, yoksa yapısal nitelikli tedbirler mi olduğu mali uyumun yapısı anlamında önemlidir” (Yılmaz, 2007: 3). Mali uyum

dönemlerinde açık azaltmanın büyüklüğü (ya da performansı) konusunda yaşanan farklılıkların nedeni, hükümetlerin güç ve sürekliliği ile bütçeleme sürecindeki farklılıklar da olabilir. Miyazaki (2012), OECD ülkelerinde siyaset ve bütçeyle ilgili kurumsal faktörlerin mali uyum sürecinde açık azaltma performansı üzerindeki etkilerini ampirik olarak test etmiştir. Çalışmanın sonuçları, Avrupa’da bir mali hedefe sahip ülkelerin mali uyum zamanlarında bütçe açıklarını azaltmada daha başarılı olduğunu ve Avrupa dışındaki ülkelerde mali uyumun temel belirleyicisinin tek partili hükümetlerin politik liderliği olduğunu göstermektedir. Ancak bu tarz testlerdeki sorun, mali uyum sürecini etkileyen diğer faktörlerin göz ardı edilmesidir.

Görüldüğü gibi mali uyum süreci, ekonomik istikrarın sağlanmasında genellikle ana akım iktisadi ve mali yaklaşımların vazgeçilmez koşulu olarak görülmüş; mali uyumun başarılı olabilmesi için gelir artırıcı önlemlerden ziyade harcama daraltıcı önlemlerin tercih edilmesi gerektiği savunulmuş ve mali uyumun başarısı sadece kamu açıklarının azalmasıyla değil, aynı zamanda bu sürecin sürdürülebilirliğiyle de ölçülmüştür.

3.2. Mali Uyumun Yapısalcı Eleştirisi

Ülkelerin toplumsal, siyasal ve iktisadi yapılarına bakmaksızın ekonomik istikrarın sağlanmasında olmazsa olmaz olarak kabul edilen mali uyumun sağlanması önerisi yapısalcılar tarafından eleştirilmektedir. Çünkü az gelişmiş ülkelerin yapısal özellikleri her zaman Washington Uzlaşısı’nın önerilerine uygun olmayabilir. Dolayısıyla kamu harcamalarının azaltılması ve/veya vergilerin artırılmasına dayalı bir mali uyum politikası az gelişmiş ülkelerde beklenmeyen sonuçlar verebilir.

Yapısalcılığın günümüz öncülerinden Taylor (1988b), makroekonomik istikrarın sağlanmasında önerilen mali uyumun eleştirisini yaptığı çalışmasında öncelikle iktisadi bir temel oluşturmuştur. Buna göre kısa dönemde makroekonomik uyumun dört klasik şekli vardır: çıktı düzeyindeki değişimler, dış ticaret dengesi, gelir dağılımı ve reel refah. Çıktı düzeyindeki artış konusunda Genel Teori'den de bilinmektedir ki, kamu harcamalarındaki artışla veya vergilerdeki azalışla yaşanan bir talep enjeksiyonu ekonomik faaliyetleri artırır. Artan üretim ek gelir yaratır ki bu da sırasıyla daha çok tüketim ve daha büyük çıktı demektir. Bu durum, çarpan zinciri dengeli bir arz düzeyine ulaşana kadar devam eder. Bu iyi bilinen bir söylemdir ve sıkça vurgulanır. Ancak mali disipline dayalı istikrar programları daima mali açıkları azaltmaya odaklanır.

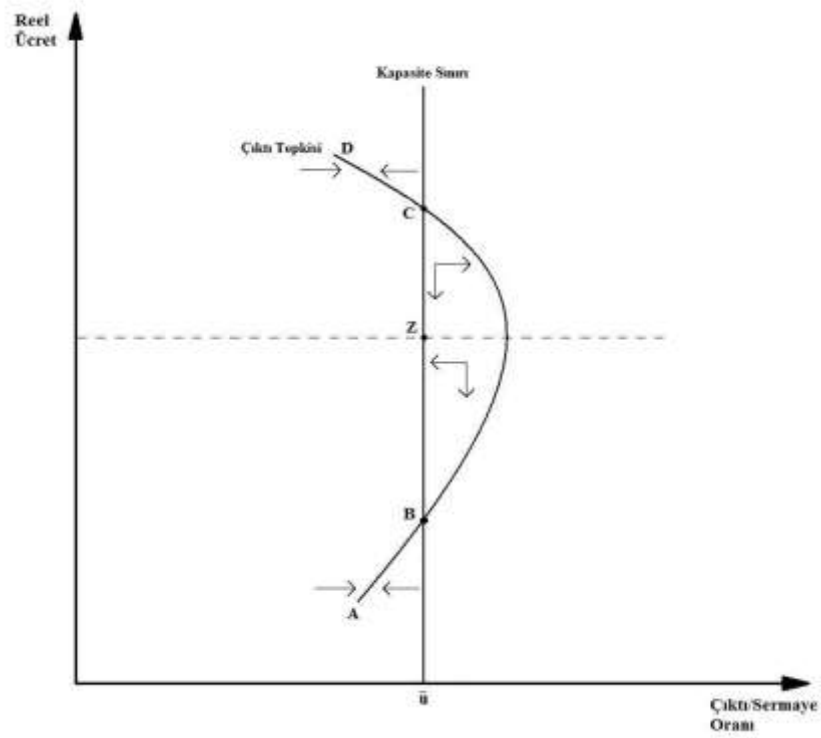
Mali durumun dışında gelir dağılımı da politik manevralar ya da diğer faktörlere bağlı olarak değişebilir. İstikrar paketlerinde, geniş bir mali içeriğe sahip olan gelirler politikası dağılımsal konulara doğru yönlendirilir. Mesela ortodoks programlar ücret düşüşlerini, ihraç edilen ürünlerin fiyat artışlarını ve kaynak tahsis modelini değiştirecek diğer eylemleri içerir. Bunların, ekonomik faaliyet düzeyi üzerindeki etkisi nedir? Bu soruya yanıt verebilmek için, ilgili ekonomik grupları bir sınıf yapısına göre ayrıştırmak gerekir. En basit ve en geleneksel model, reel ücret gibi bir dağılım endeksi üzerinden işçi-kapitalist çatışmasına odaklanan modeldir.

Reel ücret (veya daha genel olarak gelir dağılımının bir iyileşme göstergesi) arttığı zaman, ekonomik faaliyetler buna nasıl uyum sağlar? İktisatçılar bu konuda iki standart yönteme odaklanmışlardır. Genellikle ortodoks öykü, daha yüksek bir ücretin işverenleri istihdamı kısımaya zorladığı ve aynı zamanda maliyet rekabetinin az olmasından dolayı ihracatı düşürdüğü yönündedir. Reel ücret artışı her iki yolla da

üretimi azaltır. Diğer taraftan ücret düşüşleri üretimi artırır. Ancak yapısalcılara göre ücret düşüşleri tüketici talebini ve bu nedenle çıktı düzeyini düşürebilir. Eğer standart hızlandıran yatırım teorilerindeki gibi, özel yatırımlar iktisadi faaliyet düzeyine tepki verirse, sermaye teşekkülü ve büyüme de azalacaktır. Reel ücret azalışları ekonomik durgunluğa yol açar. Dağılımsal değişime verilen bu tür bir cevap bazen “durgunlukçu” olarak adlandırılır; tersine, ücret azalışlarının yol açtığı çıktı artışları ise bir “canlandırıcı” makro sistem olarak adlandırılır. Konuya ilişkin bir kesinlik olmadığı halde, reel ücret düştüğü zaman durgunlukçu uyum ve reel ücret yükseldiği zaman canlandırıcı uyum beklenir. Şekil 6’daki “çıktı tepkisi” eğrisi bu hipotezlere dayanır ve düşük ücret düzeyleri için pozitif, yüksek ücret düzeyleri için negatif eğimlidir. Eğer çıktının talep değişimlerine uyumu hızlıysa, diğer kısıtlar engel olmadığı sürece ekonomi daima ortama uyan çıktı düzeyinde olacaktır. Genişletici mali eylemler, gelir dağılımında bir değişme olmadan ekonomik faaliyeti artırarak eğriyi sağa kaydırır.

Az gelişmiş ülkelerde üretim bazı üst sınırlara sahiptir. Eğer endüstriyel faaliyet ara mal ithalatına bağlıysa, döviz kıtlığı potansiyel arzı sınırlayabilir. Kimi zaman ana sektörlerdeki veya bunların (ulaşım ve enerji gibi ticarete konu olmayan altyapısal girdilerini sunan) tedarikçilerindeki kapasite, üretim düzeyini baskı altına alabilir. Son olarak, temel gıda gibi önemli malların kısa dönem arzı hava koşulları ve mevsimsel değişimler tarafından belirlenecektir. Makro düzeyde, tüm bu kısıtlar Şekil 6’daki dikey çizgi olan “kapasite sınırı”nda toplanmıştır.

Şekil 6. Kapasite Kısıtı Üzerinde veya Altında Uyum Türleri



Kaynak: Taylor, 1988b: 6

Şekil 6'dan da görüleceği gibi, ya durgunlukçu AB kısmı boyunca ya da canlandırıcı CD alanında ekonomi kapasitenin altında olabilir. BC aralığı boyunca ise üretim kısıtlarına ulaşılır. Tam kapasitenin altında çıktının söz konusu eğriye uyumunun genellikle hızlı olduğu varsayılır (küçük oklarla gösterildiği gibi). Şekil 6 bağlamında sorulabilecek önemli soru, mesela durgun bir ekonomide gelirin ilerici yeniden dağılımı yoluyla ya da çıktı tepkisi eğrisini olduğu gibi sağa kaydıran bir genişletici politika nedeniyle kapasite sınırlarına ulaşıldığında makro uyumun nasıl açıklanacağıdır. Buna göre üç uyum mekanizmasından bahsedilebilir.

İlki, kapasiteyi aşan bir talep düzeyi fiyatları artırabilecektir. Eğer nominal ücret enflasyona tam olarak endeksli değilse, durgunlukçu bir sistemde talep ve çıktı azalarak reel ücreti düşürür. Çalışanların zorunlu tasarrufu yoluyla sınırlı kapasiteye

doğru sağlanan kısa dönem enflasyonist uyum burada (şekilde BZ aralığı) istikrarlı olacaktır.

İkincisi, ilk fiyat artışı reel balansları (para stoku/fiyat düzeyi) azaltacaktır. Bu değişimle varlıklarının reel değeri düşen servet sahipleri, bunu tazmin etmek için toplam talebi azaltarak daha çok tasarruf edebilirler. Bu süreç zorunlu tasarrufla paralel gider. Süregelen bir enflasyon olduğu zaman reel balans uyumu bir “enflasyon vergisi” olarak yorumlanabilir.

Kapasite kısıtlarından kurtulmanın son bir yolu da ithalattır. Ekonomi yerel arz kısıtlarıyla karşılaşırken, artan talebi bu yolla karşılayabilir. Burada iki sorun olabilir. Teknik sorun, altyapı hizmetleri ve inşaat gibi ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin varlığıdır. Diğer sorun ise, ithalatı finanse edecek döviz rezervleri veya sermaye girişlerinin az gelişmiş ülkelerde az bulunur olmasıdır.

Bu makroekonomik arka planın ardından şu soruyu sorabiliriz: bir devlet nasıl büyük bir kamu açığı verir? Bu konuyu açıklamada literatürde üç görüş yaygındır. Bunlar politik açık, yapısal açık ve enflasyon vergisi yaklaşımlarıdır (Taylor, 1988b: 8-16):

Politik açık: Mali genişlemeden dolayı politik güçleri sorumlu tutmak iktisatta eski bir gelenektir. Bu konudaki genel kanı, devletin politik meşruiyetini korumak için az vergi almaya ya da çok harcama yapmaya mecbur kaldığıdır. Bu politika eğilimi nihayetinde dış açıkların artmasına ve/veya enflasyona yol açacaktır. Bu da uzun dönemde açık azaltarak istikrarı sağlamayı gerektirecektir. Şekil 6’da genişletici politikalar, veri bir gelir dağılımıyla çıktı tepkisi eğrisi üzerinde kapasite sınırına ulaşana kadar sağa doğru bir kaymaya neden olur. Bunun sonucunda oluşan

enflasyon, gelir ve servetin yeniden dağılımı ve/veya ithalat artışları bir zamandan sonra kabul edilemez bir hal alır.

Yapısal açık: Yapısalcı iktisatçılar kamu açıklarının nedenlerini açıklamada politikacılara başvurmaya karşı olmamakta, ancak başka nedenler de öne sürmektedirler. Bu nedenlerden biri de dış şoklardır. Ticaret hadlerinin düşmesi, ihracat arzının yetersizliği veya dış borçlar üzerindeki faiz oranı farklılıkları gibi şoklar daraltıcıdır ve birçok hükümet kısa dönemde bunları dengelemek için mali araçlar kullanmıştır. Alışılmış politik bağlantının tersine, nedensellik dış açıktan iç açığa doğrudur. Eğer şok uzun süreli olursa, dış finansman araçları tükenir ve ekonominin dış ticaret performansını iyileştirme ve istikrar programı girişimleri zorunlu hale gelir. Dış şokların yanı sıra, diğer yapısal faktörler de mali genişlemeye yol açabilir. Bu yapısal faktörler doğal afetler, finansal karışıklık, kamu borcuna endekslenmiş süregelen enflasyon ve dış ödemeler yükümlülükleridir.

Enflasyon vergisi: Kamu açıklarının -genellikle parasalcı iktisatçılar tarafından öne sürülen- son bir nedeni de, diğer olası kaynakların yokluğunda devletin enflasyon vergisinden elde edilen geliri kullanmak istemesidir. Bu görüş, kamu açıklarının politik teorilerine bir geri dönüştür ve enflasyon vergisi buna ekonomik bir anlam verir. Çünkü parasalcılar genellikle çıktı düzeyinin sabit olduğunu varsayar ve verginin reel ekonomi üzerinde etkilerinin olmadığını düşünür. Vergi, servet sahiplerinden devlete bir transfer olarak özetlenir. Senyoraj geliri artan hızla azaldığı için, enflasyon oranı kamu gelirini maksimize edecektir. Bir tür Laffer eğrisi söz konusudur; çünkü enflasyon da olağan vergi gelirlerini sistemdeki gecikmelerden dolayı azaltma eğilimindedir.

Bu tartışmalar göstermektedir ki, mali açıkların birçok sebebi vardır ve aslında her açık irrasyonel değildir. Bununla birlikte mali açıkları azaltmak ortodoks istikrar programlarının vazgeçilmez unsurudur. Böyle bir katılık, ekonomilerin normal politika hedeflerine ulaşma şansını nasıl etkiler? Bu soruya yapısalcı perspektiften yanıt arayan Taylor (1988b)'a göre, birçok hükümet en az dört ekonomik hedefe sahiptir: (1) büyüme ve kapasite kullanımının sosyal olarak kabul edilebilir düzeylerini muhafaza etmek; (2) enflasyonu katlanılabilir bir orana düşürmek; (3) servet ve gelir dağılımını rejimin ideolojik tercihleri ve politik kısıtları doğrultusunda değiştirmek; (4) ticaret ve dış finansal ilişkilerde kendine güveni bir derecede tutmak. Makroekonomik şoklar bu amaçlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Birçok durumda daraltıcı maliye politikası işi sadece daha da zorlaştırmaktadır.

Mali açıkları azaltmanın etkilerini görmek için Şekil 6'ya dönmek yararlı olacaktır. Ortodoks yaklaşım bir ekonominin toplam talep fazlalığından dolayı istikrara kavuşturulması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın standart programları, istikrarı bozan diğer yapısal güçler üzerinde durmaz. Kapasite kısıtının yokluğunda yüksek talep, makro dengenin çıktı tepkisi eğrisinde BC aralığının sağındaki yay şeklinin üzerinde olacağı anlamına gelmektedir. Ancak kapasite kısıtının olduğu varsayılmaktadır. Enflasyon ve/veya ticaret dengesizliği çıktının BC boyunca yer almasına izin vermeye başlar. Bu tür bir makro uyuma ihtiyaç olduğunu göstermek için, çıktı eğrisinin mali kısıt yoluyla içe doğru kaydırılması gerekmektedir. Ekonomi başlangıçta bir aşırı talep durumunda olduğundan, kapasite sınır çizgisinin soluna tamamen kaymadan çıktı düşmeyecektir.

Bu şartlar altında mali katılığı çıktı daralması izleyecektir. Ancak bu, yukarıda sayılan ekonomik hedeflerden büyümenin sağlanmasına engel olmaktadır. Mali

daralma yatırım talebinin artmasına engel olacağından, büyüme de yavaş olacaktır. Özel yatırım en az iki nedenle geriler. Bunlardan ilki, ekonomik faaliyetlerin azalması sonucu hızlandıran mekanizmasının çalışmamasıdır. Diğer ise ortodoks yaklaşımın dışlama (crowding-out) söyleminin tersine, az gelişmiş ekonomilerde yapısal tamamlayıcılıkları nedeniyle kamu sermaye teşkili artışının özel yatırımı çekmesidir (crowding-in). Mali daralma kamu projelerindeki azalmayla sağlandığına göre, bu durum özel yatırımların da gerilemesine yol açmaktadır.

Enflasyon konusunda da durum çok iç açıcı değildir. Yapısalcı sonuçlar göstermektedir ki, enflasyon yapısal olduğu sürece kamu açıklarını azaltmak etkili olmayacaktır. Çoğu piyasada esnek fiyatın olması veya endeksleme mekanizmasının yaygın olmaması gibi özel durumlar altında fiyat artışlarında biraz yavaşlama olabilir. Ancak bu, her az gelişmiş ülke için genel geçer bir durum değildir. Bilindiği gibi yapısalci enflasyon teorisinde iki temel unsur vardır. Bunlar, nominal ücret gibi girdi fiyatlarının reel değeri konusundaki *sosyal çatışmalar* ve endekslemeyi azaltmak gibi *fiyat artırıcı mekanizmalardır*. Konuyu arz tarafından fiyat-maliyet ilişkileriyle açıklayan yapısalci yaklaşıma göre enflasyon sadece parasal değil, aynı zamanda yapısal bir sorundur (Taylor, 2004: 70). Taylor (1988a: 38)'a göre fiyat-maliyet ilişkilerini belirleyen yapısal unsurlar mark-up oranları, ücret dinamikleri, ithal girdi maliyetleri (ve devalüasyonun tartışmalı etkileri), işletme sermayesi maliyetleri, yurtiçinde üretilen ara malların fiyatlanması ve dolaylı vergilerdir.

Temel ihtiyaç maddelerine verilen sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılması, KİT ürün fiyatlarının yükseltilmesi, devalüasyon ve kur ayarlaması gibi neoliberal politika önerileri çelişkili olarak fiyat artışlarına yol açmakta ve enflasyon, yapısal uyum için ödenmesi gereken bir bedel ya da maliyet olmaktadır. Özellikle

az gelişmiş ülkelerde piyasa dışında oluşan fiyatlar ve ithal ürün fiyatları üretim ve tüketim maliyetinde büyük bir öneme sahip olduğundan, fiyat serbestliği ve sürekli devalüasyon uygulamaları fiyatların artmasına neden olmaktadır. Aslında neoliberal çerçevede dışa açılma önerisi enflasyonu bir araç olarak kullanmaktadır. Enflasyon aracılığıyla reel ücretlerin düşmesi üretim maliyetlerinin azalmasına yol açacak ve ihracatçı sektörler dolaylı olarak gelir veya kaynak transferi yapılmış olacaktır. Böylece enflasyonist süreç dış ticarete ve ödemeler dengesinde olumlu bir gelişmeye yol açmış olacaktır. Bu nedenle IMF'nin bakış açısına göre “kötü enflasyon” ve “iyi fiyat artışı” olduğu söylenebilir. Kötü enflasyon, ücret artışları yönündeki baskıdan (maliyet enflasyonu) ve genişletici para ve maliye politikalarından (talep enflasyonu) kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ücretler artırılmamalı ve mali disiplin sağlanmalıdır. İyi fiyat artışı ise mali uyum politikaları ve dışa açılmanın sağlanması için katlanılması gereken bir maliyet olarak kabul edilir (Sönmez, 2005: 381).

Enflasyonla mücadelede ise ortodoks enflasyon hedeflemesi stratejisinin esasen ideolojik sınıfsal arka planı olduğunu söyleyebiliriz. Enflasyon finansal servetlerin reel değerini erittiğinden, herkesten önce finansal sermayenin baş düşmanıdır. Bu nedenle finansal sermaye kesimi enflasyonun olabildiğince düşük seviyelerde olmasını arzulamaktadır. Söz konusu sermaye kesimlerinin isteklerine hizmet edecek bir merkez bankacılık anlayışı, reel ekonomiyi etkileyecek kararlar almak yerine sadece fiyat istikrarını sağlamaya çalışmalı ve döviz piyasalarını tamamen serbest bırakarak küresel piyasa aktörlerinin spekülatif kararlarına terk etmelidir. Yeni merkez bankacılık anlayışının faiz oranlarına çok sık müdahale etmeyerek mümkün olduğunca sabit ve düzleştirilmiş bir patika izlemesi de,

piyasanın aklını karıştırmamak ve hesaplarını şaşırtmamak adına finansal sermayenin istekleri arasındadır. Ayrıca merkez bankalarının enflasyon hedeflerini belirlemeleri aslında ücret artışlarının üst sınırının ne olması gerektiğini duyurarak paranın değerini belirlemesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle neo-klasik yaklaşımın enflasyon hedeflemesi önerisi, emek ücretlerinin düşürülerek sabitlenmesini ve böylece para piyasalarında aranılan nominal çapanın aslında düşük ücretler üzerinden kurgulanmasını sağlamaktadır (Yeldan, 2011: 133-134).

Hükümetlerin temel ekonomik hedefleri arasında yer alan dış ticaret dengesi açısından durumu incelediğimizde ise görmekteyiz ki, mali uyum politikaları sonucunda yaşanan çıktı daralması, üretimi ara malı ithalatına bağlı olan az gelişmiş ekonomilerde ithalatın azalmasına yol açmakta ve bu durum dış ticaret dengesini olumlu etkilemektedir. Ancak ihracatın da bu dengeyi olumlu etkileyebilmesi için az gelişmiş ülkelerin ya popüler bir tüketim malı ihraç ediyor olması ya da talepteki azalış sonucunda firmaların dış pazar arayışına yönelik yatırımlarını genişletebiliyor olması gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerin yapısal özellikleri düşünüldüğünde, yurtiçi sermayenin yetersiz kalması bu durumu daha da zorlaştırmaktadır.

Bir diğer temel ekonomik hedef olan gelir dağılımı açısından da mali uyumun sonuçlarına bakmak gerekir. Mali katılık genellikle eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmet faaliyetlerinin azaltılmasını içerdiği kadar, gıda yardımı ve benzeri programların da kesilmesini içermektedir. Bu nedenle gelir dağılımı bundan olumsuz etkilenmektedir. Reel ücret azalışı durgunlukçu bir sistemde talebin azalmasına yol açmakla birlikte, gelirin belli kesimlerde toplanmasını da artırmaktadır. Özellikle IMF reçetelerinde personel harcamaları ile sosyal harcamaların kısılması yönündeki telkinler gelir dağılımında adaleti bozmaktadır. Dolaylı vergiler artırılarak mali

uyumun sağlanmaya çalışılması da gelir dağılımını olumsuz etkileyecektir. Çünkü tüketim üzerinden alınan vergiler aslında tersine artan oranlıdır ve düşük gelir gruplarının aleyhinedir.

Görüldüğü gibi, mali açıkların özellikle harcama daraltma yoluyla azaltılmaya çalışılması hükümetlerin yukarıda açıklanan büyüme, enflasyon, dış ticaret ve gelir dağılımı hedeflerine ulaşmasında engel teşkil etmektedir (Taylor, 1988b: 17-20).

Mali uyumu sağlamak için kamu harcamalarının azaltılmasıyla birlikte dolaylı vergilerin de artırılması, planlanandan daha fazla bir daralmaya yol açabilir. Kamu yatırımlarının kısılmasıyla özel yatırımlar da azalmakta; buna bağlı olarak üretimde bir artış yokken dolaylı vergilerdeki artışla maliyetler yükselerek yapısal enflasyona yol açabilmektedir. Bunun dışında gelir vergisinin artırılması da bir alternatiftir. Ancak gelir vergisindeki artışın etkilerini incelemek için niceliksel artıştan ziyade nasıl bir tarife uygulandığına bakmak daha doğru olacaktır. Bu çerçevede artan oranlı vergi tarifesi uygulanmadığı sürece, beklenen dağılımsal sonuçlar ortaya çıkmayacaktır. Kurumlar vergisinin artırılması seçeneği ise mali uyum literatüründe pek yer almamaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan uluslararası vergi rekabeti sonucunda ülkeler sermaye üzerindeki vergilerini azaltma eğilimindedirler. Bu eğilim ya mali uyum sürecini olumsuz etkileyecek ya da diğer vergilerin artırılmasıyla telafi edilmeye çalışılarak gelir dağılımını olumsuz etkileyecektir. Nitekim kurumlar vergisinin bir anlamda kurumsal sermaye kesiminin ulusal vergi havuzuna katkısı olduğunu ve bu katkının iç borç faiz ödemeleri yoluyla kaynağına dolaylı olarak iade edilmiş olduğunu kabul edersek (Yeldan, 2009: 122); yüksek faiz ödemelerine sahip azgelişmiş ülkelerde kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesinin

sermaye üzerindeki vergi yükünü ikincil bölüşüm ilişkileri yoluyla kaynağına fazlasıyla iade etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

KİT fiyatları da mali uyumu sağlamak için kullanılabilecek maliye politikası araçlarından biridir. Eğer KİT'ler ara malı satıyorsa, bu malların fiyatlarındaki artış enflasyon üzerinde belirsiz etkilere sahip olacaktır. Üretici maliyetlerinin artması nihai mal fiyatlarına yansıyacak ve bu da yapısal enflasyona sebep olacaktır. Ancak diğer taraftan KİT fiyatlarının artmasıyla konsolide kamu açığı azalacağından, devletin merkez bankasından borçlanma veya para basma yoluna gitme ihtimali zayıflayacaktır. Parasalcı sonuca göre bu durum enflasyonu azaltabilir. Ancak hangi etkinin geçerli olacağı ülkelerin yapısal özelliklerine göre değişebilir ve bunun tespiti önemli bir ampirik sorundur (Taylor, 1988b: 22).

Ortodoks programlar sıkı maliye politikasıyla birlikte devalüasyonun uygulanmasını önermektedir. Devalüasyon yoluyla net ihracat artacak ve bunun yaratacağı genişletici etki, sıkı maliye politikasının daraltıcı etkisini telafi edecektir. Ancak böyle bir analiz, azgelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerini göz ardı etmektedir. Bilindiği gibi azgelişmiş ülkeler ara malı ithalatına bağımlıdır. Bu nedenle yerli paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesi sonucunda olumsuz etkilenen ithalat, çıktı daralmasına yol açacaktır. Ayrıca devalüasyon nedeniyle fiyatlar genel seviyesi yükselecek ve toplumun satın alma gücü düşecektir ki; bu durum, cari dengedeki olumlu bir gelişmenin bedelinin ekonomik durgunluk olacağı anlamına gelmektedir (Sönmez, 2005: 384). Mali uyum çabalarıyla oluşan daraltıcı etkiyle birlikte devalüasyonun da daraltıcı etkiye sahip olması, iktisadi hedeflere ulaşmayı daha da zorlaştırmaktadır. Yapısalcı yorum bu politikanın yerine uygun üretici fiyatları ve/veya sübvansiyonlar uygulanmasını önermektedir. Böylece ithal mal

fiyatındaki artışa bağılı olarak gerçekleşecek olan fiyat enflasyonu, politik sorunlar ve çıktı daralması yaşanmayacak; tersine genişletici etki söz konusu olacaktır.

Sıkı maliye politikası ve devalüasyon önerilerinin yanında merkez bankacılığının görevinin ne olduğu tartışmaları da önemlidir. Chang ve Grabel (2005)'e göre ortodoks yaklaşım genel olarak merkez bankalarına iki yönlü kısıt getirmektedir. İlki idari anlamda getirilen bir kısıttır. Merkez bankalarının, politikacıların oy maksimizasyonu güdüsünden kaynaklanan baskılarından etkilenmeden, devletten bağımsız bir idari yapıya sahip olması ana akımın arzuladığı bir durumdur. Zira bağımsız merkez bankacılık anlayışı enflasyonla mücadele konusunda başarılı olma olasılığını artırmakta ve kamu açıklarını para basarak kapatma (monetizasyon) politikasından uzaklaştırmaktadır. Bu da, yapısal uyum programlarının ilk koşulu olan mali uyumu sağlamak açısından önemli bir karardır. Merkez bankalarına getirilen ikinci kısıt, enflasyon hedeflemesi uygulamasıdır. Buna göre merkez bankaları enflasyon oranını önceden belirledikleri ve kamuoyuna duyurdukları bir düzeyde tutmaya çalışan para politikaları uygulamaktadırlar. Böylece merkez bankalarının tek amacı fiyat istikrarını sağlamaya yönelik para politikaları olacak ve bu da devletten bağımsızlaşma sürecinin önemli bir parçası olacaktır. Epstein ve Yeldan (2009), Frenkel ve Taylor (2009), Cordero (2009) gibi yapısalcı gelenekten gelen yazarlar ortodoks enflasyon hedeflemesi stratejisine alternatif bir seçenek sunmaktadırlar. Buna göre, modern merkez bankacılığı sadece enflasyon hedeflemesi ile sınırlandırılmamalı; bununla birlikte döviz piyasasında reel kur hedeflemesini de içeren daha geniş bir para politikasına sahip olmalıdır. Böylece merkez bankası döviz fiyatının reel değerini istikrarlı tutarak hem cari işlemler

açığının oluşmasını engellemiş olacak, hem de emek yoğun ihracatı özendirerek işsizliğin azalmasına yardımcı olacaktır (Yeldan, 2011: 132).

Ayrıca mali uyum sürecinin sağlanabilmesi için maliye politikasının siyasetten bağımsızlaştırılması ve yöntem olarak mali kuralların önerilmesi de önemli bir sorundur. Çünkü piyasa ekonomisinde kararlar fiyat mekanizmasıyla alınırken, kamu ekonomisinde siyasal karar alma mekanizması söz konusudur. Vatandaşlar, seçmen olarak oylama mekanizmasına girer ve kamusal kararlar seçmen tercihlerinin bu kararlara yansıtılması ile alınır. Bu kamusal tercihler aynı toplumda dönem dönem değişebilir. Konjonktüre göre tercihler kamu harcamalarının artırılması veya kompozisyonunun değiştirilmesi yönünde olabilir. Bu nedenle özellikle de harcama azaltıcı mali uyum çabaları için çeşitli mali kuralların konulması ve maliye politikalarının siyasi iradede arındırılması kamusal tercihlerin göz ardı edilmesine yol açacaktır. Bu bağlamda mali kural uygulamaları modern demokrasilerin temel mantığına aykırıdır. Ancak şu konuya da açıklık getirmek gerekir ki, iradi maliye politikaları ile siyasetçilerin savurgan ve kamu kaynaklarını sadece kendi seçmenlerine kullandığı politikalar birbirine karıştırılmamalıdır. “Burada bir bağımsızlıktan söz edilecekse, bu ‘siyasetten bağımsızlık’ değil ‘parti politikasından bağımsızlık’ biçiminde anlaşılmalıdır” (Pınar, 2010: 167).

Analitik çerçevede bir mali uyum süreci ile bütçe dengesinin sağlanma çabaları bize sadece kamu gelir ve giderlerinin eşit olması fikrini açıklar. Kamu gelir ve giderlerinin yüksek veya düşük olması bütçe dengesinin sağlanmasını engellemez. Kamu gelir ve giderlerinin büyüklüğü, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğünü gösterir. Yüksek orandaki bir kamu harcama düzeyi, etkin bir vergi politikasıyla karşılanabildiği sürece sorun teşkil etmeyecektir.

Bu nedenle sadece niceliksel bir uyumdan bahsetmek yetersiz olur. Kamu harcama ve gelirlerinin etkinliğini tartışmak daha doğru bir yöntem olacaktır.

Mali uyumun yapısalcı eleştirisi, yapısalcıların nasıl bir maliye politikası önerdikleri sorusunu akla getirmektedir. Görüldüğü üzere konjonktür yanlısı (pro-cyclical) özel sektör ve devlet davranışı ekonominin istikrarını kolayca bozabilir. Bu nedenle makroekonomik politikanın ilk kuralı, devletin konjonktür yanlısı maliye politikasından vazgeçmesi ve politikalarını konjonktür yanlısı özel sektör davranışının tersine yürütmesi gerektiğidir. Sermaye hesabı dışı açık olan ekonomilerde konjonktür karşıtı (counter-cyclical) para politikası büyük kısıtlarla karşılaşır ve bu nedenle iş çevrimini yumuşatmayı deneyen bir maliye politikası ihtiyacı daha şiddetlidir. Ancak yerinde konjonktür karşıtı maliye politikaları uygulamak da kolay bir iş değildir.

Neo-yapısalcılığın öncü isimlerinden Ocampo, Rada ve Taylor (2009) nasıl bir konjonktür karşıtı maliye politikası uygulanması gerektiğini açıklamıştır. Buna göre, dalgalı fiyatlara sahip ham madde ihracatı üzerindeki vergilerden artan geçici geliri muhafaza etmek için mali istikrar fonlarının kullanımı olanaklardan biridir. Gelirlerdeki artışların önemli bir bölümünü vergi olarak alan (artan oranlı gelir vergisi gibi) iyi tasarlanmış vergi sistemleri, böyle konjonktür karşıtı bir yönetim için önemli bir bileşendir. Fonlar yabancı para rezervleri olarak biriktirilebilir ya da ihracat mal fiyat düşüşlerine olduğu kadar dış finansmandaki ani duruşlara karşı da “dahili sigorta” işlevi gören devlet fonları (sovereign wealth funds) şeklinde kullanılabilir. Daha sert konjonktür karşıtı politikalar olarak ihracat ve sermaye girişleri üzerindeki vergiler (merkez bankası tarafından sermaye girişleri üzerine uygulanan karşılıksız rezervler uygulaması da aynı etkiye sahiptir) düşünülebilir.

Kamu harcamalarını konjonktür karşısı bir şekilde uyumlaştırma olanağı da vardır. Ancak “ince ayar” üzerine uzun tartışmalar göstermektedir ki, kamu harcamalarındaki ihtiyari değışikliklerin etkili bir şekilde kullanılması zordur; çünkü bu harcamaların onaylanma ve uygulanma sürecinde önemli gecikmeler vardır. Otomatik istikrarlandırıcılar çok daha iyidir. Kriz ortamından olumsuz etkilenecek grupları korumak için iyi tasarlanmış bir güvenlik ağı (tercihen sürekli bir sosyal koruma sisteminin bir parçası olarak), faydalı makroekonomik ve toplumsal roller oynayan bir otomatik istikrarlandırıcıdır. Mesela işsizlik sigortası şeklindeki bir otomatik istikrarlandırıcı sanayileşmiş ülkelerde önemli bir mekanizmadır.

Pratikte tasarlanması ve uygulanması zor olduğu halde, konjonktürün üzerindeki devlet açığını dengelemek için kurallar düzenlemek de arzulanan bir politika amacıdır. Bu açıdan en uygun kural, devletin sürdürülebilir bir “yapısal” açık düzeyinde hedeflediğidir. Çünkü konjonktür yanlısı uyumlaştırılmış bir açık, vergi gelirlerinde ve otomatik istikrarlandırıcı olarak kullanılan güvenlik ağlarının maliyetlerinde zorlaşır. Eğer böyle bir kural izlenirse, güvenlik ağlarıyla ilgili olanlar hariç harcamalar uzun dönemli sağlam bir adım izleyecektir ve cari mali açıklar ekonominin iyileştiği dönemlerde düşecek, kriz dönemlerinde artacaktır. Bu kural, kamu kesimi yatırım gereğine eşit bir açık hedefleyen başka bir kuralla karıştırılabilir. Bu, söz konusu kuralı mali altın kurala (devlet uzun dönemde sadece yatırım için borçlanır kuralına) eşit yapacaktır.

Her halükarda, ne altın kural ne de yapısal kural maliye politikasının ihtiyaç duyulduğunda güçlü bir istikrar planı olarak kullanımından kaçınılmalıdır. Özel talep çok zayıf olduğu zaman kamu kesimi ihtiyari harcama politikalarının bir ekonomik iyileşmeyi desteklemesi ve özel harcamalar çok canlı olduğu zaman da kamu

harcamalarındaki azalışların toplam talebi azaltması beklenecektir. Vergi azalış ve artışları da konjonktür boyunca önemli roller oynayabilir. Ancak kamu harcamalarındaki değişimler toplam talep üzerinde doğrudan bir etkiye sahipken, vergilerdeki değişimler sadece dolaylı bir etkiye sahiptir (Ocampo, Rada ve Taylor, 2009: 102-103).

Konjonktür karşıtı maliye politikalarının yanı sıra, yapısalıcılar mali uyumun sağlanması için önerilen neoliberal politikalara da alternatif sunmaktadırlar. Kamu açıklarını azaltmak amacıyla harcama azaltıcı ya da gelir artırıcı önlemler almak durgunluğu daha da pekiştireceğinden böyle uygulamalardan kaçınılmalı ve kamu açıklarının kısmen iç borçlanma, kısmen de hazinenin merkez bankasından borçlanmasıyla finanse edilmesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda Türkiye’de neoliberal politikalar kapsamında Hazine’nin TCMB’den borçlanma yolunu fiilen kapatan 2001 tarih ve 4651 sayılı TCMB Kanunu’nda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Çünkü senyorajın enflasyon üzerindeki etkisi her ülkede ve her zaman diliminde aynı olmamaktadır. Ekonomilerin değişen yapılarına ve konjonktüre göre söz konusu araçların da kullanılması konusunda esneklik sağlanmalıdır (BSB, 2009: 187).

Kamu harcamaları ise büyük alt yapı, eğitim ve sağlık yatırımlarına yönlendirilmelidir. Düşük gelir gruplarına yapılan transferlerin aynî ve kişiselleşmiş olmaktan çıkarılması, diğer bir ifadeyle söz konusu transferlerin nakden ve yararlananların gelir ve işgücü piyasasındaki konumları ile ilişkilendirilerek yapılması gerekir. Emekli aylıkları asgari bir yaşam standardı gözetilerek düzenlenmeli, sosyal güvenlik primleri sistemine devlet katkısı artırılmalı ve işsizlik sigortasından yararlanmanın koşulları gerçekçi olmalıdır. Kamu gelirleri kapsamında da, dolaylı vergi oranlarında selektif değişiklikler yapmak suretiyle yüksek ithal

girdisi kullanan sektörleri baskılayarak istihdam ve yurtiçi kaynak kullanımı özendirilmelidir. Dolaylı vergi oranlarında aşırılıklara kaçılmamalı ve sektörel KDV oranlarındaki farklılaşmalar makul ölçülerde olmalıdır. Etkili bir otokontrol aracı olan ücretli ve çalışanlara vergi iadesi sistemi uygulanmalıdır. Gelir vergisinde artan oranlılık uygulanmalı ve özellikle ilk matrah dilimlerindeki oranlar düşük tutulmalıdır. Sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü yaygınlaştırılmalı ve borsa/döviz işlemleri üzerine düşük oranlı, ancak yaygın bir finansal işlem vergisi konulmalıdır. Servet vergileri artırılmalı ve söz konusu vergi artışlarına sermayenin direnç gösterme ihtimaline karşı servet beyanı uygulamasıyla denetim yetersizlikleri azaltılmalıdır. İstihdamı azaltıcı etkiler yaratan, toplumsal hizmetleri metalaştıran ve gelecekteki kamu gelirlerini güncel gelirlere dönüştüren özelleştirme uygulamalarından kaçınılmalıdır. Son olarak, vergi denetiminin etkinliği ve adaletine önem verilmeli; vergi denetimi politik cezalandırma aracı olmaktan ziyade vergi gayretini artırma aracı olmalıdır (BSB, 2009: 187-190).

Nitekim Voyvoda ve Yeldan (2002)'ın Türkiye ekonomisi için uygulanabilecek alternatif kamu maliyesi stratejilerini analiz ettiği örtüşen nesiller endojen büyüme modeli açıklayıcı olmaktadır. Eğitim ve diğer sosyal altyapı harcamaları ile iktisadi büyüme arasında tamamlayıcı bir ilişkinin olduğu ve mali uyum çabaları adına uygulanan daraltıcı maliye politikalarının uzun dönemde hem büyümeyi olumsuz etkilediği hem de büyük sosyal refah kayıplarına neden olduğu sonucuna varan çalışmada iki alternatif stratejinin olası sonuçları karşılaştırılmıştır. İlk strateji, ücret gelirleri üzerindeki vergi oranlarının % 10 artırılmasıdır. İkinci strateji ise, servet vergilerinin % 5 olarak düzenlenmesidir. Artan vergilerin eğitim ve

diğer sosyal altyapı harcamalarında kullanıldığı model sonuçlarına göre, servet vergilerinin artırılması ekonomik büyümeyi daha olumlu etkilemiştir.

Sonuç olarak, yapısalcılığa göre doğru bir maliye politikası tasarımı sabit bir reçeteye değil, ekonomilerin tarihsel ve kurumsal yapılarını doğru tespit etmeye bağlıdır. Azgelişmiş ekonomilerin kısa dönem işleyişi, içinde bulunduğu kısıtlar ve yapısal özellikleriyle birlikte modellendiğinde daha doğru sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Genelde Washington Uzlaşısı politikalarına özelde ise ortodoks mali uyum politikalarına getirilen eleştiriler, azgelişmişlik ve kalkınma tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. İstikrar ve yapısal uyum programlarının gölgesinde göz ardı edilmiş olan “azgelişmişliğin nedenleri” tartışmaları daha geniş bir konu ağıyla yeniden gündeme gelmiştir. Bu nedenle çalışmamızın başlangıç noktası olan azgelişmişlik tartışmalarına mali uyum nezdinde tekrar dönmek yerinde olacaktır. Mali disiplin ve devletin ekonomideki rolü konularında getirilen eleştirilere bağlı olarak, kalkınma tartışmalarındaki söz konusu değişimin iki yönlü olduğunu söylemek mümkündür. İlki, 1990’lı yıllar boyunca azgelişmiş ülkelerin karşılaştıkları krizlerin ardından hem teori hem de pratikte tartışılmaya başlanan Washington Uzlaşısı’nın *Post-Washington Uzlaşısı* olarak adlandırılan yeni bir paradigmayla yer değiştirmesidir. İkincisi ise, Post-Washington Uzlaşısı’nın yeni bir düşünce yöntemi geliştirmedini ve neoliberal niteliğini koruduğunu iddia ederek devlete yeni roller atfeden ve “kalkınmayı yeniden düşünmek” mottosunu ön plana çıkaran yeni kalkınmacılık anlayışıdır.

IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlar tarafından dayatılan neoliberal politikaları ifade eden Washington Uzlaşısı’na getirilen eleştiriler, kalkınma

tartışmalarında yeni bir paradigma arayışını harekete geçirmiştir. Post-Washington Uzlaşısı olarak isimlendirilen ve Washington Uzlaşısı'nın eleştirilen eksikliklerini tamamlamayı hedefleyen yeni eğilim, devletin ekonomiye müdahalesinin çeşitli konularda olumlu etkilerinin olabileceğini ifade etmektedir. Kurumlar, devlet-sivil toplum tamamlayıcılığı, şeffaflık, hesap verilebilirlik, fakirliğin azaltılması gibi kavramlara vurgu yapan yeni paradigmaya D. Rodrik, P. Krugman, S. Fischer ve J. Stiglitz gibi iktisatçıların önemli katkıları olmuştur. Buna göre, Post-Washington Uzlaşısı mali disiplin ve liberalizasyon hedeflerinin yanı sıra yönetim, yolsuzluk karşıtlığı, esnek emek piyasaları, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları, finansal kurallar ve standartlar, ihtiyatlı sermaye hesabı açıklığı, arada kalmayan döviz kuru rejimleri, bağımsız merkez bankacılığı/enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik ağları ve yoksullukla mücadele gibi hedefleri de içermektedir (Rodrik, 2006: 978). Bu hedeflere ulaşmak için finansal reform, rekabeti özendirme, beşeri sermaye inşa etme ve teknoloji transferi gibi araçlar önerilmektedir (Stiglitz, 1998: 14-28). Post-Washington Uzlaşısı'nın devletin rolüne ilişkin değerlendirmesi, aslında neoliberal görüş ile yapısalcı görüşler arasındaki farkın daraldığı anlamına gelmiştir. Zira her iki görüşte de piyasa başarısızlıkları önemli kabul edilir ve aktif devlet müdahalesi ile piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesi beklenir. Fakat Post-Washington Uzlaşısı yapısalcı görüşün ulusal kalkınmacı anlayışından farklı olarak devlet başarısızlıklarını önleme ve devletin performansını geliştirmeye odaklanır. Buna göre, devletin etkinliği ile piyasaların işlevselliği arasında önemli bir ilişki vardır (Öniş ve Şenses, 2003: 15).

Post-Washington Uzlaşısı'nın geçmiş hataların kabulü gibi yorumlandığında umut verici görüldüğü; ancak aslında durumun öyle olmadığı, birkaç önemsiz

politika önerisinin değiştirilerek Washington Uzlaşısı'nın temel ilkelerinin korunduğu ve hatta yeni ilkelerin eklenmesiyle daha da meşru kılınmaya çalışıldığı yönündeki eleştiriler, birçok ana akım karşıtı iktisatçıyı düşünsel anlamda bir araya getirmiştir. Neoliberalizme ve onun yeni yorumuna karşı azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorununu ortodoks olmayan bir vurguyla tartışan bu yeni kalkınmacıların arasında eleştirel kurumsalcılardan neo-yapısalcılara ve hatta yapısalcılığın radikal yorumlarına kadar uzanan geniş bir iktisatçı kadrosu vardır. Ha-Joon Chang (2003), Deepak Nayyar (2008), Jose Antonio Ocampo (2002), John Toye (2003), Jomo K. S. ve Ben Fine (2006) bu iktisatçıların başında gelir. Kalkınmayı yeniden tartışan Chang ve Grabel (2005)'e göre, bugünün sanayileşmiş ülkeleri serbest ticaret ve serbest finans hareketleriyle zenginleşmemiştir ve azgelişmiş dünyanın gelişmesi iyi tasarlanmış müdahaleci programlara bağlıdır. Post-Washington Uzlaşısı, mali disiplini ilk ilkesi olarak kabul eden Washington Uzlaşısı'nı reddetmemekte, tersine onu tamamlamaktadır. Hâlbuki neoliberalizm ülke içi ve ülkeler arası eşitsizliği artırmaktadır. Özelleştirme belirli durumlarda uygun olmakla birlikte, uygulama sürecinde yüksek maliyetler ve yönetim güçlükleri ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle devlet özelleştirmenin toplumsal maliyetlerini hesaba katmalı ve KİT'lerin performansını özelleştirme yapmaksızın artıracak yollar bulmalıdır. Kamu harcamalarını kısarak mali disiplini sağlamaya çalışmak, yaşam standardını düşürmekle birlikte uzun vadeli ekonomik faaliyetleri tehlikeye sokmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde kamu yatırımları özel yatırımları dışlamak yerine tamamlamakta ve hatta teşvik etmektedir. Kamu harcamalarını karşılayacak kamu geliri artışlarını sağlamak adına, gümrük vergisi azalışlarından vazgeçilmeli, vergi

kaçırma olanakları azaltılmalı, artan oranlı bir KDV sistemi geliştirilmeli, finansal spekülasyonlar vergi kapsamına alınmalıdır.

Görüldüğü üzere, mali disiplini temel ilke olarak kabul eden neoliberal politikalara getirilen eleştiriler kalınma tartışmalarına da yeni bir boyut kazandırmıştır. Ortodoks mali uyuma eleştirel bakan heterodoks iktisatçılar devlete yeni roller atfederek kalkınma iktisadını yeniden tartışmışlardır.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MALİ UYUM VE YAPISALCI PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRMESİ

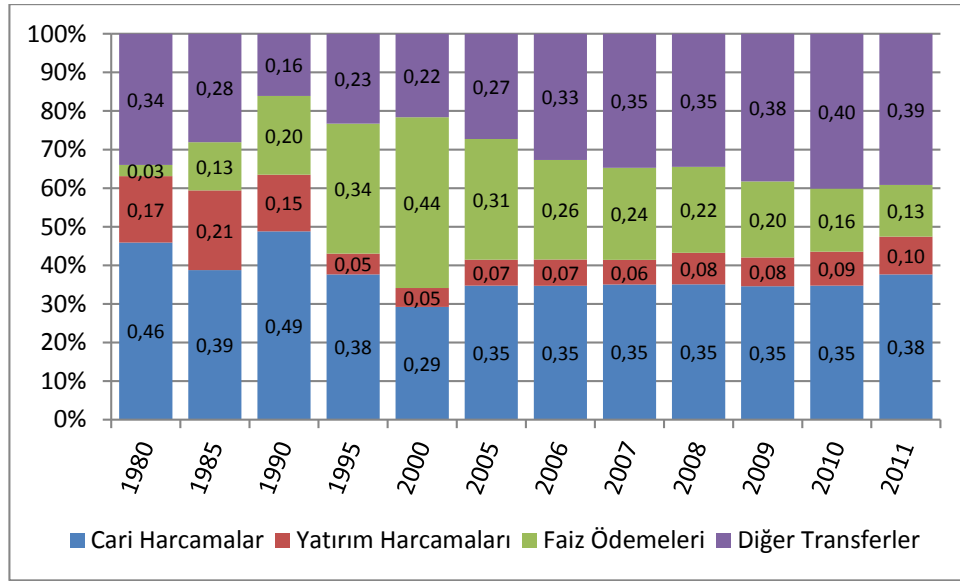
Mali uyum programı uygulamaya çalışan ülkelerin yapısal özelliklerine baktığımızda, az gelişmiş ülkelerin temel karakteristiğine rastlamaktayız: ödemeler dengesinde yapısal bozukluklar, fiyat istikrarsızlıkları ve borç stokuna bağlı olarak yaşanan mali dengesizlikler (Yılmaz, 2007: 31). Türkiye de bu özellikleri taşımaktadır ve bu bağlamda çalışmamızın bu bölümü Türkiye’de mali uyum sürecini yapısalci perspektiften incelemek üzerine kuruludur. Buna göre, Türkiye’de mali uyum dönemlerinin hangi kriterlere göre tespit edileceği, mali uyumun kaynaklarının neler olduğu, söz konusu uyumun yapısal faktörlerden mi yoksa konjonktürel faktörlerden mi kaynaklandığı, siyasal iradenin kararlarının bu süreci ne kadar etkilediği, mali uyum dönemlerinin makroekonomik etkilerinin neler olduğu sorularına yanıt aranmıştır. Bu sorulara yanıt aramak için şu sıra izlenmiştir: mali yapı ve bu yapıdaki değişmelerin tartışılması; yapısal birincil dengenin hesaplanması; mali uyum dönemlerinin tespit edilmesi; mali uyum dönemlerinin makroekonomik etkilerinin değerlendirilmesi.

4.1. Mali Yapı ve Bu Yapıdaki Değişmeler

1980 yılı Türkiye için iktisadi, siyasi ve toplumsal dönüşümler açısından önemli bir milattır. Bu dönüşümler dünyada yaşanan liberalizasyon süreci ile paralel

olmuştur.² Buna göre, devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve devletin temel faaliyetlerinin piyasalaştırılması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. Kamu maliyesi yapısı da bu genel dönüşüme bağlı olarak değişmiş ve gerek kamu harcamaları gerekse kamu gelirleri bu değişimin bir parçası olmuştur. IMF'nin neoliberal reçeteye göre yapılandığı ve DB'nin desteğiyle sürdürülen uzun vadeli bir yapısal uyum programı uygulanmıştır. İstikrar programlarında telkin edilen bütçe politikaları kamu harcamalarının azaltılması ve/veya vergi gelirlerinin artırılması yönündedir ve buradaki görünen amaç, devlet bütçelerindeki açığı azaltmak veya denkliliği sağlamaktır. Ancak IMF'nin tercihi vergi gelirlerini artırmaktan ziyade kamu gelirlerini azaltmak yönündedir. Çünkü kamu harcamalarının azalmasına dayalı bir strateji, kısa vadeli makro ekonomik istikrardan orta ve uzun vadeli mikro ekonomik yapısal uyuma geçişte bir köprü görevi görmektedir. Bu nedenle maaş ve ücret ödemeleri ile kamu yatırımlarına dayanan reel harcamalar azalırken, özel sektöre yapılan transfer ödemeleri ve borç faiz ödemelerinin hızla artırıldığı bir kamu harcama kompozisyonu oluşmuştur (Sönmez, 2005: 335). IMF'ye verilen taahhütlerde sosyal güvenlik, emeklilik ve genel sağlık sigortasını kapsayan yapısal reformlarla kamu maliyesinin rahatlatılacağı belirtilmiş ve kamu maliyesi anlayışı mali disipline ve neoliberal reformlara odaklanmıştır. Nitekim ekonomiyi neoliberal temele oturtan politikalar ticarileştirme ve özelleştirme odaklı olduğu ölçüde piyasaya yeni kârlı alanlar açmayı amaçlamış ve devlet bütçesinde kamu hizmeti anlayışını tasfiye ettiği ölçüde içeriğini de boşaltmıştır (BSB, 2008: 148).

² 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan neoliberal dönüşüm konusunda daha geniş bir literatür için bakınız: Boratav (1992); Boratav, Türel ve Yeldan (1996); Türel (1999); Boratav ve Yeldan (2006).

Grafik 1. Kamu Harcama Türlerinin Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı (%)

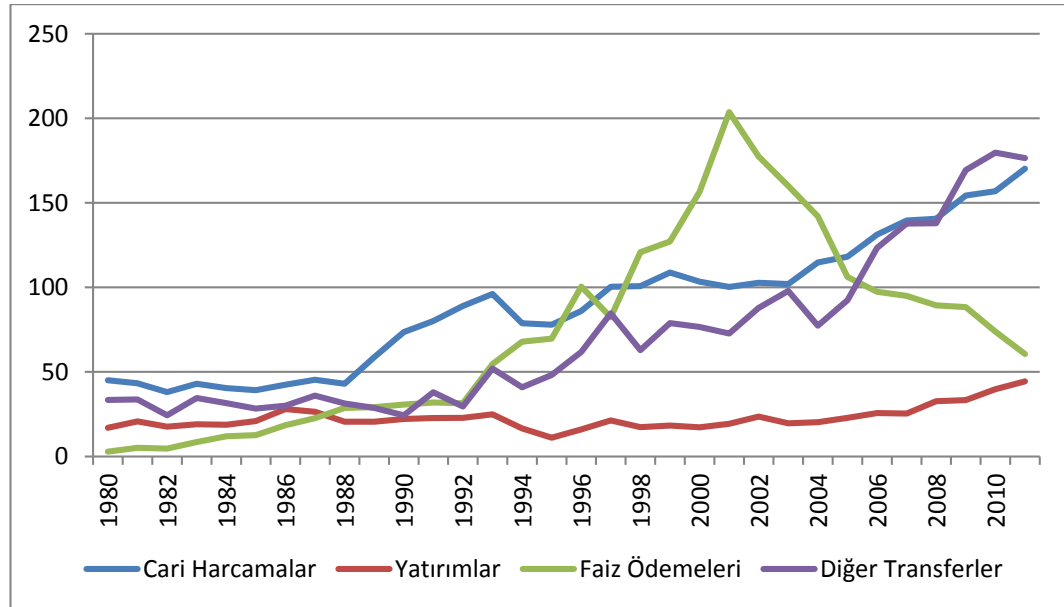
Veri Kaynağı: TÜİK, 2012.

Türkiye’de 1980 sonrası kamu harcamalarının yapısına baktığımızda, genel olarak kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Bu durum Grafik 5’te görünmekte ve kuramsal olarak da beklenmektedir. Kamu harcamalarının kompozisyonu ise farklılıklar göstermektedir (Grafik 1 ve Grafik 2).³ Kamu sektörünün cari dönemdeki mal ve hizmet alımlarına dayanan cari harcamaların kamu harcamaları içindeki payı 1990 sonrası düşüş trendine girmiş ve bu düzey günümüze kadar ortalama % 35 seyrinde kalmıştır. Söz konusu harcamaların önemli bir bölümünü personel harcamaları oluşturmaktadır ve IMF stand-by anlaşmaları doğrultusunda bu harcamaların azalması beklenen bir durumdur. Kamu yatırım harcamaları da cari harcamalarla paralel bir trend izlemektedir. 1990’larda hızla düşmeye başlayan kamu yatırımlarının kamu harcamaları indeki payı son altı yılda ortalama % 8 düzeyinde seyretmektedir. 1980’lerin başlarındaki düzeyine göre kamu yatırımlarının yarı yarıya azalması IMF’ye verilen taahhütlerin bir parçası olmuştur.

³ Çalışmamızda kullanılan bütün kamu harcamaları ve kamu gelirleri değerleri 1980-2005 dönemi için konsolide bütçe verileri, 2006-2011 dönemi için merkezi yönetim bütçe verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Faiz ödemeleri ise 1980 sonrası hızla artmış ve 2000’li yıllara kadar yaklaşık on kat büyümüştür. Ancak mali uyum çabaları sonucunda 2000’lerin sonlarında faiz ödemeleri azalmış ve toplam kamu harcamaları içindeki payı ortalama % 22 olmuştur. Faiz ödemeleri dışında kalan transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı ise faiz ödemelerinin artışına bağlı olarak önce azalmış ve 2000 sonrası artış eğilimine girerek % 40’a yakın bir seviyeye gelmiştir. Söz konusu faiz dışı transfer harcamalarının önemli bir bölümünü ise hazine yardımları, görev zararları ve sermaye transferleri oluşturmaktadır.

Grafik 2. Reel Kamu Harcama Türlerindeki Eğilim (TÜFE 1987=100)

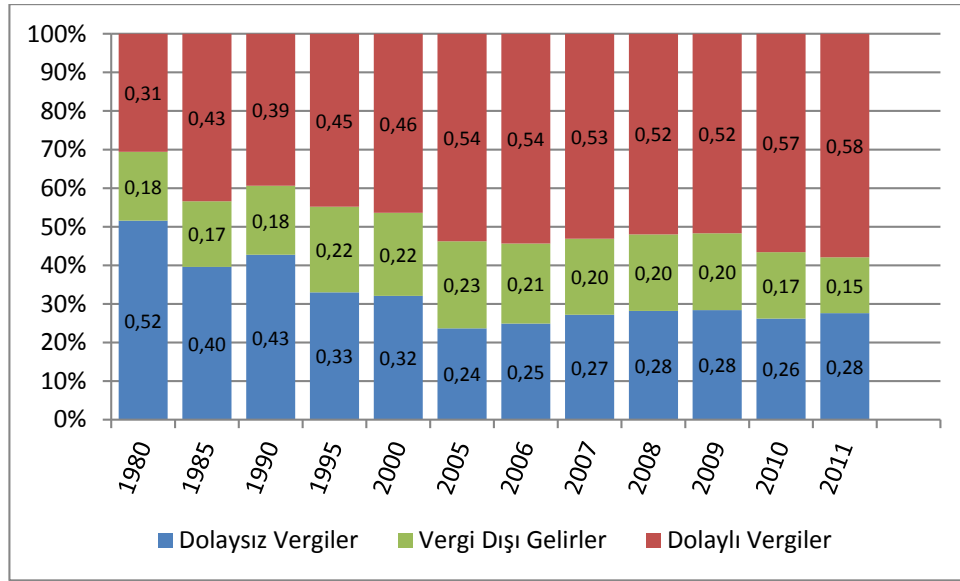


Veri Kaynağı: TÜİK, 2012.

2001 sonrası uygulanan maliye politikaları, yüksek faiz ödemelerinin kesintiye uğramamasını ve borç stokunun döndürülmesini sağlamaya yönelik faiz dışı fazla hedefine odaklanmıştır. Bu durum her ne kadar iç borç yükünün azalmasına katkıda bulursa da, önceki yılların faiz yükü ağırlığı ve 2001 sonrası faiz dışı kamu harcamalarının baskılanması kamu maliyesinin geleneksel işlevlerini zayıflatmıştır. Kamu maliyesindeki bu bozulmanın en ciddi yansıması, kamusal hizmetler için

ayrılan cari ve yatırım harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payının dramatik bir şekilde düşmesi olmuştur. Böylece kalkınma carileri olan eğitim ve sağlık gibi alanlarda kamu hizmeti anlayışı yerini ticarileşmeye bırakmıştır (Boratav, 2007: 191).

Genel olarak 1980’den günümüze kamu harcamalarının genel yapısı, KİT’lere yönelik sermaye transferlerinin, sosyal harcamaların, personel cari ödeneklerinin ve bütçeden yapılan yatırımların hem göreceli önemlerinin hem de mutlak reel büyüklüklerinin azaltıldığı bir ortamı resmetmektedir. Buna rağmen kısa vadeli ve yüksek maliyetli borç yapısının oluşturduğu sarmal, diğer bir ifadeyle her türlü hizmet üretimini felç edecek şekilde genişleme eğiliminde olan borç faiz ödemeleri, bütçe açıklarının daraltılmasına izin vermemiştir. Bununla birlikte, eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamaların nicelik aşınması yanında nitelik aşınmasına da uğraması, beşeri sermayenin gelişme sürecini tıkamakta ve toplumsal dengesizlikler ile fırsat eşitsizliklerini körükleyerek ekonomik gelişmenin önünde engel olmaktadır. Ayrıca kamu harcamaları yapısının gelirin yeniden dağılımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olmasının, bütçeleme süreçlerine demokratik katılım hakkının yerleşmemiş olması ve oluşmasının da engellenmiş olmasıyla bağlantısı bulunmaktadır (Oyan ve Aydın, 1991: 64-69).

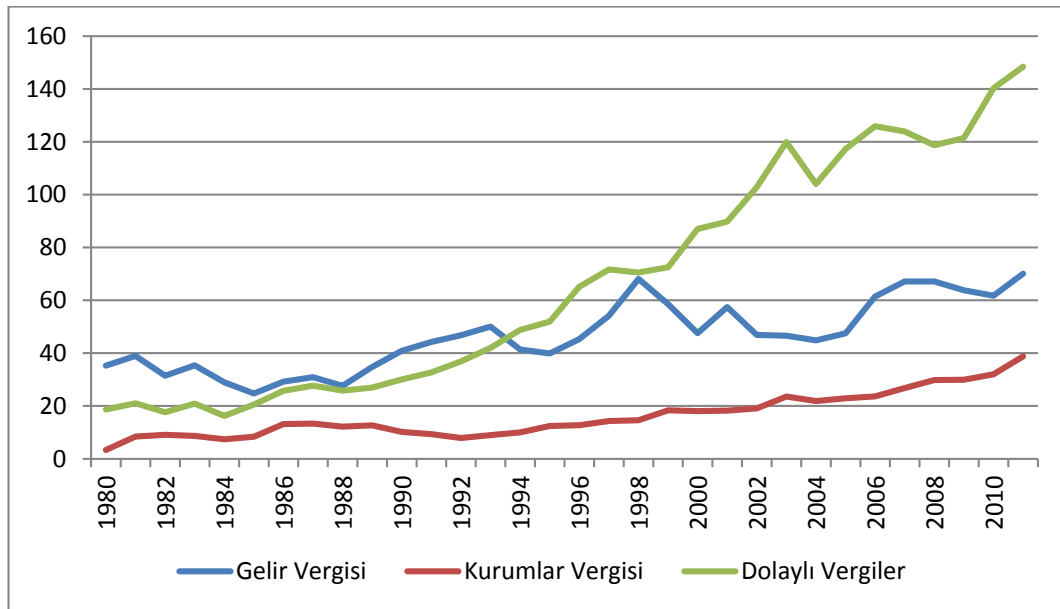
Grafik 3. Kamu Gelir Türlerinin Toplam Kamu Gelirleri İçindeki Payı (%)

Veri Kaynağı: TÜİK, 2012.

Türkiye'nin 1980 sonrası kamu geliri yapısına baktığımızda ise vergi dışı gelirlerin toplam kamu gelirleri içindeki payının aynı düzeylerde kaldığı, buna bağlı olarak da vergi gelirlerinin payının da aynı kaldığı söylenebilir. Ancak vergi gelirlerinin kompozisyonunda önemli bir değişiklik olmuştur (Grafik 3). 1984'de Katma Değer Vergisi'nin uygulanmaya başlamasıyla birlikte dolaylı vergilerin payı dolaysız vergileri geçmiş ve dolaylı vergilerdeki bu artış 2002 yılında Özel Tüketim Vergisi'nin yürürlüğe girmesiyle daha da artmıştır. Vergi idaresi tarafından yürütülmesi kolay ve hasılatı büyük olan dolaylı vergilerin ağırlıklı olarak tercih edilmesi 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan dönüşümün bir uzantısıdır. Zira dolaylı vergiler gelir dağılımını olumsuz etkilemekte ve neoliberal dönüşümün mimarı olan hükümetlerin gelir dağılımı kaygısı ön planda olmamaktadır. Dolaysız vergilerin toplam kamu gelirleri içindeki payının azalmasında ise Kurumlar Vergisi oranlarının düşürülmesinin payı önemlidir. 2004 yılına kadar % 30 olan Kurumlar Vergisi oranı söz konusu yılda % 33 olarak uygulanmış ve 2005 yılından itibaren % 20 olmuştur.

1980 sonrası vergi sisteminde yaşanan diğer önemli değişimler de, Kurumlar Vergisinde şirketlerin lehine muafiyet ve istisna uygulamaları getirilmesi ve gelir vergisinde önemli bir denetleme unsuru olan servet beyannamesinin kaldırılmasıdır (Boratav, 2007: 154). Grafik 4'ten de görüleceği gibi reel kurumlar vergisi tahsilâtı artışı diğer vergilerin altında kalmış ve dolaylı vergiler son otuz yıl içinde çok hızlı bir artış göstermiştir. 1993 yılı sonrasında reel dolaylı vergiler reel dolaysız vergilerin üzerinde seyretmiştir.

Grafik 4. Reel Vergi Gelirlerindeki Eğilim (TÜFE 1987=100)



Veri Kaynağı: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2013 ve Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2013.

Bununla birlikte gerçek kişilerin geliri üzerinden alınan ve artan oranlı tarifeyle tabi tutulan Gelir Vergisi, yüksek enflasyon ortamında mali sürüklenmeye yol açabilmektedir. Nominal geliri artan mükellefler vergi tarifesinde bir üst dilime geçmekte ve gelirinde reel bir artış olmadığı halde daha yüksek oranda vergilendirilmektedirler. Bu da gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir ve

enflasyondan arındırılmış (reel) gelir vergisi rakamlarındaki artışın bir miktarını açıklamaktadır.

1980’li yılların istikrar ve yapısal uyum programları çerçevesinde şekillenen kamu geliri sistemi genel olarak üç ana eksen üzerinde tartışılabilir: (1) sermaye gelirlerini korumaya yönelik “gönüllü tasarruf politikası”, (2) farklı sınıflar arasında yeni bir vergi yükü dağılımını hedefleyen “mali yük kaydırmaları”, (3) kaynak dağılımını yapısal uyum programı doğrultusunda yönlendirmeye dönük “mali teşvik politikaları” (Oyan ve Aydın, .1991: 7-12)

Arz yanlı iktisat yaklaşımının bir ürünü olan gönüllü tasarruf politikası, tasarruf eğiliminin yüksek olduğu kabul edilen büyük sermaye kesiminin vergi yükünü azaltarak özel yatırımın desteklenmesine; bununla birlikte, düşürülen vergilerle vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığının azalmasına bağlı olarak kamu açıklarının daraltılmasına dayalı bir politikadır. Ancak Türkiye’nin yapısal özellikleri göz önünde bulundurulduğunda söz konusu politikanın ciddi zaafı olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye’de yapısal olarak yüksek gelirli kesim için ağır bir vergi yükünden bahsetmek zordur. Ayrıca büyük sermaye kesimi vergiden kaçınma konusunda başarılı olduğundan, yüksek bir eşiğin altında kalan vergi indirimlerine karşı duyarsız kalmakta ve üzerindeki vergi yükünün hafiflemesiyle tasarrufunun arttığını gördüğünde kendisini yatırıma yönlendirecek otomatik mekanizmalar bulunmamaktadır.

İkinci olarak, büyük sermaye kesimlerinin üzerindeki dolaysız mali yüklerin hafifletilmesi, mali yükün toplumun diğer sosyal katmanlarına kaymasına yol açmıştır. Küçük girişimciler, kırsal üreticiler ve ücretliler üzerindeki dolaysız vergi artışlarının yanı sıra, özellikle gelirinin tamamını tüketen düşük gelir gruplarını

etkileyen dolaylı vergilere ağırlık verilerek söz konusu politika gerçekleştirilmiştir. Mali uyumu sağlamak adına gerçekleştirilen “mali yük kayması” gelir dağılımını olumsuz etkilemekle birlikte, mali uyum hedefine de ciddi katkılarda bulunmamıştır.

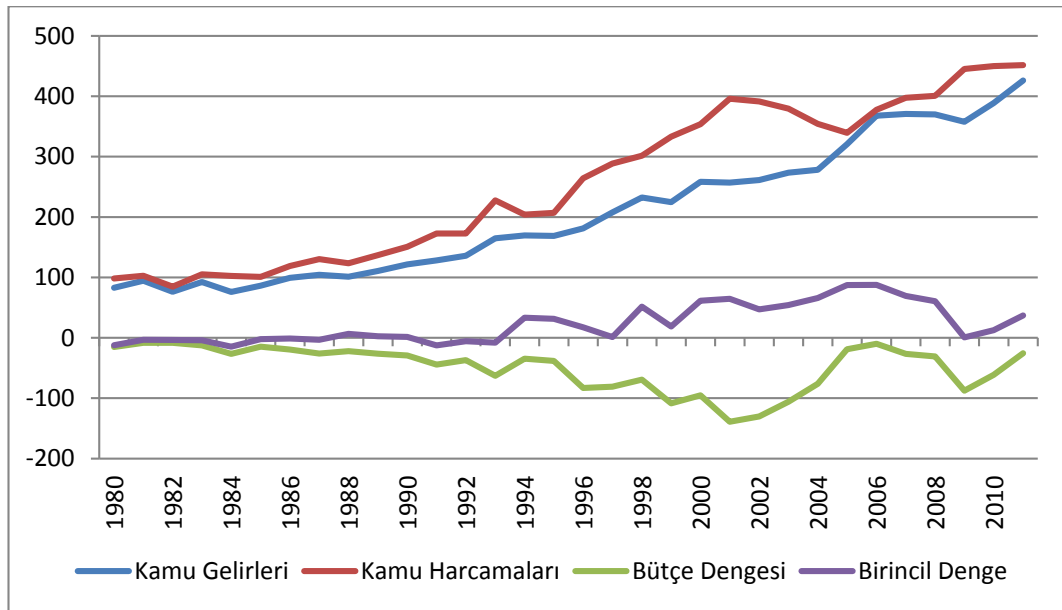
1980’lerde dışa açık bir ekonominin altyapısını oluşturmak adına kaynakların sanayi, madencilik, tarım gibi üretken sektörler yerine dış ticaret, ulaşım, iletişim sektörlerine kaydırılması da tartışmanın üçüncü ayağını oluşturmaktadır. Ancak üretken sektörlerde yatırımlar doğrudan vergi araçlarıyla azaltılmamış, aslında kamu yatırımlarının söz konusu sektörlerden çekilmesinin önemli etkileri olmuştur. Zira Türkiye’nin yapısal özelliklerine batığımızda, kamu kesiminin sanayiden çekilme sürecinin özel sektör tarafından ikame edilemeyeceğini ve kamu yatırımlarıyla özel yatırımların arasındaki ilişkinin rekabetçi değil tamamlayıcı olduğunu görmekteyiz. Ayrıca kamu gelir politikasının kaynak tahsislerini döviz getirici faaliyetlere doğru kaydırma çabası ve mali teşvikler yoluyla sağlanan ithalat liberalizasyonu yerli üretici sektörler üzerinde ciddi tahribatlara da yol açmıştır. Özetle istikrar ve yapısal uyum programları kapsamında uygulanan kamu gelir politikaları sanayileşme ve adil gelir bölüşümü hedeflerinin bir arada sağlanması konusunda başarısız olmuştur.

1980 sonrası bütçe dengesi ve kaynaklarını görebilmek için ise toplam kamu harcamaları ve kamu gelirlerini birlikte incelemek gerekir. Grafik 5’ten de görüleceği üzere, kamu gelirlerinin artışı 1984’ten itibaren hızlanmıştır. 1992-2001 yılları arasında kamu harcamalarındaki trendin artış yönünde olmasının nedeni ise bu dönemde faiz ödemelerinin artmasıdır.

Birincil denge ile bütçe dengesi arasındaki fark 1982-1992 döneminde artmakta, 1992-2001 döneminde borç ödemelerine bağlı olarak bu fark çok daha açılmaktadır. 2002’den itibaren bütçe açığı azalmış ve 2005’ten itibaren birincil

denge ile bütçe dengesi paralel hareket etmiştir. Kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki alan büyüdükçe bütçe dengesi düşmekte (açık artmakta), alan küçüldükçe bütçe dengesi artmaktadır (açık azalmaktadır). Birincil dangedeki dalgalanmalar kamu gelirleri ile aynı yönde olmakta ve 1994 yılına kadar birincil açık verilirken, bu yıldan itibaren birincil fazla verilmektedir.

Grafik 5. Reel Bütçe Dengesi (TÜFE 1987=100)



Veri Kaynağı: TÜİK, 2012.

2008 yılında tüm dünyada patlak veren kriz ortamında Türkiye’de birincil fazla vermek ve uyumu sağlamak adına düşük gelir gruplarının aleyhine uygulamalar söz konusudur. 2009 tarihli ve 5921 sayılı kanunla değiştirilen 4447 sayılı kanunun geçici 6. maddesiyle, İşsizlik Sigortası Fonu nema gelirlerinden bütçeye yapılacak aktarma oranı 2009 ve 2010 yılları için % 25’ten % 75’e yükseltilmiştir. Ayrıca aynı kanunla, İşsizlik Sigortası Fonu faiz gelirinden merkezi yönetim bütçesine aktarılan oran 2009 ve 2010 yılları için % 25’den % 75’e yükseltilmiştir. Bununla birlikte, kayıt dışılığın azaltılamaması ve vergi tabanının genişletilememesi çarenin dolaylı vergilerin artmasında aranmasına yol açmış ve deprem gibi olağanüstü koşullarda

getirilen özel iletişim, özel işlem, şans oyunları vb. dolaylı vergiler kalıcı hale getirilmiştir (Sönmez, 2010: 118).

2001 krizi sonrasında hem faiz dışı fazla hem de fiyat istikrarı hedefleriyle Türkiye’de aslında enflasyon hedeflemesinin yanında mali kural da örtülü olarak benimsenmektedir. Buradaki sorun, alternatifsiz tek doğru politikaya ulaştığına inanmış olan ekonomi idaresinin, azgelişmiş bir ekonomi olarak Türkiye’nin yapısal koşullarının farklı olabileceği gibi sorunlar üzerine düşünmemesidir (Yeldan, 2011: 131).

4.2. Türkiye’de Mali Uyum Dönemleri: 1980-2011

Türkiye’de mali uyum dönemlerinin tespit edilebilmesi için mali uyum tanımının netleştirilmesi ve hangi kriterlerin dikkate alınacağını belirlenmesi gerekir. Mali uyumun tespit edilmesi için geleneksel bütçe dengesi, yapısal bütçe dengesi, birincil denge ve yapısal birincil dengeden hangisi dikkate alınacak ve dikkate alınan kriterdeki ne kadarlık bir değişme mali uyum olarak kabul edilecektir?

Geleneksel bütçe dengesi hem faiz ödemelerini içermekte hem de konjonktürel dalgalanmalardan ne kadar etkilenildiğini göstermemektedir. Birincil denge ise faiz dışı harcamaları dikkate alarak mali performansı ölçmeyi kolaylaştırır da, dengenin veya dengesizliğin yapısal faktörlerden mi yoksa konjonktürel faktörlerden mi kaynaklandığını göstermemektedir. Bu nedenle geleneksel bütçe dengesine ve birincil dengeye göre belirlenecek bir mali uyum dönemi mali tutumun (fiscal stance) belirlenmesinde sağlıklı olmayacaktır.

Maliye politikası bir ekonomideki makro ve mikro dengeleri etkileyebileceği gibi, ekonomideki değişimlerden de etkilenebilir. Bu durum, mali performansın

önemli bir göstergesi olan bütçe açıklarını analiz etmede ve mali tutumun belirlenmesinde konjonktürel etkileri dikkate alan bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda yapısal (devresel hareketlerden arındırılmış) bütçe dengesinin hesaplanması, maliye politikasının konjonktür karşısı bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığını belirlemede önemlidir. Yapısal bütçe dengesi, gerçekleşen bütçe dengesinden konjonktürel dalgalanmalara duyarlı bütçe bileşenlerinin çıkarılmasıyla elde edilir. Diğer bir ifadeyle yapısal bütçe dengesi, ulusal gelir potansiyel çıktıya eşit olduğu zaman gerçekleşen bütçe dengesidir (T.C. Merkez Bankası, 2011: 106). Ancak yapısal bütçe dengesinde borç faiz ödemeleri de yer aldığından, ortodoks mali uyum çerçevesinde kamu sektörünün mali performansını ölçmek güçleşmektedir. Bu nedenle ortodoks mali uyum dönemlerinin tespit edilmesinde kullanılabilecek en sağlıklı kriter yapısal birincil dengedir. Yapısal birincil denge mali uyum ya da uyumsuzluğun kaynağının konjonktürel mi yoksa iradi politikalar mı olduğunu göstermekle birlikte, siyasal bir kurgu olan mevcut mali yapının faiz ödemeleri dışındaki değişimini de görmemizi sağlamaktadır.

Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki, birincil (faiz dışı) fazla kavramı çok da tarafsız bir değişken değildir. IMF ve DB patentli istikrar ve yapısal uyum programlarının mali performans açısından önem verdiği birincil fazla, mali disiplin uyarınca faiz dışı harcamalarda kısıntı yapmayı gerektirmekte ve bu nedenle kamunun asli amacından uzaklaşmasına yol açmaktadır. Neoliberal programlarda birincil fazla kavramına önem verilmesinin nedenlerini üç grupta toplayabiliriz: (1) söz konusu programlarda borçların çevrilmesi önemli olduğundan, birincil fazla bütçeden yapılan faiz ödemelerinde kullanılmaktadır; (2) birincil fazla elde edebilmek için faiz dışı kamu harcamalarının, diğer bir ifadeyle sosyal harcamalar,

kamu yatırımları ve maaş-ücret ödemelerinin azalması gerekmektedir ki, bu da neoliberal programlarda öngörülen düzenlemeler için uygun zemin hazırlamaktadır; (3) hedeflenen birincil fazla rakamına ulaşan ülkelerin neoliberal dönüşümdeki başarısı uluslararası finans çevrelerine güven aşlamaktadır ve ülke ekonomisinin kredibilitesi yükselmektedir (Sönmez, 2011: 325).

Birincil denge değişkeninin önemsenmesinin arkasında yatan ideolojik nedenler bilinmekle birlikte, ortodoks mali uyumun ölçülebilmesi ve etkilerinin incelenebilmesi için bu değişkene gerek duyulmuştur. Bu nedenle Türkiye’de 1980-2011 yılları arasındaki mali uyum dönemleri tespit edilmeye çalışılırken yapısal birincil denge esas alınmıştır. Yapısal birincil denge hem maliye politikalarının konjonktür yanlısı veya konjonktür karşıtı olup olmadığını göstermekte, hem de mali uyum dönemlerini tespit etmemizi sağlamaktadır.

4.2.1. Yapısal Birincil Dengenin Hesaplanması

Devresel hareketlerden arındırılmış (diğer bir ifadeyle yapısal) birincil dengenin hesaplanmasında farklı yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bunlardan en genel kabul göreni OECD yöntemi olarak bilinen yöntemdir.⁴ Buna göre önce kamu gelir ve harcamalarının devresel hareketlere duyarlı olan kısmı belirlenmekte ve potansiyel GSYH’ye oranlanmakta, daha sonra birincil bütçe dengesi formülünden yola çıkarak bu devresel etkiler arındırılmakta ve yapısal birincil dengeye ulaşılmaktadır. Vergi gelirlerinin esnekliği hesaplanırken de, farklı vergi tabanlarının konjonktürel dalgalanmalardan aynı şekilde etkilenmeyeceği düşünülerek, vergi gelir türlerinin esnekliği vergi tabanları da dikkate alınarak ayrı ayrı hesaplanmaktadır.

⁴ Bu yöntemi uygulayan temel çalışmalar için bakınız: Giorno vd. (1995); Van den Noord (2000); Girouard ve André (2005). Türkiye örneği için bakınız: Çebi ve Özlale (2012).

Yapısal bütçe dengesinin hesaplanmasında kullanılan matematiksel ifadelerde kamu harcamaları faiz ödemelerinden arındırıldığında ortaya çıkan sonuç yapısal birincil dengedir. Buna göre yapısal birincil dengeye nasıl ulaşılabileceği şöyle gösterilebilir:

$$b = b^* + b^{**} \quad (13)$$

Burada b , gerçekleşen birincil dengeyi; b^* , potansiyel üretim seviyesine bağlı olarak gerçekleşen yapısal birincil dengeyi; b^{**} ise birincil dengenin devresel hareketlere bağlı olan kısmını göstermektedir.

Birincil dengenin devresel hareketlerden arındırılmış kısmını hesaplayabilmemiz için her vergi türünün esnekliği ve potansiyel üretim seviyesi bilinmelidir. Buna bağlı olarak yapısal birincil denge şöyle formüle edilebilir:

$$b^* = [(\sum_{i=1}^3 T_i(Y^*/Y)^{\varepsilon_{t_i,y}}) - G_p(Y^*/Y)^{\varepsilon_{g,y}} + X]/Y^* \quad (14)$$

Birincil dengenin devresel hareketlere duyarlı kısmı ise gerçekleşen birincil dengeden yapısal birincil denge çıkarılarak bulunabilmekle birlikte, şöyle formüle edilebilir:

$$b^{**} = [(\sum T_i - G_p + X)/Y] - [(\sum_{i=1}^3 T_i(Y^*/Y)^{\varepsilon_{t_i,y}}) - G_p(Y^*/Y)^{\varepsilon_{g,y}} + X]/Y^* \quad (15)$$

Her iki formülde de kullanılan değişkenler şunlardır:

T_i : gerçekleşen devresel hareketlere duyarlı bütçe geliri (i , gelir türü)

Y^* : potansiyel çıktı

Y : çıktı

$\varepsilon_{t_i,y}$: bütçe gelirlerinin üretime olan esnekliği (i , gelir türü)

G_p : birincil (faiz dışı) bütçe harcamaları

$\varepsilon_{g,y}$: birincil harcamaların üretime olan esnekliği

X : devresel hareketlere duyarlı olmayan bütçe gelirleri

Yapısal birincil dengenin yukarıdaki formüle bağlı kalarak hesaplanabilmesi için üç adım gerekmektedir. Öncelikle her bir gelir türü ve harcamanın üretime olan esnekliği hesaplanmalı, ardından potansiyel üretim seviyesi hesaplanmalı, son olarak da ilgili değişkenler yerine konularak her yıl için yapısal birincil denge tespit edilmelidir.

Vergi gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı önemli bir düzeyde olduğundan, servet vergileri hariç vergi gelirlerinin üretime olan esnekliği hesaplanmış ve bunun dışında kalan bütçe gelirleri ve faiz dışı harcamaların esnekliğinin sıfır olduğu kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle otomatik istikrarlandırımcıların sadece vergi yoluyla sağlandığı varsayılmaktadır.⁵ Buna göre gelir vergisi, kurumlar vergisi ve dolaylı vergiler analizimizde esnekliği hesaplanması gereken gelir türleridir ($i=3$).

Esneklik hesaplamaları yapılırken vergi yapısına bağlı olarak kuramsal tahminler ile ekonometrik tahmin yöntemleri kullanılmıştır.⁶ Söz konusu tahminler de iki aşamalı şekilde gerçekleşmiştir. İlk aşamada vergi hâsılatı (T) ile vergi tabanı

⁵ Yapısal birincil denge hesaplamalarıyla ilgili çalışmalarda farklı varsayımlara dayanarak devresel hareketlere duyarlı değişkenlerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Söz gelimi Özatay (2008) faiz dışı harcamaların esnekliğini sıfır, vergi türlerinin esnekliğini bir olarak kabul ederek hesaplamalarını kolaylaştırmıştır. Yüksek Planlama Kurulu'nun yayınladığı Katılım Öncesi Ekonomik Programı (2012) ise kamu harcamalarından yeşil kart ödemeleri, görev zararları, tarımsal destekleme ödemelerinin bir bölümü, risk hesabı gibi kalemleri devresel hareketlere duyarlı kabul etmiş ve buna göre esneklik hesaplaması yapmıştır. Devresel hareketlere duyarlı kabul edebileceğimiz alt harcama kalemlerinin 1980-2011 döneminde verileri bulunmadığından, çalışmamızda kamu harcamalarının esnekliği sıfır kabul edilmiştir.

⁶ Esneklik hesaplamaları yapılırken çoğunlukla Girouard ve André (2005)'nin kullandığı yöntemlerden yararlanılmıştır. Türkiye'de 2006-2010 yılları için yapısal bütçe dengesi hesaplamaları yapan Çebi ve Özlale (2012) de bu yöntemi kullanmış ve analizimizde aynı yol izlenmiştir.

(TB) arasındaki esneklik ($\varepsilon_{t,tb}$), ikinci aşamada ise vergi tabanı ile GSYH (Y) arasındaki esneklik ($\varepsilon_{tb,y}$) ekonometrik yöntemlerle tahmin edilmiştir. Her iki esneklik katsayısı birbiriyle çarpılarak söz konusu vergi türünün toplam esneklik katsayısı elde edilmiştir.

$$\varepsilon_{t,y} = \varepsilon_{t,tb} * \varepsilon_{tb,y} = \left(\frac{\partial T}{\partial TB} \frac{TB}{T} \right) * \left(\frac{\partial TB}{\partial Y} \frac{Y}{TB} \right) \quad (16)$$

Gelir vergisinin esnekliği hesaplanırken, gelir vergisi hâsılatının yaklaşık % 90'ı ücret gelirleri üzerinden alındığından, ücret gelirleri vergi tabanı olarak kabul edilmektedir. Buna göre önce gelir vergisi hâsılatı ile işgücü ödemeleri arasındaki ilişki ($\varepsilon_{t,w}$) Türkiye'nin artan oranlı vergi tarifesi yapısına göre hesaplanmıştır. Girouard ve André (2005: 10)'den alınan yöntemle göre, artan oranlı gelir vergisi tarifesindeki her dilimin marjinal vergi oranı ortalama vergi oranına bölünmekte ve çıkan katsayının her dilime tekabül eden vergi hasılatının toplam vergi hasılatına oranıyla ağırlıklandırılması yoluyla $\varepsilon_{t,w}$ değeri bulunmaktadır. Türkiye'nin vergi tarifesi yapısına göre sırasıyla şu adımlar izlenmiştir: Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiklerinden yararlanılarak SSK'ya tabi aktif sigortalıların sayıları ve kazanç aralıkları 2011 yılı için tespit edilmiştir. Her bir yıllık ortalama kazanç değerinden % 14 SGK primi işçi payı ve % 1 işsizlik sigortası işçi payı kesilerek yıllık ortalama matrah değeri bulunmuştur. Her bir matrah değeri, 2011 yılı gelir vergisi tarifesine ve asgari geçim indirimi uygulamasına göre⁷ ilgili vergi dilimi oranından vergilendirilmiştir. Vergi tarifesindeki her dilime tekabül eden vergi miktarı vergi matrahına bölünmek suretiyle ortalama vergi oranı bulunmuş ve o

⁷ Hesaplamalarda 2011 yılı asgari geçim indirimi rakamları, ücretlinin iki çocuklu olduğu ve eşinin çalışmadığı varsayılarak kullanılmıştır. TÜİK Hanehalkı Tipleri verilerine göre Türkiye'de hanehalkının % 55,21'i çocuklu çiftlerden oluştuğundan, ortalama hanehalkı büyüklüğü yaklaşık 4 olduğundan ve sigortalı çalışanların % 22,6'sı kadın olduğundan Türkiye'de ortalama bir aile yapısının biri çalışmayan eş ve iki çocuktan oluştuğu varsayılmıştır.

dilimdeki yasal vergi oranı olan marjinal vergi oranı ortalama vergi oranına bölünmüştür. Çıkan katsayıların her vergi dilimindeki vergi hâsılatının toplam vergi hâsılatına oranıyla ağırlıklandırılması yoluyla $\varepsilon_{t_1,w}$ değeri bulunmuştur. Buna göre gelir vergisi hâsılatının vergi matrahına olan esnekliği 1,91 olarak hesaplanmıştır.

İkinci aşamada ise işgücü ödemeleri ile üretim arasındaki ilişki 1987Q1-2006Q4 dönemi için ARDL (Autoregressive Distribution Lag) yöntemiyle test edilmiştir.⁸

$$\partial \ln(W_t/Y_t^*) = \varepsilon_{w,y} \partial \ln(Y_t/Y_t^*) + u_t \quad (17)$$

Burada W , işgücü ödemelerini; Y , üretim seviyesini; Y^* , potansiyel üretim seviyesini; u , hata terimini; $\varepsilon_{w,y}$ ise ücret ödemelerinin üretim düzeyine olan esneklik katsayısını göstermektedir. İşgücü ödemeleri (W) verileri gelir yöntemine göre hesaplanmış GSYH'deki işgücü ödemeleri serisinin, Y verileri ise cari GSYH serisinin TÜFE (2003=100) kullanılarak reelleştirilmesi ve birinci farklarının alınıp mevsimsellikten arındırılması sonucu oluşmuştur. Potansiyel üretim seviyesi (Y^*) ise, reel GSYH serisinde Hodrick-Prescott filtresi kullanılarak trend ve çevrimlerin ayrıştırılmasıyla elde edilmiştir. Modelde önce sabit terim kullanılmış, ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığından modelden çıkarılmıştır. Modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Tahmin sonuçlarına göre $\varepsilon_{w,y}$ katsayısı 0,93 bulunmuştur.

Söz konusu iki esneklik katsayısı çarpılarak ($\varepsilon_{t_1,w} * \varepsilon_{w,y}$) toplam gelir vergisi esneklik değeri bulunmuştur. Buna göre gelir vergisi esneklik katsayısı ($1,91*0,93=1,776$) 1,78 olarak hesaplanmıştır.

⁸ Model, veri kısıtı nedeniyle 1987Q1-2006Q4 dönemi için test edilmiştir.

Kurumlar vergisinin esnekliğinin hesaplanmasında ise ekonometrik yöntemlerin uygulanması güçtür. Kurumların kâr ettiklerinde vergi ödemeleri ancak zarar ettiklerinde bir geri ödeme almamaları, geçmiş yıl zararlarının gelecek yıl kârlarından mahsup edilebilmesi gibi kurumlar vergisinin yapısını karmaşıklaştıran unsurlar ekonometrik tahmin yöntemlerini zorlaştırmaktadır (Çebi ve Özlale, 2012: 18). Bu nedenle kurumlar vergisinin esnekliği teorik bir yaklaşımla tahmin edilmiştir. Kurumlar vergisinin düz oranlı olması, vergi hâsılatının vergi tabanı olan işletme kârına esnekliğinin birim esnek olmasına ($\varepsilon_{t_2,\pi} = 1$) yol açmaktadır. OECD yönteminin ikinci aşamasında ise işletme kârı ile üretim arasındaki esneklik şu formülle hesaplanmıştır:

$$\varepsilon_{\pi,y} = [1 - (1 - \pi) * \varepsilon_{w,y}] / \pi \quad (18)$$

Burada π , kâr/GSYH oranını ifade etmektedir ve gelir yöntemiyle GSYH verilerinin bir bileşeni olan işletme artığının faktör payı göstergeleriyle tanımlanmıştır. Söz konusu veriler 1980-2006 yılları arasında mevcut olduğundan, bu yıllardaki işletme artığı faktör paylarının ortalamaları % 57,99 bulunmuş ve (18) numaralı denklemde kullanılmıştır. Ücret ödemelerinin üretime olan esnekliği de önceden tahmin edilmiştir ($\varepsilon_{w,y} = 0,93$). Buna göre işletme kârının üretime olan esnekliği 1,05 olmuştur. Dolayısıyla kurumlar vergisi esneklik katsayısı ($\varepsilon_{t_2,\pi} * \varepsilon_{\pi,y}$) 1,05 olarak hesaplanmıştır.

Dolaylı vergilerin esneklik hesaplamasında ise, her ne kadar uygulanan vergi oranları bazı mal ve hizmetlerde farklılık gösterse de bu durumun kaideyi bozmadığı varsayılmakta ve dolaylı vergi hâsılatının vergi tabanına duyarlılığının birim esnek olduğu ($\varepsilon_{t_3,c} = 1$) kabul edilmektedir. Nitekim Avrupa Merkez Bankası yaklaşımı

çerçevesinde söz konusu ilişkiyi iki aşamalı en küçük kareler yöntemiyle tahmin eden çalışmalarda sonuç yine bire yakın çıkmıştır (bkz. Çebi ve Özlale, 2012: 19).

Dolaylı vergiler için vergi tabanı ile üretim arasındaki esneklik katsayısı da ARDL yöntemi kullanılarak 1998Q1-2012Q3 dönemi için tahmin edilmiştir:⁹

$$\partial \ln(C_t/Y_t^*) = \varepsilon_{c,y} \partial \ln(Y_t/Y_t^*) + u_t \quad (19)$$

Burada C_t , dolaylı vergi tabanını ifade etmektedir ve harcamalar yöntemiyle GSYH verilerinin bileşenlerinden yerleşik ve yerleşik olmayan hanehalklarının yurtiçi tüketimi ile devletin nihai tüketim harcamaları toplamıyla tanımlanmıştır. Y_t ve Y_t^* ise sırasıyla yeni GSYH serisini ve Hodrick-Prescott filtresi kullanılarak elde edilen potansiyel GSYH serisini ifade etmektedir. Veriler TÜFE (2003=100) kullanılarak reelleştirilmiş ve mevsimsellikten arındırılmıştır. Modelde önce sabit terim kullanılmış, ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığından modelden çıkarılmıştır. Modelin sonuçlarına göre tüketimin üretime olan esnekliği ($\varepsilon_{c,y}$) 0,99'dur. Bu durumda dolaylı vergilerin esneklik katsayısı ($\varepsilon_{t3,c} * \varepsilon_{c,y}$) 0,99 olarak hesaplanmıştır.

Hesaplanan vergi esneklik katsayılarının daha önce aynı hesaplamaları yapan çalışmalardaki sonuçlardan çok farklı olmadığı görülmüştür (bkz. EK 5). Gelir ve kurumlar vergilerinin esneklik değerleri ülkelerin vergi yapısına bağlı olarak değişebilmekle birlikte, dolaylı vergilerde kimi çalışmaların kuramsal olarak birim esnek varsaydığı esneklik değeri çalışmamızda da hesaplamalar sonucunda 0,99 çıkmıştır. Bu anlamda hesapladığımız vergi esneklik katsayılarının kuramsal olarak beklenen değerler olduğunu söyleyebiliriz.

⁹ Model, veri kısıtı nedeniyle 1998Q1-2012Q3 dönemi için test edilmiştir.

Üç vergi türünün esneklik katsayısının hesaplanmasının ardından 1980-2011 dönemi için potansiyel GSYH'nin hesaplanması gerekmektedir. 1980-2011 dönemi cari fiyatlarla GSYH serisi TÜFE (1987=100) kullanılarak reelleştirilmiş ve Hodrick-Prescott filtresi kullanılarak potansiyel GSYH serisi oluşturulmuştur.

Tablo 5. Türkiye'de Yapısal ve Devresel Birincil Denge (GSYH'ye Oran, %)

Yıllar	Birincil Denge	Yapısal Birincil Denge	Devresel Birincil Denge
1980	-1,93	-0,63	-1,30
1981	-0,44	0,48	-0,92
1982	-0,49	0,76	-1,25
1983	-0,54	2,15	-2,69
1984	-1,82	1,82	-3,64
1985	-0,24	2,70	-2,94
1986	-0,11	-0,29	0,18
1987	-0,33	-0,56	0,23
1988	0,64	0,84	-0,20
1989	0,25	0,15	0,10
1990	0,13	-0,11	0,24
1991	-1,11	-0,68	-0,43
1992	-0,49	0,01	-0,49
1993	-0,65	-0,94	0,29
1994	2,81	3,19	-0,38
1995	2,49	2,49	-0,01
1996	1,31	0,83	0,48
1997	0,10	-1,00	1,10
1998	3,76	2,86	0,90
1999	1,50	2,11	-0,61
2000	4,80	4,84	-0,04
2001	5,42	6,57	-1,15
2002	3,93	5,22	-1,29
2003	4,36	5,80	-1,43
2004	4,69	4,81	-0,11
2005	5,79	5,54	0,25
2006	5,45	4,82	0,63
2007	4,22	3,64	0,58
2008	3,61	3,17	0,43
2009	0,05	0,97	-0,92
2010	0,74	1,11	-0,36
2011	1,98	1,31	0,67

Yapısal birincil dengenin hesaplanmasında kullanılan gelir vergisi, kurumlar vergisi, dolaylı vergiler, devresel hareketlere duyarlı olmayan diğer bütçe gelirleri ve faiz dışı kamu harcamaları da TÜİK (2012)'den temin edilmiş ve aynı şekilde TÜFE (1987=100) kullanılarak reelleştirilmiştir. Oluşturulan veriler ve hesaplanan esneklik katsayıları Denklem (14)'e yerleştirilerek 1980-2011 dönemi yapısal birincil denge rakamlarına ulaşılmıştır.

Tablo 5'den de görüleceği gibi, gerçekleşen birincil dengeden yapısal birincil denge çıkarıldığında devresel birincil dengeye ulaşılmaktadır. Vergi esneklik katsayılarının yapısal birincil denge sonuçlarını ne kadar etkilediğini görmek için farklı esneklik değerleri altında yapısal birincil denge rakamlarına bakıldığında sonuçların benzer olduğu görülmüştür (bkz. EK 6).

Tablo 5, bize 1980-2011 yılları arasında gerçekleşen faiz dışı bütçe dengesinin ne kadarının iradi maliye politikalarından ve ne kadarının da konjonktürel dalgalanmalardan kaynaklandığını göstermektedir. Mesela 2011 yılında birincil fazla GSYH'nin % 1,98'i kadar olmuştur ve bunun 0,67'si otomatik istikrarlandırııcılar yoluyla devresel etkilerden kaynaklanmış, 1,31'i de iradi maliye politikası uygulamalarından kaynaklanmıştır.

4.2.2. Mali Uyum Dönemlerinin Tespit Edilmesi

Mali uyum dönemlerinin belirlenmesi için sadece hangi kriterin esas alınacağı değil, aynı zamanda kullanılan kriterdeki ne kadarlık bir değişimin kabul edileceği de önemlidir. Diğer bir ifadeyle mali uyumun sağlanması için yapısal birincil dengenin hangi zaman aralığında ne kadar artması gerekir? Bu konudaki genel kanı, ardışık iki yılda yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranı % 1,5 arttığında mali uyumun

sağlandığı yönündedir. Mali uyum için yapısal birincil dengedeki kabul edilen artış oranı farklılıklar gösterse de, ciddi bir ayırım bulunmamaktadır.¹⁰

Tablo 6. Yapısal Birincil Denge, Çıktı Açığı ve Mali Tutum (Potansiyel GSYH'ye Oran, %)

Yıllar	Yapısal Birincil Denge	Yapısal Birincil Denge (Değişim)	Çıktı Açığı	Çıktı Açığı (Değişim)	Mali Tutum
1980	-0,63	-	-1,58	-	-
1981	0,48	1,11	3,33	4,91	Konjonktür Karşıtı
1982	0,76	0,28	0,02	-3,31	Nötr
1983	2,15	1,38	-5,19	-5,21	Konjonktür Yanlısı
1984	1,82	-0,32	-4,70	0,49	Nötr
1985	2,70	0,88	-0,78	3,92	Konjonktür Karşıtı
1986	-0,29	-3,00	1,90	2,68	Konjonktür Yanlısı
1987	-0,56	-0,27	2,34	0,44	Nötr
1988	0,84	1,40	-2,42	-4,76	Konjonktür Yanlısı
1989	0,15	-0,69	1,08	3,50	Konjonktür Yanlısı
1990	-0,11	-0,26	5,29	4,21	Nötr
1991	-0,68	-0,57	-1,34	-6,62	Konjonktür Karşıtı
1992	0,01	0,69	-2,03	-0,69	Konjonktür Yanlısı
1993	-0,94	-0,95	4,45	6,48	Konjonktür Yanlısı
1994	3,19	4,14	-3,11	-7,56	Konjonktür Yanlısı
1995	2,49	-0,70	1,72	4,82	Konjonktür Yanlısı
1996	0,83	-1,67	5,88	4,16	Konjonktür Yanlısı
1997	-1,00	-1,83	10,11	4,23	Konjonktür Yanlısı
1998	2,86	3,86	7,08	-3,02	Konjonktür Yanlısı
1999	2,11	-0,75	-3,99	-11,08	Konjonktür Karşıtı
2000	4,84	2,73	-2,22	1,78	Konjonktür Karşıtı
2001	6,57	1,73	-9,94	-7,72	Konjonktür Yanlısı
2002	5,22	-1,35	-11,06	-1,12	Konjonktür Karşıtı
2003	5,80	0,57	-10,09	0,96	Konjonktür Karşıtı
2004	4,81	-0,99	-1,14	8,95	Konjonktür Yanlısı
2005	5,54	0,73	2,75	3,89	Konjonktür Karşıtı
2006	4,82	-0,72	5,98	3,23	Konjonktür Yanlısı
2007	3,64	-1,18	4,76	-1,22	Konjonktür Karşıtı
2008	3,17	-0,47	3,54	-1,22	Nötr
2009	0,97	-2,20	-5,47	-9,01	Konjonktür Karşıtı
2010	1,11	0,14	-2,27	3,20	Nötr
2011	1,31	0,20	4,60	6,87	Nötr

Çalışmamızda yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının ardışık iki yıl içinde en az % 1,5 arttığı ve bu yıllarda negatif bir değer almadığı dönemler mali uyum dönemi olarak kabul edilmiştir. Buna göre 1980-2011 yılları arasında mali

¹⁰ Literatürdeki mali uyum hesaplamalarında kullanılan tanımlar için EK 1'e bakınız.

uyumun sağlandığı dönemler Tablo 6’den tespit edilmiş (koyu renkli hücreler) ve Tablo 7’de listelenmiştir.

Mali uyum dönemlerinin hangi maliye politikası aracından kaynaklandığı göz önünde bulundurularak bir ayrıma gidilebilmektedir. Buna göre herhangi bir mali uyum dönemindeki yapısal birincil denge artışının yarısından fazlası harcama azalışından kaynaklanıyorsa “harcama temelli uyum dönemi”, yarısından fazlası gelir artışından kaynaklanıyorsa “gelir temelli uyum dönemi” söz konusudur. Tablo 7, mali uyum dönemlerini bu ayrıma göre göstermektedir. Buna göre 1994 ve 1998 yılları harcamaların azalışından kaynaklanan mali uyum dönemleri, 1982-1983 ve 2000-2001 yılları gelir artışından kaynaklanan mali uyum dönemleridir.

Tablo 7. Mali Uyum Dönemleri

Harcama Temelli Uyum Dönemleri	Gelir Temelli Uyum Dönemleri	Uyum Olmayan Dönemler
1994 1998	1982-1983 2000-2001	1980-1981 1984-1993 1995-1997 1999 2002-2011

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı BÜMKO (2013) verileri ve kendi hesaplamalarımız.

1980’lerin başlarında fiyat kontrollerinin tamamen kaldırılması ve genel fiyat hareketlerinin çok üstünde gerçekleşen KİT zamları, KİT’lerin finansal durumunu rahatlatmıştır. Bu nedenle, vergi tahsilâtındaki düzelmeler ile kamu harcamalarındaki küçük çaplı kısıntılar kamu kesimi dengelerinin 1982 ve 1983 yıllarında önceki dönemlere göre düzelmesine yol açmıştır (Boratav, 2007: 151). Nitekim çalışmamızdaki hesaplamalarda söz konusu yıllar mali uyumun sağlandığı yıllardır. Bu yıllarda vergilerin artış ve harcamaların azalış çabaları ile KİT hesaplarının iyileşmesinin yanı sıra, tarımsal destek politikaları azaltılmış, finansal enstrümanlar çeşitlendirilmiş, faiz oranları serbest bırakılmış, ithalat kotaları azaltılmış ve dönemin

politik gelişmeleri gereği emek piyasası askeri kontrol altında tutulmuştur (Boratav, Türel ve Yeldan, 1996: 374).

1994 yılında sağlanan mali uyumda kamu harcamalarındaki azalışın rolünün yanı sıra, *net aktif vergisi* ve *ekonomik denge vergisi* uygulamasının da rolü vardır. Aslında bir tür servet vergisi olan net aktif vergisi ve gelir vergisine ek olan ekonomik denge vergisi 1994 yılı dolaysız vergi gelirlerinin % 21'ini oluşturmuştur; ancak tek yıllık bir uygulama olarak kalmış ve diğer yıllarda uygulanmamıştır (Boratav, 2007: 180).

1998 yılında ise IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması sonucunda kamu maliyesi göstergeleri revize edilmiş ve Bütçe Programında öngörülen birincil fazla hedefi artırılmıştır. Buna bağlı olarak faiz dışı bütçe harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı 1998 yılında önemli ölçüde azalmıştır. 1997 yılında % 71,5 olan bu oran, 1998 yılında % 60,4'e inmiştir. Bu gelişme, faiz dışı harcamaları oluşturan cari, yatırım ve diğer transfer harcamalarının paylarının 1997 yılına göre azalmasından ve faiz ödemelerinin payının artmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca vergi ve özelleştirme gelirlerinin arttığı 1998 yılında ek bütçe çıkarılmamış, vergi gelirlerinde beklenenin üzerinde gerçekleşen artışlar ile “ödenek tamamlaması” yapılmıştır ki, tüm bu gelişmeler mali uyumun bir parçası olmuştur.

2000 yılı içinde vadesi gelecek olan iç borç senetlerinin yüksek oranda reel faiz getireceği anlaşıncaya, bu senetler bir defaya mahsus olmak üzere bir ek faiz vergisine tabi tutulmuştur. Bu vergi gelirlerinin toplam dolaysız vergi gelirleri içindeki payı % 16 olmuştur. İç borç sarmalını hafifletebilecek potansiyeli olduğu halde finans ve rantie çevrelerinin baskısıyla vergi sisteminin sürekli bir unsuru olmayan bu

uygulamanın, 2000-2001 mali uyum dönemine katkısı olmuştur (Boratav, 2007: 180).

Tablo 6'daki çıktı açığı (output gap), reel GSYH'nin potansiyel reel GSYH'den farkının potansiyel reel GSYH'ye oranlanmasıyla bulunmuştur ($\frac{Y_t - Y_t^*}{Y_t^*}$). Çıktı açığındaki ve yapısal birincil dengedeki değişimler, hükümetlerin hangi yıllarda nasıl bir mali tutum (fiscal stance) izlediğini görmemize yardımcı olmuştur. Buna göre yapısal birincil dengedeki değişimler pozitif olduğunda hükümetin daraltıcı maliye politikası uyguladığı, negatif olduğunda ise genişletici maliye politikası uyguladığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde çıktı açığındaki değişim pozitif olduğunda üretimin arttığı, negatif olduğunda ise üretimin azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yapısal birincil dengedeki değişim ile çıktı açığındaki değişimin işaretleri aynı olduğunda konjonktür karşıtı (counter-cyclical) maliye politikası, işaretleri farklı olduğunda ise konjonktür yanlısı (pro-cyclical) maliye politikası uygulanmış demektir. 1980 sonrası yaptığımız hesaplamalara göre Tablo 6'ya baktığımızda, mali uyum dönemlerinde genellikle konjonktür yanlısı maliye politikalarının uygulandığını görmekteyiz. Bu da ortodoks iktisat bakış açısının önceliklerinden biri olan mali disiplinin, daralma dönemlerinde konjonktür yanlısı sonuçlar doğurmasından kaynaklanıyor olabilir. Bilindiği gibi, mali uyumu sağlamak adına önerilen bir denk bütçe kuralı veya sayısal bir mali kural uygulaması ekonominin daralma dönemlerinde de kamu harcamalarının azalmasını ve vergi gelirlerinin artmasını gerektirmektedir. Bu durum daralma dönemlerinde konjonktür yanlısı politikalara neden olmaktadır. Bu nedenle devletin kendisine konjonktür karşıtı politikalar uygulayacak hareket alanı bulabilmesi için, yapısalcı yorum mali kural uygulamalarına şüpheli bakmaktadır.

Son yıllarda, özellikle de IMF anlaşmalarının sona erdiği 2008'den bu yana, çıktı açığı ve yapısal birincil dengedeki değişimin sadece işaretleri dikkate alınırsa konjonktür karşıtı maliye politikalarının uygulandığı söylenebilir. Ancak yapısal birincil dengedeki değişimin % 0,5'in altında kaldığı dönemlerde aslında iradi maliye politikalarının yok denecek kadar az etkisinin olması, bu dönemlerdeki mali tutumun yansız (nötr) olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle 2005 yılından bu yana yapısal birincil fazla sürekli bir düşüş seyrine girmiş ve neredeyse yansız maliye politikaları uygulanarak bütçe dengesi üretim düzeyinin kaderine terk edilmiştir. Bu dönemin tek istisnası, son küresel krizin Türkiye'de başlangıcı olan 2009 yılıdır. 2009 yılında üretim düzeyi çok büyük oranda düşmüş ve faiz dışı dengede neredeyse hiç değişim olmamıştır. Bu dönemde genişletici maliye politikası uygulanarak konjonktür karşıtı bir tutum izlenmiştir.

Türkiye'nin 1980 sonrası IMF ile yaptığı stand-by anlaşmaları ile mali uyum dönemleri arasında bir paralellik olup olmadığına bakıldığında ise, mali uyum dönemlerinin söz konusu anlaşmalara tekabül ettiği görülmektedir. Mali uyumun sağlanamadığı ama stand-by anlaşmalarının sürdüğü dönemlerde de yapısal birincil denge hep pozitif kalmış, diğer bir ifadeyle yapısal faiz dışı fazla söz konusu olmuştur. Bu da, anlaşmalar doğrultusunda verilen taahhütlerle açıklanabilir bir maliye politikası gelişimidir.

4.3. Mali Uyum Dönemlerinin Etkileri

Mali uyum dönemlerinin tespit edilmesi, bu dönemlerin ekonomik etkilerini yapısalci perspektiften tartışmak ve değerlendirmek için bir ön adımdır. Bu nedenle tespit edilen mali uyum dönemlerinin ekonomik etkilerini incelemek gerekir. Mali

uyum dönemlerinin etkilerini analiz etmek için iki yöntem vardır: ortalama analizi ve parametrik tahmin. Ortalama analizinde uyum dönemlerinden bir örneklem seçilir ve her dönemin sonucundaki ekonomik göstergelerin gelişimine bakılır. Bu bağlamda, örneklemdeki tüm dönemlerin ortalama rakamları uyum dönemlerinin öncesi ve sonrasındaki dönemlerin ortalama rakamlarıyla karşılaştırılır. Parametrik tahmin yöntemi ise örneklemdeki tüm veri göstergelerini kullanarak ana değişkenlerin iki taraflı korelasyonları ve doğrusal regresyonları üzerine kuruludur. Her iki yöntem de birbirini tamamlayıcı nitelikte olabilir. Ancak ortalama analizi bir yıldan fazla süren mali uyum dönemleriyle ilgilenirken, parametrik analiz bu dönemlerin seçimi için herhangi bir ölçüt ortaya koymamaktadır. Ayrıca ortalama analizi geniş bir ekonomik değişken setinin eşzamanlı evriminin kapsamlı bir tanımını sunarken, parametrik analiz değişkenlerin belirleyicilerini incelemek için kısıtlıdır (Mulas-Granados, 2005: 66). Değişkenlerin ölçeklerinin isimsel (nominal), sırasal (ordinal) ya da aralıksal (interval) olması durumunda genellikle parametrik olmayan yöntemler tercih edildiğinden ve mali uyum dönemleri aralıksal ölçeklere sahip olduğundan çalışmamızda ortalama analizi yöntemi kullanılmıştır.¹¹

Ortalama analizi, ekonomik değişkenlerin mali uyum dönemindeki ve uyum döneminden iki yıl önce ve iki yıl sonraki ortalama değerlerine bakmayı ifade eder. Uyum döneminden önce ve sonra iki yıllık bir aralığa bakılmasının ana nedeni, mali uyum ve diğer ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemenin oldukça zor olmasıdır. Çünkü diğer ekonomik değişkenler başka birçok faktörün etkisini yansıtıyor olabilir.

¹¹ Ortalama analiziyle mali uyum dönemlerinin etkilerini inceleyen çalışmalar için bakınız: McDermott ve Wescott (1996); Mulas-Granados (2005); Özatay (2008).

Çalışmamızda harcama temelli ve gelir temelli mali uyum dönemleri ile uyum olmayan dönemlerin etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre ekonomik değişkenlerin her bir uyum döneminden iki yıl önceki, iki yıl sonraki, uyum dönemindeki ve uyum olmayan dönemlerdeki değerlerinin ortalamaları alınmıştır. Analizin sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

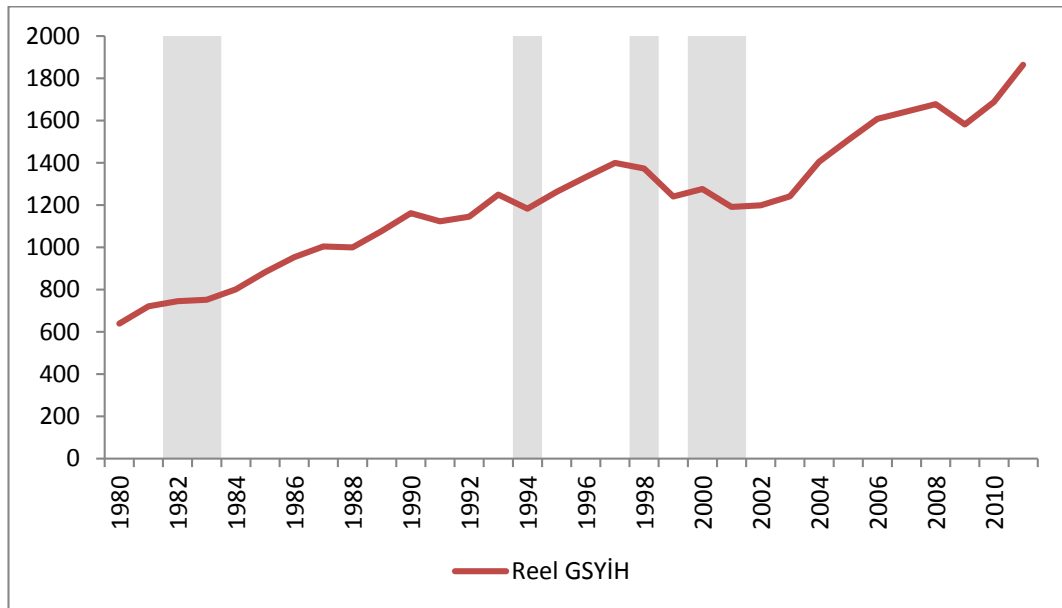
Tablo 8. Harcama ve Gelir Temelli Mali Uyum Dönemlerinin Ekonomik Etkileri

	Harcama Temelli Uyum			Gelir Temelli Uyum			Uyum Olmayan Dönemler
	Uyumdan Önce	Uyum Dönemi	Uyumdan Sonra	Uyumdan Önce	Uyum Dönemi	Uyumdan Sonra	
Reel GSYH (% değişim)	5,44	-3,65	1,37	-1,93	0,12	5,20	4,29
İşsizlik Oranı (%)	8,19	8,26	7,60	7,97	7,92	9,37	9,36
Enflasyon Oranı (%)	75,57	95,48	72,04	71,23	42,28	40,92	44,54
Özel Tüketim (% değişim)	7,18	-2,40	4,23	-0,93	2,15	3,53	4,43
Toplam Yatırım (% değişim)	15,43	-9,95	6,10	-5,27	-2,85	9,40	9,75
Kamu Yatırımı (% değişim)	16,63	-8,45	4,13	15,90	-0,75	5,50	6,40
Özel Yatırım (% değişim)	16,33	-9,50	6,80	-13,37	-2,58	12,58	12,53
Reel Efektif Döviz Kuru	108,38	101,85	106,05	130,63	124,10	127,30	124,46
Net İhracat (% değişim)	-7,45	23,40	-7,40	21,20	11,55	-1,15	-1,58
İhracat (% değişim)	14,95	13,60	10,55	24,83	17,25	17,03	11,65
İthalat (% değişim)	22,40	-9,80	17,95	3,63	5,70	18,18	13,23

Reel GSYH’deki değişime baktığımızda, her iki uyum türünün uyumdan önceki rakamlarının çok farklı olduğunu görmekteyiz. Buna göre, ekonominin daraldığı dönemlerin ardından gelir temelli mali uyumun tercih edildiğini söyleyebiliriz. Türkiye’de vergi yapısının dolaylı vergi ağırlıklı olması ve bu vergilerin de dolaysız vergilere göre daha az esnek olması, diğer bir ifadeyle kamu gelirleri açısından otomatik istikrarlandırıcıların güçlü bir yapıda olmaması, bu

durumun müsebbibi olabilir. Gelir temelli uyum dönemlerinde ekonomik büyümede yok denecek kadar düşük bir artış olmakla birlikte, harcama temelli mali uyum dönemlerinde tersine küçülme yaşanmıştır. Bu durum, tipik Keynesyen çarpan analizi ve yapısalci yorumlarla açıklanabilir. Kamu harcamalarını azaltmaya yönelik bir mali uyum döneminde ekonominin daralması, yapısalci perspektiften beklenen bir durumdur. Harcama temelli mali uyumun görece daha iyi sonuçlar verdiğini savunan ortodoks yazınının tersine Türkiye’de kamu harcamalarının kısılması pek de olumlu sonuçlar vermemiştir. Gelir temelli mali uyumun reel GSYH’de azalmaya yol açmasa da % 0,12 gibi çok düşük bir oranda artması Türkiye’nin vergi yapısına ve hatta vergi gayretinin düşük olmasına bağlanabilir.

Grafik 6. Mali Uyum Dönemlerinde Reel GSYH (TÜFE 1987=100)



Veri Kaynağı: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013.

Gelir ve harcama temelli mali uyum ayrımına gitmeden tüm mali uyum dönemlerinin etkilerine Tablo 9’dan baktığımızda ise, mali uyum çabalarının genel olarak ekonominin daralmasına yol açtığını ve uyumun olmadığı yıllarda büyümenin ortalama % 4,29 olduğunu görürüz. Özetle az gelişmiş ülkeler için önemli bir

gösterge olan GSYH'deki değişim, yapısalcıların da söylediği gibi, özellikle harcamaların azaltılmasına dayalı olarak kamunun küçültülme çabaları sonucunda azalma yönünde olmaktadır. Grafik 6'dan da görüleceği üzere, uzun dönemde bir artış trendinde olan reel GSYH, koyu renkle gösterilen mali uyum dönemlerinde azalma göstermiştir.

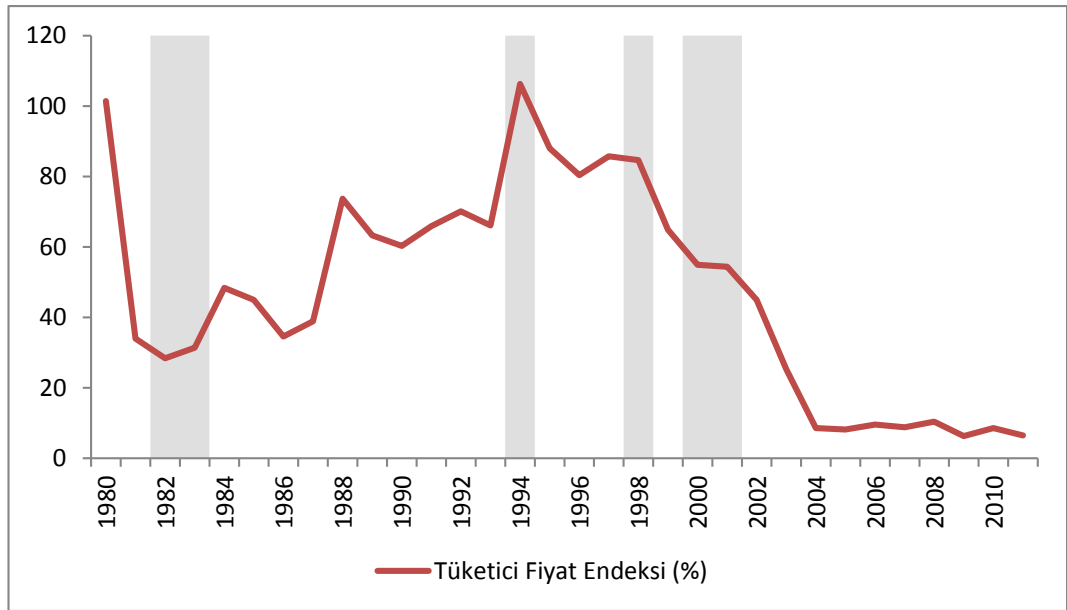
İşsizlik oranının mali uyum dönemlerinde çok ciddi değişikliklere uğramadığı görülmektedir. Harcama temelli uyum dönemlerinde işsizlik çok az da olsa artmakta ve gelir temelli uyum dönemlerinde çok az azalmaktadır. Tablo 9'dan tüm mali uyum dönemlerine baktığımızda da uyum sonrası dönemlerde işsizlik oranının arttığını görmekteyiz. Uyum olmayan dönemlerde ise işsizlik oranı ortalama % 9,36'dır. Bunun nedeni, 2001 yılı sonrası işsizlik oranlarının iki haneli seviyelerde seyretmesidir. Ayrıca işsizlik oranındaki dalgalanmaların GSYH'deki dalgalanmalarla aynı şiddette olmaması, diğer bir ifadeyle ulusal gelirdeki değişim pozitifken bile işsizlik oranının katı bir şekilde yüksek kalması, istihdamsız büyüme (jobless growth) ve kapasite kullanım oranındaki düşmeler ile açıklanabilir. Bilindiği gibi sanayi üretiminin ithalat bağımlılığının hızla arttığı ve daha fazla dış talep yaratılmasına bağımlı hale gelen Türkiye ekonomisinde ihracattaki büyüme de ithalattaki büyümeye bağımlı hale gelmiştir. Yurtdışı ithal girdilere sınırlı ölçüde katma değer ekleyerek geliştirilen ihracat, hem yurtiçi aramalı üretiminin hem de yurtiçi sanayi üretiminin teknolojik girdi-çıktı bağlantılarının parçalanmasına yol açmıştır. Böylece ihracat artışı yaşayan sektörler dahi katma değer ve istihdam artışı gerçekleştirmede zayıf kalmıştır (BSB, 2009: 101).

Mali uyum dönemlerinde enflasyon oranındaki değişimlere baktığımızda ise şaşırtıcı sonuçlar görmekteyiz. Kamu harcamalarının azaltılmasına dayalı uyum

dönemlerinde enflasyon oranının azalması beklenirken, tersine bu oran artmıştır. Kuramsal beklentilere ters olan bu durum, enflasyon arttığı için kamu harcamalarının azaltıldığı yönündeki nedensellik ilişkisini akla getirmektedir. Bununla birlikte gelir temelli uyum dönemlerinde kuramsal olarak beklendiği gibi enflasyon oranı azalmıştır. Burada bir kere daha görmekteyiz ki, ortodoks yaklaşımın vurguladığı gibi kamu harcamalarının azaltılmasına dayalı bir mali uyum çabası, ekonomide her zaman olumlu sonuçlar vermemektedir. Ayrıca fiyat artışlarının yapısal nedenlerini göz ardı eden ve fiyat artışlarının nedenleri arasında kamu harcamalarının artışını vurgulayan ortodoks yaklaşımın tersine, Türkiye’de kamu harcamalarının azalmasına yönelik maliye politikasının uygulandığı dönemlerde fiyatların artış seyrinde (uyumdan önce % 75,57 iken, uyum döneminde % 95,48) olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bize enflasyonun yapısal kaynaklarının varlığını göstermektedir. Bilindiği üzere, yapısalcılara göre dış ticaret dengesizlikleri, ihracat gelirlerindeki büyük dalgalanmalar, üretimin dışa bağımlılığı, sektörel dengesizlikler, sosyo-politik gerginlikler ve vergi yapısı gibi unsurlar da enflasyonun kaynakları arasındadır. Nitekim Türkiye’de 1989’u izleyen yıllarda yüksek faizli iç borçlanma, iç borçların döndürülmesi sorununu gündeme getirmiştir. Bu durumun yol açtığı kamu finansmanındaki yetersizlik, vergi gelirlerinin artırılması yönünde baskılar oluşturmuş ve dolaylı vergilerin ölçüsüz boyutlarda yükseltilmesine neden olmuştur. Vergi yükünün en kolay ve adaletsiz artırıldığı dolaylı vergi artışı sonucunda Türkiye’de akaryakıt fiyatları yükselmiş ve bu da diğer ürünlerin fiyat artışlarını tetiklemiştir (Boratav, 2007: 179). Fiyat artışlarının ve mali uyum dönemlerinin bir arada olduğu Grafik 7’de görüleceği üzere, ilk ve son uyum döneminde ortalama enflasyon, önceki iki yılın ortalamasına göre azalmakta; 1994 ile 1998 uyum

dönemlerinde ise artmaktadır. Tablo 9'dan tüm mali uyum dönemlerinin toplamda enflasyona olan etkisine baktığımızda ise, uyum dönemlerinde enflasyon oranının düştüğünü görmekteyiz. Bunun nedeni, vergi gelirlerinin artırılmasına dayalı uyum dönemlerinde yaşanan fiyat düşüşlerinin ortalamayı düşürmesidir. Ancak yine de uyum olmayan dönemlerdeki enflasyon oranı (% 44,54) uyum dönemlerinkine (% 60,01) göre daha düşüktür. 2002 yılı sonrası işsizlik oranlarının şiddetle yükselmesi ve bunun toplam talebi olumsuz etkileyerek fiyatların düşmesine neden olması da, uyum olmayan dönemlerdeki enflasyon oranı ortalamasını etkilemektedir. Ayrıca uzun dönemde enflasyon oranlarının artış ve azalış şeklinde belirli bir dalgalanma halinde olduğunu düşündüğümüzde, içinde bulunduğumuz on yıldaki düşüşün tekrar artış eğilimine dönme ihtimalinden bahsedebiliriz.

Grafik 7. Mali Uyum Dönemlerinde Enflasyon Oranı



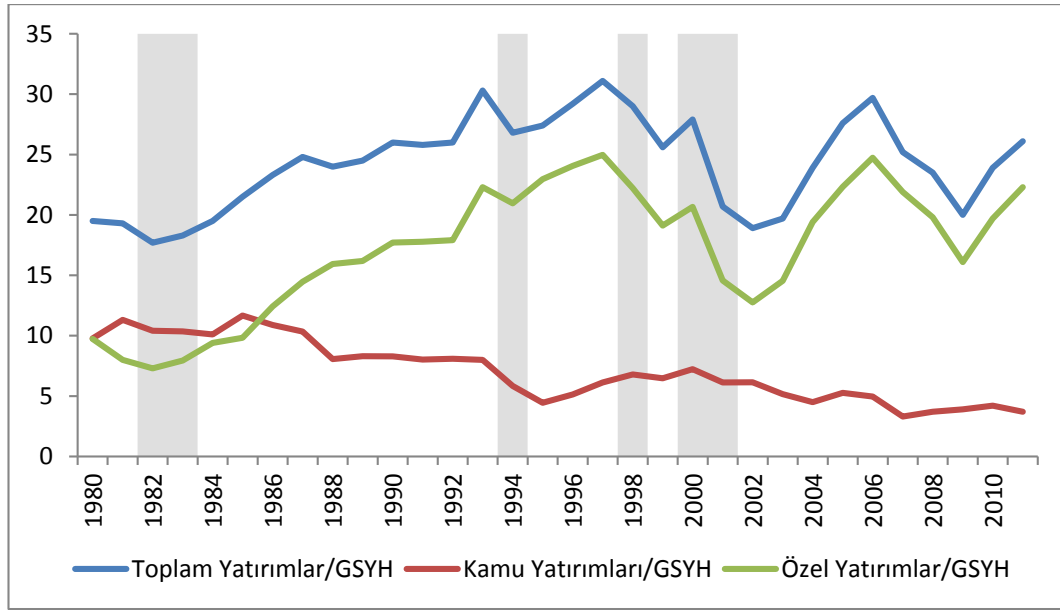
Veri Kaynağı: TÜİK, 2012.

Mali uyum çabalarının ekonomideki daraltıcı etkisi toplam talebi olumsuz etkileyerek başlamaktadır. Bu da, ekonomideki özel tüketim harcamalarının azalması anlamına gelmektedir. Nitekim Tablo 9'dan da görüldüğü gibi, özel tüketim

harcamalarının artış hızı uyum dönemlerinden önce % 3,70 ve uyum dönemlerinden sonra % 3,88 iken, uyum dönemlerinde % 0,63'e düşmüştür. Uyum olmayan dönemlerde ise özel tüketim harcamalarının artış hızı % 4,43 olmuştur. Sıkı maliye politikasının uygulandığı dönemlerde özel tüketim harcamalarındaki bu düşüş kuramsal olarak beklenen bir durumdur. Ancak mali uyum dönemlerini gelir ve harcama temelli olarak ayırdığımızda beklenenin dışında gelişen sonuçlarla karşılaşmaktayız. Kamu harcamalarının kısılmasına dayalı mali uyum dönemlerinde özel tüketim harcamaları, kendinden önceki ve sonraki dönemlere göre büyük bir farkla azalışa geçmiştir; kamu gelirlerinin artışına dayalı mali uyum dönemlerinde ise özel tüketim harcamaları, uyumdan önceki döneme göre artışa geçmiştir. Kuramsal olarak vergilerin artırılmasının tüketimi azaltması beklenir. Ancak Türkiye'de gelir temelli uyum dönemlerindeki tüketim harcamalarının uyumdan önceki tüketim harcamalarına göre artması, ekonomik aktörlerin tüketim modellerinin vergilere olan duyarlılığıyla ve 2000-2001 gelir temelli uyum döneminden önceki yılların 1998 harcama temelli uyum döneminin özel tüketim harcamalarındaki azaltıcı etkisine denk gelmesiyle açıklanabilir. Ayrıca mali uyum dönemlerinin ekonominin önemli kriz yıllarına karşılık gelmesi ve buna bağlı olarak söz konusu yıllarda yaşanan başka yapısal dinamiklerin de etkili olması muhtemeldir. Kriz yıllarında ertelenen tüketim talebi buna örnek olarak gösterilebilir. Ertelenen talebin kriz sonrası güven ortamı sağlanmaya başladığında canlanması, mali uyumun olmadığı yıllardaki tüketim harcamaları rakamının artmasına neden olabilir.

Yatırım harcamalarındaki değişimler de yapısalcı perspektiften önemli sonuçlar vermiştir. Harcama temelli uyum dönemlerinden önce kamu yatırımları, özel yatırımlar ve toplam yatırımlardaki artış oranı % 15'in üzerinde iken, uyum

döneminde önemli azalmalar söz konusu olmuş ve uyum dönemlerinden sonra tüm yatırım harcamaları tekrar artışa geçmiştir. Gelir temelli mali uyum dönemlerinde de kamu yatırımları, özel yatırımlar ve toplam yatırım harcamaları azalma göstermiştir. Ancak bu dönemlerdeki azalma harcama temelli uyum dönemine göre daha düşük olmuştur. Tüm mali uyum dönemlerinin toplam etkisine Tablo 9'dan baktığımızda da, mali uyum dönemlerinden önce ve sonra tüm yatırım harcamalarının artış halinde olduğunu ve mali uyum dönemlerinde azaldığını görmekteyiz. Mali uyum olmayan dönemlerde ise özel yatırımlardaki ortalama artış oranı kamu yatırımlarındaki ortalama artış oranından daha fazla olmuştur. Bu durum, kamu harcamalarının artmasının özel yatırım harcamalarını olumsuz etkileyerek özel sektörü ekonomiden dışlayacağı yönündeki ortodoks söylemin, diğer bir ifadeyle dışlama etkisinin (crowding-out) tersine, Türkiye'de kamu sektörünün özel sektörü piyasaya teşvik ettiğini (crowding-in) göstermektedir. Boratav, Türel ve Yeldan (1996: 379) da Türkiye'de dışlama etkisinin olmadığını gösteren ekonometrik bulguların olduğunu açıklamıştır. Grafik 8, yatırım harcamalarının trendini göstermektedir. Koyu renkli alanlar mali uyum dönemlerini ifade etmektedir. Uzun vadede kamu yatırımları ile özel yatırımların eğilimleri farklılık göstermektedir. Özel yatırımlar uzun dönemde artarken, kamu yatırımları azalmaktadır. 1980 sonrası neoliberal politikaların hızlanması ve devletin üretimden çekilmesi kamu yatırımlarının uzun dönemde azalmasını açıklamaktadır. Ancak sadece mali uyum dönemlerine baktığımızda Grafik 8'den de görülmektedir ki, mali uyum dönemlerinde hem kamu yatırımları hem de özel yatırımlar ve buna bağlı olarak da toplam yatırım harcamaları azalma göstermektedir.

Grafik 8. Mali Uyum Dönemlerinde Yatırım Harcamaları

Veri Kaynağı: TÜİK, 2012.

Esnek döviz kuru politikası ve tam sermaye hareketliliği altında daraltıcı maliye politikasının faiz oranını düşürerek yerli paraya değer kaybettirmesi kuramsal olarak beklenir. Türkiye’de de 1980-2011 yılları arasında yaşanan mali uyum dönemlerinde reel efektif döviz kuru düşmüştür. Bilindiği gibi nominal efektif döviz kuru, iki para biriminin karşılıklı fiyatının ağırlıklandırılmış bir ortalamasıdır. Reel efektif döviz kuru ise, nominal efektif döviz kurunun fiyat endeksleri oranlarına göre ağırlıklandırılarak düzeltilmiş halidir ve ülkelerin rekabet güçleri hakkında bilgi edinmek için önemli bir göstergedir. Türkiye’de hem harcama hem de gelir temelli mali uyum dönemlerindeki reel efektif döviz kuru, uyum öncesi ve uyum sonrası dönemlerdeki değerlerine göre düşük kalmıştır. Bir başka ifadeyle, sıkı maliye politikasının uygulandığı mali uyum dönemlerinde Türk Lirası değer kaybetmiştir. Bununla birlikte mali uyum olmayan dönemlerin döviz kuru endeksi ortalamaları (124,46) uyum dönemlerinin döviz kuru endeksi ortalamalarının (116,68) üzerinde kalmıştır.

Tablo 9. Tüm Mali Uyum Dönemlerinin Ekonomik Etkileri

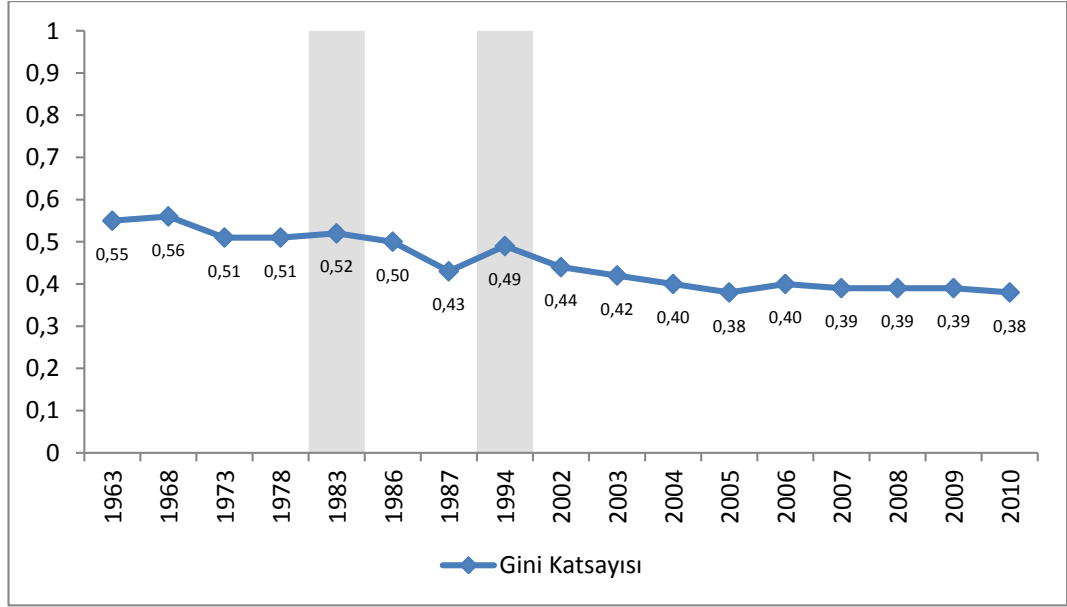
	Mali Uyum			Uyum Olmayan Dönemler
	Uyumdan Önce	Uyum Dönemi	Uyumdan Sonra	
Reel GSYH (% değişim)	1,75	-1,14	3,28	4,29
İşsizlik Oranı (%)	8,08	8,03	8,49	9,36
Enflasyon Oranı (%)	73,40	60,01	56,48	44,54
Özel Tüketim (% değişim)	3,70	0,63	3,88	4,43
Toplam Yatırım (% değişim)	6,56	-5,22	7,75	9,75
Kamu Yatırımı (% değişim)	16,26	-3,32	4,81	6,40
Özel Yatırım (% değişim)	3,60	-4,88	9,69	12,53
Reel Efektif Döviz Kuru	119,50	116,68	116,68	124,46
Net İhracat (% değişim)	4,83	15,50	-4,28	-1,58
İhracat (% değişim)	19,19	16,03	13,79	11,65
İthalat (% değişim)	14,36	0,53	18,06	13,23

Mali uyum dönemlerinde Türk Lirası'nın değer kaybetmesi, bu dönemlerde ihracatın artması ve/veya ithalatın azalmasına neden olmuş olabilir. Bir diğer ifadeyle net ihracatın mali uyum dönemlerinde artması beklenmektedir. Nitekim Türkiye'de 1980-2011 yılları arasındaki mali uyum dönemlerinde bu beklenti gerçekleşmiştir. Tablo 9'dan da görüleceği gibi, net ihracat artış oranı uyum dönemlerinden önce ortalama % 4,83 ve uyum dönemlerinden sonra ortalama % -4,28 iken, mali uyum dönemlerinde % 15,5 gibi yüksek bir düzeyde olmuştur. Mali uyum olmayan dönemlerde net ihracatın ortalama % 1,58 azaldığını düşünürsek, uyum sürecinin net ihracatı yüksek derecede artırdığını söyleyebiliriz. Bu durum her ne kadar genişletici ve olumlu bir gelişme gibi görünse de, yapısalci perspektiften durum daha farklı yorumlanmaktadır. Mali uyum dönemlerinde yaşanan üretim

daralması, üretimi ara malı ithalatına bağlı olan azgelişmiş ülkelerde ithalatın azalmasına yol açacak ve dış ticaret dengesini olumlu etkileyecektir. Böyle bir durumda ihracatın da dış ticaret dengesini olumlu etkileyebilmesi için ya dünyaca ünlü bir tüketim malı ihracatçısı olmak ya da dış pazar yaratacak yatırımları genişletmek gerekmektedir. Nitekim Türkiye’de mali uyum dönemlerinde ihracatta çok büyük artışlar olmasa da ithalatın çok büyük oranlarda azaldığı görülmektedir (bkz. Tablo 9). Bu da, net ihracatta yaşanan genişlemenin ithalat daralmasından kaynaklandığı anlamına gelmektedir.

Mali uyumun ekonomik etkilerini incelerken gelir dağılımına olan etkisine de bakmak yapısalcı yorum açısından esasen önemli bir konudur. Ancak Türkiye için gelir dağılımı verileri kesintisiz bir seri şeklinde bulunmadığından ve mevcut verilerde her yılın değeri aynı içeriğe sahip olmadığından, mali uyum dönemlerinin ortalama analiziyle gelir dağılımına etkisini görmek güçtür. Yine de Türkiye için mevcut Gini katsayıları incelendiğinde, ortodoks mali uyumun sağlandığı dönemlerde katsayının arttığını görmekteyiz (bkz. Grafik 9). Bilindiği gibi, Gini katsayısı kişisel gelir dağılımını ölçmede kullanılan tekniklerden biridir. 0 ile 1 arasında bir değer alan Gini katsayısında değer arttıkça daha büyük bir eşitsizlik söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, bütçe dengesini sağlamak amacıyla uygulanan sıkı maliye politikalarının gelir dağılımında adaleti bozduğunu söyleyebiliriz. Bu da, gelir dağılımında adalet gibi bir kaygısı olmayan neoklasik yaklaşımın benimsendiği 1980 sonrası politika tercihlerine göre tutarlı bir sonuçtur.

Grafik 9. Gini Katsayısı



Veri Kaynağı: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013.

Genel olarak, Türkiye’de 1980-2011 dönemi için mali uyumun ekonomik etkileri yapısalcı yaklaşımı haklı çıkarmıştır. Mali uyum çabaları ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiş, özel tüketim ve yatırım harcamalarını azaltmış, Türk Lirası’na değer kaybettirmiştir. Ayrıca ortodoks yaklaşımın savunduğunun tersine, kamu harcamalarının azaltılmasına dayanan mali uyum çabalarının Türkiye’deki etkileri daha olumsuz olmuştur. Harcama temelli mali uyum dönemlerinde reel GSYH düşmüş, enflasyon oranı ve işsizlik oranı artmış, reel efektif döviz kuru düşmüş, özel tüketim ve yatırım harcamaları azalmıştır. Tüm bu sonuçlar bize her ekonominin aynı modellenemeyeceğini ve her ekonomiye aynı çözüm önerilerinin sunulamayacağını Türkiye örneğinde göstermiştir.

Aynı yöntemi kullanarak başka ülke grupları için mali uyumun etkilerini inceleyen çalışmaların sonuçlarını görmek adına McDermott ve Wescott (1996), Mulas-Granados (2005) ve Purfield (2003)’i incelemekte fayda vardır. McDermott ve Wescott (1996), yirmi gelişmiş ülke (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada,

Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) için tespit ettiği mali uyum dönemlerinde, uyumun öncesi ve sonrasındaki dönemlerde bir takım değişkenlerin ortalamalarını almıştır. Mulas-Granados (2005) da aynı yöntemi kullanarak on beş Avrupa Birliği üyesi ülkedeki mali uyumun etkilerini incelemiştir. Purfield (2003) ise geçiş ekonomilerinde mali uyum öncesi ve sonrasındaki gelişmeler üzerinde durmuştur.

Tablo 10. Diğer Ülke Gruplarında Mali Uyumun Etkileri

	McDermott ve Wescott (1996)			Mulas-Granados (2005)			Purfield (2003)	
	Uyumdan Önce	Uyum Dönemi	Uyumdan Sonra	Uyumdan Önce	Uyum Dönemi	Uyumdan Sonra	Uyumdan Önce	Uyumdan Sonra
Reel GSYH (% değişim)	0,05	-0,39	-0,11	1,96	2,03	3,26	-8,15	1,85
Enflasyon (%)	-	-	-	8,08	7,28	6,72	707,55	24,1
İşsizlik Oranı (%)	9,1	10,8	14,7	7,45	8,05	7,68	-	-
Reel Efektif Döviz Kuru (% değişim)	-2,68	0,35	1,29	-0,19	0,57	0,09	-	-
Özel Tüketim (% değişim)	0,30	-0,06	-0,28	-0,045	0,21	0,2	-	-
Özel Yatırım (% değişim)	-0,42	-0,41	-0,09	0,01	0,52	0,18	-	-
Net İhracat (% değişim)	0,63	1,36	0,72	-	-	-	-	-

Tablo 10'dan da görüleceği üzere, gelişmiş ülkelerde reel büyüme mali uyum dönemlerinde azalmış ve sonrasındaki iki yılda da etkisini sürdürmüştür. AB ülkelerinde büyümede çok büyük değişim olmasa da artış olduğu görülmüştür. Geçiş ülkelerinde ise uyum dönemleri öncesinde büyüme ve enflasyon açısından çok olumsuz bir tablo varken uyum sonrasında tablonun düzeldiği söylenebilir. Ancak bu muhakkak ki ekonomik yapıdaki değişimle alakalıdır. Enflasyonun AB ülkelerinde mali uyum dönemlerinde azaldığını, işsizlik oranının ise arttığını görmekteyiz.

İşsizlik oranındaki artış McDermott ve Wescott (1996)'un çalışmasındaki gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. Her iki çalışmada da reel efektif döviz kurunun yüzde değişimi mali uyum dönemlerinde artmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki özel tüketim ve özel yatırım mali uyum dönemlerinde azalmış, AB ülkelerinde ise artmıştır. Net ihracat, Türkiye'de olduğu gibi gelişmiş ülkelerde de mali uyumla birlikte artmıştır.

Söz konusu çalışmaların sonuçları Türkiye'nin sonuçları ile kıyaslandığında genel olarak eğilimlerin benzer olduğu söylenebilir. Ancak muhakkak ki farklılıklar vardır. McDermott ve Wescott (1996)'un sonuçları reel döviz kuru hariç Türkiye'ninkine benzerdir. Gelişmiş ülkelerde mali disiplin sağlansa da yerli paralarının değerinde bir azalma olmamıştır. AB ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik sonuçları arasında daha çok farklılık vardır. Mali uyum dönemlerindeki enflasyon azalışı dışında diğer göstergelerin eğilimi hep farklı yönde olmuştur.

SONUÇ

Kalkınma tartışmalarına farklı düşünce okullarının katkısı olsa da genel olarak iki farklı çizginin sürekli bir çatışma içinde olduğu görülmektedir: piyasa serbestisine dayalı politikalar ve müdahaleci-devletçi politikalar. Bu iki yol arasında zamandan, mekândan ve toplumun siyasi ve ekonomik yapısından soyut bir değerlendirme yapmak anlamsızdır. Bu çerçevede, liberal alternatifin bir azgelişmiş ülke için, dış konjonktürdeki oynamalara karşı fazla duyarlı bir ekonomik yapıya yol açacağı söylenebilir. Türkiye ekonomisini farklı dönemleriyle değerlendiren ve dünya ekonomisinin azgelişmiş coğrafyalarının yarım yüzyıllık bilançosunu çıkaran karşılaştırmalar, liberal modelin kalkınmacı hedefler açısından büyük handikaplar taşıdığını göstermektedir. Bunlara bölüşüm ilişkileri bakımından bir karşılaştırmayı da ekleyecek olursak, dış rekabet baskısı altında işgücü maliyetlerinin düşürülmesi yönünde bir eğilimin artacağını ve siyasi-kurumsal yapının bu amaca hizmet edecek şekilde değişme gereği duyacağını söyleyebiliriz.

Bu nedenle ülkelerin serbest ekonomik ilişkilerinin karşılıklı fayda sağladığı ve iktisadın tüm dünya ülkeleri için geçerli olan evrensel yasalarının olduğu fikrine dayanan ortodoks yaklaşımın, azgelişmiş ülke ekonomilerini açıklamakta yetersiz kaldığını görmekteyiz. Bu durum, ayakları yere basan bir iktisadi analiz için ülkeler arasındaki farklılıkları ve onların kendilerine özgü gerçek ve potansiyel kalkınma modellerini sisteme etmenin önemini vurgulamaktadır.

Yapısalcı yaklaşım, iktisadi analizlerinde çevrenin ekonomik yapısını göz önünde bulundurarak bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Gerek merkez-çevre ilişkilerinin gerçekliklerine dayanarak dünya ekonomik sistemini yorumlamış,

gerekse de ülkelerin ekonomik yapılarını göz önünde bulundurarak önce enflasyon daha sonraları da diğer ekonomik sorunları analiz etmiştir. Yapısalcı yaklaşımın ortodoks iktisat yaklaşımına az gelişmiş dünyadan çıkan en önemli kuramsal başkaldırılarından biri olduğu söylenebilir.

Bir hareket olarak yapısalcılık her ne kadar Latin Amerika'dan doğsa da, analizlerinin çevre ülkeleri kapsayıcılığı nedeniyle Latin Amerika dışındaki tüm az gelişmiş dünyayı çalışma evrenine katmıştır. Türkiye de bu ülkelerden biridir. Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nin Helsinki'deki bir araştırma merkezi olan World Institute for Development Economics Research (WIDER), yapısalcı geleneğe sahip bir grup iktisatçının neoliberal istikrar ve uyum politikalarının bilançolarını ülke örnekleriyle raporlamasına ortam sağlamış ve Korkut Boratav da bu grubun Türkiye ayağını oluşturmuştur (bkz. Boratav, 1987). Türkiye'de 1980 yılında yaşanan neoliberal dönüşümle birlikte, ortodoks yazının karşısında önemli ve sistemli bir karşı-iktisat yazını da oluşmuştur.

Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar aslında ne Türkiye ne de dünya bakımından orijinal politikalarlardır. IMF'nin dış tıkanma koşulları altındaki birçok az gelişmiş ülkeye dayattığı standart istikrar politikası paketi ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programında yer alan unsurların toplamıdır. Buna göre, reel devalüasyonlar doğrultusunda yürütülen bir kambiyo politikası, yavaş yavaş serbestleştirilen bir ithalat rejimi, pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla ihracatın desteklenmesinin önceliklendirilmesi, fiyat kontrollerinin ve temel mallardaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına yönelik makro politikalar hem Latin Amerika hem de Türkiye'ye önerilen politikalarlardır. Daraltıcı para ve maliye politikalarının yanı sıra emek karşıtı

gelir politikalarının Türkiye’de görece fazla uygulanması ve bölüşüm ilişkilerini emek aleyhine bozması, söz konusu dönemin Boratav (2007) tarafından “sermayenin karşı saldırısı” olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.

Söz konusu neoliberal politika önerilerinin başında gelen mali disiplin kavramı, devletin başta kamu harcamalarını azaltmak ve vergi gelirlerini artırmak suretiyle mali uyumu sağlamasını ifade etmiştir. Ortodoks mali uyum literatürü, ülkelerin yapısal özelliklerini gözetmeden mali uyumun borç stokunun azalmasında önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Ancak ortodoks mali uyumun az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarında beklenen sonuçlar verip vermeyeceği karşı-iktisat yazınında tartışma konusu olmuştur.

Çalışmamızda bu tartışmadan hareketle mali uyumun ekonomik etkileri incelenmiştir. 1980-2011 dönemi için Türkiye’nin yapısal birincil dengesi hesaplanmış; bu hesaplamalarda kullanılmak üzere gelir, kurumlar ve dolaylı vergi esneklikleri de ekonometrik tahmin yöntemleriyle test edilmiştir. Bununla birlikte yapısal birincil dengenin potansiyel GSYH’ye oranını hesaplayabilmek adına, reel GSYH serisi Hodrick-Prescott filtresi kullanılarak potansiyel GSYH serisi elde edilmiştir. Bulunan *yapısal birincil denge / potansiyel GSYH* serisinde ise yıllar itibariyle değişim dikkate alınarak, söz konusu oranın ardışık iki yıl içinde en az % 1,5 arttığı ve bu yıllarda negatif bir değer almadığı dönemler mali uyum dönemi olarak kabul edilmiştir. Hesaplamalar ışığında 1982-1983, 1994, 1998 ve 2000-2001 dönemlerinde mali uyumun sağlandığı tespit edilmiştir. Harcama ve vergilerdeki değişimin ağırlığı dikkate alınarak 1982-1983 ve 2000-2001 dönemlerinin gelir temelli, 1994 ve 1998 dönemlerinin ise harcama temelli mali uyum dönemleri olduğu görülmüştür.

Türkiye’de mali uyumun sağlandığı dönemlerdeki ekonomik gelişmeler çok da iç açıcı bir tablo sunmamaktadır. Söz konusu dönemlerde ekonomik daralma yaşanmış, işsizlik oranında düşüş olmamış ve özel tüketim, yatırım ve reel efektif döviz kuru düşmüştür. Net ihracatta büyük bir artış olmuş, ancak bu ihracattaki artıştan değil ithalattaki artıştan kaynaklanmıştır.

Son yıllardaki kamu bütçelerinin temel özelliklerinden anlaşılmaktadır ki, ortodoks mali uyum çabaları ekonomik ve sosyal birçok soruna gebedir. Faiz ödemelerinin son yıllardaki ortalaması bütçenin yaklaşık beşte biri kadardır. Vergi gelirlerinin dörtte biri faiz ödemelerine gitmektedir. Dolaylı vergilerin ağırlıklı yapısı devam etmektedir. Bütçeden yatırımlara ve kamu çalışanlarına ayrılan ödeneklerin oranı düşmektedir. Bir başka ifadeyle, vatandaşın ödediği vergilerin önemli bir kısmı kendisine kamusal hizmet şeklinde dönmek yerine rantıye kesimine aktarılmaktadır; nüfus artışı ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak altyapı ihtiyaçları artarken düşük kamu yatırımları nedeniyle bu talepler karşılanamamaktadır; kamu çalışanlarına yönelik kemer sıkma politikaları devam etmektedir.

Kamu harcamalarının azaltılmasıyla sosyal işlevlerinden arındırılmış, bir bütün olarak topluma hizmet sunmayı değil de müşterilere hizmet satmayı amaçlayan ve kamu hizmet alanını ticarileştiren ve özelleştiren bir devlet veya kamu idaresi anlayışının hızla yerleşmesinde ortodoks mali uyum önemli bir vazife görmektedir. Mali uyumu sağlamaya çalışan hükümetler ulusal kalkınma stratejisini belirlemede, kaynak ve yatırım planlaması yapmada ve politika araçları tercihinde önemli kısıtlarla karşılaşmaktadır. Neoliberal çerçevede mali uyumu sağlamaya yönelik politikalar kamu bütçesinin emekçi, emekli ve geniş anlamda yoksul kesimler için hizmet üretmesini engellemekte ve söz konusu gruplara doğrudan gelir transferi

yapılmasına yönelik uygulamaları ortadan kaldırmaktadır. Mali uyumun sağlanması uğruna azalan sosyal refah hizmetleri sadece niceliksel olarak değil aynı zamanda niteliksel olarak da erozyona uğramaktadır. Nitekim kamu yatırımları ve sosyal harcamaların azaltıldığı özellikle çevre ülkelerde yoksulluğun hızla arttığı ve gelir dağılımında adaletsizliğin önemli boyutlara ulaştığı saptanmaktadır (Sönmez, 2011: 326).

Merkez ülkeler iş çevrimlerini ve makro ekonomik politikaları yaratırken çevre ülkeler dış şoklara maruz kaldığından, çevre ülkelerin dış şoklara karşı korunmak ve konjonktüre ayak uydurmak amacıyla konjonktür karşıtı maliye politikası uygulaması gerekmektedir. Mali kurallar belirleyerek mali uyumun sağlanmaya çalışılması nedeniyle hükümetin dış şoklara tepki verme esnekliğinin ortadan kaldırılması veya sınırlandırılması ise önemli refah kayıplarına neden olacaktır.

Çözüm ise ortodoks mali uyum çabalarından ziyade, ülkenin yapısal koşullarına uygun ve iç dinamiklerine bağlı bir kalkınma modeli ile konjonktür karşıtı maliye politikalarıdır. Kamu harcamaları, toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte cari ve sosyal harcamalardan oluşmalı ve bununla beraber sağlıklı analizlere dayanan kamu yatırımlarını da içermelidir. Kamu gelirleri ise dolaylı vergilerin ağırlıklı olmadığı, gelir vergilerinin artan oranlı olduğu ve servet vergilerinin yaygınlaştırıldığı bir vergi reformu ile yeniden düzenlenmeli ve mali denetim usul ve esasları çağın koşullarına uygun olmalıdır. Nihai hedef ortdoks mali uyum değil, ülkedeki varlıklı kesimlerin oluşturduğu yüksek vergi potansiyelini değerlendiren, kayıtdışılığı önlemeye çalışan, bölüşüm ilişkilerini ön planda tutan ve yapısal uyum yerine yapısal değişime öncülük eden bir maliye politikası olmalıdır.

KAYNAKÇA

AGÉNOR, P. R. ve P. J. Montiel (1996), *Development Macroeconomics*, New Jersey: Princeton University Press.

AGNELLO, L. ve R. M. Sousa (2012), “Fiscal Adjustments and Income Inequality: A First Assessment”, *Applied Economics Letters*, 19 (16), 1627-1632.

ALESINA, A. (2010), “Fiscal Adjustments: Lessons from Recent History”, Yayınlanmamış bildiri, *Ecofin meeting*, [Erişim tarihi: 30.08.2012]
http://www.economics.harvard.edu/app/webroot/files/faculty/2_Fiscal%20Adjustments_lessons.pdf

ALESINA, A. ve R. Perotti (1995), “Fiscal Expansions and Adjustments in OECD Countries”, *Economic Policy*, 10 (21), 205-248.

ALESINA, A. ve R. Perotti (1997), “Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effects”, *International Monetary Fund Staff Papers*, 44 (2), 210-248.

ALESINA, A. ve S. Ardagna (1998), “Fiscal Adjustments: Why They Can Be Expansionary”, *Economic Policy*, 27, 487-545.

ALESINA, A. ve S. Ardagna (2010), “Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending”, *Tax Policy and the Economy*, 24, 35-68.

ALESINA, A., R. Perotti ve J. Tavares (1998), “The Political Economy of Fiscal Adjustments”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998 (1), 197-266.

- ALESINA, A., S. Ardagna, R. Perotti ve F. Schiantarelli (1999), “Fiscal Policy, Profits, and Investment”, *NBER Working Paper*, No. 7207, 1-51.
- AMIN, S. (1984), “A. G. Frank ve Kriz”, *Yapıt*, 7, 66-72.
- ARGY, V. (1970), “Structural Inflation in Developing Countries”, *Oxford Economic Papers*, New Series, 22 (1), 73-85.
- ARNDT, H. W. (1981), “Economic Development: A Semantic History”, *Economic Development and Cultural Change*, 29 (3), 457-466.
- ARNDT, H. W. (1985), “The Origins of Structuralism”, *World Development*, 13 (2), 151-159.
- BAER, W. (1967), “The Inflation Controversy in Latin America: A Survey”, *Latin American Research Review*, 2 (2), 3-25.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2008), *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, İstanbul: Yordam.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009), *Türkiye’de ve Dünya’da Ekonomik Bunalım, 2008-2009*, İstanbul: Yordam.
- BALASSA, B., G. Bueno, P. P. Kuczynski ve M. H. Simonsen (1986), *Toward Renewed Economic Growth in Latin America*, Washington, D.C.: Institute for International Economics (IIE).

BALDACCI, E., A. L. Hillman ve N. C. Kojo (2004), “Growth, Governance, and Fiscal Policy Transmission Channels in Low-Income Countries”, içinde: S. Gupta, B. Clements and G. Inchauste (Ed.), *Helping Countries Develop: The Role of Fiscal Policy*, Washington, D.C.: IMF, s. 67-104.

BARAN, P. (1974), *Büyümenin Ekonomi Politikası*, Ergin Günçe (Çev.), İstanbul: May Yayınları.

BARAN, P. ve P. Sweezy (1970), *Tekelci Kapitalizm*, Filiz Onaran (Çev.), Ankara: Doğan Yayınevi.

BARRO, R. (1974), “Are Government Bonds Net Wealth?”, *The Journal of Political Economy*, 82 (6), 1095-1117.

BAŞKAYA, F. (2005), *Az gelişmişliğin Sürekliliği* (6. Baskı), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

BAŞKAYA, F. (2009), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (6. Baskı), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

BERTOLA, G. ve A. Drazen (1993), “Trigger Points and Budget Cuts: Explaining the Effects of Fiscal Austerity”, *American Economic Review*, 83 (1), 11-26.

BIANCHI, A. M. (2002), “For Different Audiences, Different Arguments: Economic Rhetoric at the Beginning of the Latin American School”, *Journal of the History of Economic Thought*, 24 (3), 291-305.

- BIANCHI, A. M. (2003), "Concern with Policy-Relevance in the Latin American School of Economics", *Post-autistic Economics Review*, 18, <http://www.paecon.net/PAERReview/issue18/Bianchi18.htm>
- BIELSCHOWSKY, R. (2009), "Sixty Years of ECLAC: Structuralism and Neo-structuralism", *CEPAL Review*, 97, 171-192.
- BLANCHARD, O. J. (1990), "Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries: Comment", *NBER Macroeconomics Annual*, 5, 111-116.
- BORATAV, K. (1987), *Stabilization and Adjustment Policies and Programmes - Country Study 5: Turkey*, Helsinki: WIDER.
- BORATAV, K. (1992), "Distributional Dimensions and Macro-Economic Policy Implications of External Liberalisation under Structural Adjustment", *Social Scientist*, 20 (1/2), 63-76.
- BORATAV, K. (2004), "Some Recent Changes on the Relations Between the Metropoles and the Periphery of the Imperialist System", *The Conference on The Economics of the New Imperialism*, New Delhi, January, http://www.networkideas.org/feathm/feb2004/ft03_IDEAs_Delhi_Conference.htm, [Erişim Tarihi: 01.04.2013].
- BORATAV, K. (2007), *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2005*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- BORATAV, K. (2008), "Income Distribution in International Trade of Primary Commodities: Some Conceptual and Methodological Issues", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 84-95.
- BORATAV, K. (2009), "A Comparison of Two Cycles in the World Economy: 1989-2007", *IDEAs Working Paper Series*, 7, 1-25.
- BORATAV, K. ve E. Yeldan (2006), "Turkey, 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)-Stability, and Patterns of Distribution", içinde: Lance Taylor (Ed.), *External Liberalization in Asia, Post-Socialist Europe and Brazil*, Oxford: Oxford University Press, s. 417-455.
- BORATAV, K., O. Türel ve E. Yeldan (1996), "Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies Under Instability: Post-1980 Turkey", *World Development*, 24 (2), 373-393.
- BRUTON, H. (1989), "Import Substitution", içinde: H. Chenery ve T. N. Srinivasan (Ed.), *Handbook of Development Economics* (Vol. 2), Amsterdam: North Holland, s. 1601-1643.
- BUITER, W. (1983), "Measurement of the Public Sector Deficit and Its Implications for Policy Evaluation and Design", *International Monetary Fund Staff Papers*, 30, 306-349.
- BULÍŘ, A. ve S. Moon (2004), "Is Fiscal Adjustment More Durable When the IMF is Involved?", *Comparative Economic Studies*, 46, 373-399.

CHANG, H-J. (Ed.) (2003), *Rethinking Development Economics*, London: Anthem Press.

CHANG, H-J. ve I. Grabel (2005), *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*, E. Özçelik (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

CHILCOTE R. H. (1984), *Theories of Development and Underdevelopment*, Boulder ve London: Westview Press.

CLEMENTS, B., S. Gupta ve G. Inchauste (2004), “Fiscal Policy for Economic Development: An Overwiev”, içinde: S. Gupta, B. Clements ve G. Inchauste (Ed.), *Helping Countries Develop: The Role of Fiscal Policy*, Washington, D.C.: IMF, s. 1-22.

CORDERO, J. A. (2009), “Inflation Targeting and the Real Exchange Rate in a Small Economy: A Structuralist Approach”, içinde: G. A. Epstein ve A. E. Yeldan (Ed.), *Beyond Inflation Targeting: Assessing the Impacts and Policy Alternatives*, Cheltenham: Edward Elgar, s. 44-67.

CYPHER, J. M. ve J. L. Dietz (2004), *The Process of Economic Development*, London: Routledge.

ÇEBİ, C. ve Ü. Özlale (2012), “Türkiye’de Yapısal Bütçe Dengesi ve Mali Duruş”, *İktisat İşletme ve Finans*, 27 (310), 9-38.

de RIVERO, O. (2001), *The Myth of Development: The Non-viable Economics in The 21st Century*, London: Zed Books.

DOS SANTOS, T. (1970), "The Structure of Dependence", *The American Economic Review*, 60 (2), 231-236.

DRAZEN, A. (1990), "Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries: Comment", *NBER Macroeconomics Annual*, 5, 117-122.

EASTERLY, W. (1999), "When is Fiscal Adjustment an Illusion?", *Economic Policy*, 28, 57-76.

ECLAC (1998), *The Fiscal Covenant: Strength, Weaknesses, Challenges* (Summary), Santiago, Chile: United Nations.

EPSTEIN, G. ve A. E. Yeldan (2009), "Beyond Inflation Targeting: Assessing the Impacts and Policy Alternatives", içinde: G. A. Epstein ve A. E. Yeldan (Ed.), *Beyond Inflation Targeting: Assessing the Impacts and Policy Alternatives*, Cheltenham: Edward Elgar, s. 3-27.

ERCAN, F. (2009), *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

ERDEM, N. (2010), "Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65 (2), 117-135.

FAJNZYLBER, F. (1994), "ECLAC and Neoliberalism", *ECLAC Review*, 52, 205-208.

FELDSTEIN, M. (1982), “Government Deficits and Aggregate Demand”, *Journal of Monetary Economics*, 9, 1-20.

FRANK, A. G. (1972), “The Development of Underdevelopment”, içinde: J. D. Cockcroft, A. G. Frank, D. L. Johnson (Ed.), *Dependence and Underdevelopment: Latin America's Political Economy*, New York: Anchor Books, s. 3-17.

FRENKEL, R. ve L. Taylor (2009), “Real Exchange Rate, Monetary Policy and Employment: Economic Development in a Garden of Forking Paths”, içinde: G. A. Epstein ve A. E. Yeldan (Ed.), *Beyond Inflation Targeting: Assessing the Impacts and Policy Alternatives*, Cheltenham: Edward Elgar, s. 28-43.

GHATAK, S. (2003), *Introduction to Development Economics*, New York: Routledge.

GIAVAZZI, F. ve M. Pagano (1990), “Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries”, *NBER Macroeconomics Annual*, 5, 111-116.

GIAVAZZI, F. ve M. Pagano (1996), “Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: International Evidence and Swedish Experience”, *Swedish Economic Policy Review*, 3 (1), 67-103.

- GIAMBAZZI, F., T. Japelli ve M. Pagano (2000), “Searching for Non-linear Effects of Fiscal Policy: Evidence From Industrial and Developing Countries”, *NBER Working Paper*, 7460, 1-36.
- GIORNO, C., P. Richardson, D. Roseveare ve P. van den Noord (1995), “Potential Output, Output Gaps and Structural Budget Balances”, *OECD Economic Studies*, 24, 167-209.
- GIROUARD, N. ve C. André (2005), “Measuring Cyclically-Adjusted Budget Balances for OECD Countries”, *OECD Economics Department Working Papers*, 434, 1-42.
- GOULET, D. (1971), “Development... or Liberation?”, *International Development Review*, 13 (3), 6-10.
- GUPTA, S., B. Clements, E. Baldacci ve C. Mulas-Granados (2004a), “The Persistence of Fiscal Adjustments in Developing Countries”, *Applied Economics Letters*, 11 (4), 209-212.
- GUPTA, S., B. Clements, E. Baldacci ve C. Mulas-Granados (2004b), “Fiscal Policy, Expenditure Composition, and Growth in Low-Income Countries”, içinde: S. Gupta, B. Clements ve G. Inchauste (Ed.), *Helping Countries Develop: The Role of Fiscal Policy*, Washington, D.C.: IMF, s. 23-47.
- GÜLALP, H. (1986), “Debate on Capitalism and Development: The Theories of Samir Amin and Bill Warren”, *Capital & Class*, 28, 139-159.

GÜLALP, H. (1987), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara: Yurt Yayınları.

HARBERGER, A. (1963), “The Dynamics of Inflation in Chile”, içinde: C. F. Christ vd. (Ed.), *Measurement in Economics: Studies in Mathematical Economics in Memory of Yehuda Grunfeld*, Stanford: Stanford University Press, s. 219-250.

HETTNE, B. (1995), *Development Theory and The Three Worlds: Towards an International Political Economy of Development*, Essex: Longman.

HIRSCHMAN, A. O. (1958), *The Strategy of Economic Development*, New Haven ve London: Yale University Press.

HIRSCHMAN, A. O. (1968), “The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America”, *Quarterly Journal of Economics*, 82 (1), 1-32.

HIRSCHMAN, A. O. (1981), “The Rise and Decline of Development Economics”, içinde: A. O. Hirschman (Ed.), *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-24.

HOSELITZ, B. F. (1957), “Noneconomic Factors in Economic Development”, *The American Economic Review*, 47 (2), 28-41.

HOWARD, M. (2001), *Public Sector Economics for Developing Countries*, Canada: University of the West Indies Press.

JAMESON, K. P. (1986), "Latin American Structuralism: A Methodological Perspective", *World Development*, 14 (2), 223-232.

JOMO, K. S. ve B. Fine (2006), *The New Development Economics: After the Washington Consensus*, New York: Zed Books.

KAHIL, R. (1973), *Inflation and Economic Development in Brazil, 1946-63*, Oxford: Clarendon Press.

KAY, C. (1989), *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, London: Routledge.

KAY, C. (1990), "The Latin American Contribution to Development Theory", *Institute of Social Studies*, Working Paper Series No: 82, 1-27.

KAY, C. (2006), "Raúl Prebisch", içinde: D. Simon (Ed.), *Fifty Key Thinkers on Development*, London: Routledge, s. 199-205.

KAY, C. ve R. N. Gwynne (2000), "Relevance of Structuralist and Dependency Theories in the Neoliberal Period: A Latin American Perspective", *The Journal of Developing Societies*, 16 (1), 49-69.

KAYNAK, M. (2007), *Kalkınma İktisadı*, Ankara: Gazi Kitabevi.

KIELY, R. (2007), *The New Political Economy of Development: Globalization, Imperialism, Hegemony*, New York: Palgrave Macmillan.

- KIRBY, P. (2009), “Neo-structuralism and Reforming The Latin American State: Lessons from The Irish Case”, *Economy and Society*, 38 (1), 132-153.
- KIRKPATRICK, C. ve F. Nixon (2010), “Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları”, içinde: F. Şenses (Ed.), *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi*, İstanbul: İletişim, s. 129-172.
- KÖSE, A. H. ve A. Öncü (2006), *Tahsildarlar ve Borçlular: Karşı-İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- KUZNETS, S. (1955), “Economic Growth and Income Inequality”, *The American Economic Review*, 45 (1), 1-28.
- LAMBERTINI, L. ve J. Tavares (2003), “Exchange Rates and Fiscal Adjustments: Evidence from the OECD and Implications for EMU”, *Boston College Economics Working Papers*, 576, 1-25.
- LARRAIN, J. (1989), *Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency*, Great Britain: Polity Press.
- LEIVA, F. I. (2008a), *Latin American Neostructuralism: The Contradictions of Post-Neoliberal Development*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- LEIVA, F. I. (2008b), “Toward a Critique of Latin American Neostructuralism”, *Latin American Politics and Society*, 50 (4), 1-25.

- LEVITT, K. P. (2005), “Raúl Prebisch and Arthur Lewis: The Two Basic Dualities of Development Economics”, içinde: Jomo K. S. (Ed.), *The Pioneers of Development Economics*, London: Zed Books, s. 193-208.
- LEWIS, W. A. (1954), “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour”, *The Manchester School*, 22, 139-191.
- LOVE, J. L. (2005), “The Rise and Decline of Economic Structuralism in Latin America: New Dimensions”, *Latin American Research Review*, 40 (3), 100-125.
- MARTINUSSEN, J. (1997), *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*, London: Zed Books.
- McDERMOTT, C. J. ve R. F. Wescott (1996), “An Empirical Analysis of Fiscal Adjustments”, *IMF Staff Papers*, 43 (4), 725-753.
- MICHALOPOULOS, C. (1987), “World Bank Programs for Adjustment and Growth”, içinde: V. Corbo, M. Goldstein and M. Khan (Ed.), *Growth Oriented Adjustment Programs*, Washington, D.C.: IMF and the World Bank, s. 15-62.
- MILESI-FERRETTI, G. M. ve K. Moriyama (2006), “Fiscal Adjustment in EU Countries: A Balance Sheet Approach”, *Journal of Banking & Finance*, 30, 3281-3298.
- MIYAZAKI, T. (2012), “On The Determinants of Fiscal Adjustment”, *International Economic Journal*, 26 (1), 23-36.

- MULAS-GRANADOS, C. (2005), "Fiscal Adjustments and the Short-Term Trade-Off Between Economic Growth and Equality", *Hacienda Pública Española/Revista de Economía Pública*, 172 (1), 61-92.
- MYRDAL, G. (1974), "What is Development?", *Journal of Economic Issues*, 8 (4), 729-736.
- NAYYAR, D. (2008), *Liberalization and Development*, Oxford: Oxford University Press.
- NIXSON, F. (2006), "Rethinking the Political Economy of Development: Back to Basics and Beyond", *Journal of International Development*, 18, 967-981.
- NURKSE, R. (1952), "Some International Aspects of the Problem of Economic Development", *The American Economic Review*, 42 (2), 571-583.
- NURKSE, R. (1967), *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries and Patterns of Trade and Development*, New York: Oxford University Press.
- OCAMPO, J. A. (2002), "Rethinking the Development Agenda", *Cambridge Journal of Economics*, 26, 393-407.
- OCAMPO, J. A. ve J. Martin (2003), *Globalization and Development: A Latin American and Caribbean Perspective*, Stanford ve Santiago: Stanford University Press ve ECLAC.

OCAMPO, J. A. ve M. Á. Parra (2003), “Returning to an Eternal Debate: The Terms of Trade for Commodities in the Twentieth Century”, *Cepal Review*, 79, 7-35.

OCAMPO, J. A., C. Rada ve L. Taylor (2009), *Growth and Policy in Developing Countries: A Structuralist Approach*, New York: Columbia University Press.

OLIVERA, J. H. G. (1964), “On Structural Inflation and Latin-American ‘Structuralism’”, *Oxford Economic Papers*, New Series, 16 (3), 321-332.

OYAN, O. ve A. R. Aydın (1991), *Türkiye’de Maliye ve Fon Politikaları: Alternatif Yönelişler*, Ankara: Adım Yayıncılık.

ÖNİŞ, Z. ve F. Şenses (2003), “Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus: A Critical Appraisal”, *ERC-Economic Research Center Working Paper*, 03/09.

ÖZATAY, F. (2008), “Expansionary Fiscal Consolidations: New Evidence from Turkey”, *Economic Research Forum*, Working Paper No: 406, 1-25.

PALMA, J. G. (2008), “Structuralism”, içinde: A. K. Dutt and J. Ros (Ed.), *International Handbook of Development Economics: Volume One*, UK: Edward Elgar, s. 136-143.

PEROTTI, R. (1999), “Fiscal Policy in Good Times and Bad”, *The Quarterly Journal of Economics*, 114 (4), 1399-1436.

PIAGET, J. (1999), *Yapısalcılık*, Ankara: Doruk Yayınları.

PINAR, A. (2010), *Maliye Politikası: Teori ve Uygulama*, Ankara: Naturel Yayınları.

PREBISCH, R. (1950), *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, New York: United Nations.

PREBISCH, R. (1959), “Commercial Policy in the Underdeveloped Countries”, *American Economic Review*, 49 (2), 251-273.

PREBISCH, R. (1964), *Towards a New Trade Policy for Development*, (Report by the Secretary General of UNCTAD), New York: United Nations.

PURFIELD, C. (2003), “Fiscal Adjustment in Transition Countries: Evidence from the 1990s”, *IMF Working Paper*, WP/03/36, 1-21.

RAMIREZ, M. D. (1993), “Stabilization and Adjustment in Latin America: A Neostructuralist Perspective”, *Journal of Economic Issues*, 27 (4), 1015-1040.

RAPLEY, J. (1994), “New Directions in the Political Economy of Development”, *Review of African Political Economy*, 21 (62), 495-510.

RODRIK, D. (1996), “Understanding Economic Policy Reform”, *Journal of Economic Literature*, 34, 9-41.

RODRIK, D. (2006), “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank’s Economic Growth in the 1990s:

Learning from a Decade of Reform”, *Journal of Economic Literature*, 44 (4), 973-987.

ROSENSTEIN-RODAN, P. N. (1943), “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe”, *The Economic Journal*, 53 (210/211), 202-211.

ROSTOW, W. W. (1990), *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.

SEERS, D. (1962), “A Theory of Inflation and Growth in Under-Developed Economies Based on the Experience of Latin America”, *Oxford Economic Papers*, New Series, 14 (2), 173-195.

SEERS, D. (1979), “The Birth, Life and Death of Development Economics”, *Development and Change*, 10, 707-719.

SEN, A. (1983), “Development: Which Way Now?”, *The Economic Journal*, 93 (372), 745-762.

SINGER, H. (1950), “The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries”, *American Economic Review*, 40 (2), 473-485.

SOLO, R. A. (1975), “What Is Structuralism? Piaget’s Genetic Epistemology and the Varieties of Structuralist Thought”, *Journal of Economic Issues*, 9 (4), 605-625.

SÖNMEZ, M. (2010), *Teğet'in Yıkımı... Dünyada ve Türkiye'de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek*, İstanbul: Yordam Kitap.

SÖNMEZ, S. (2005), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, Ankara: İmge.

SÖNMEZ, S. (2011), "Kamu Maliyesinin Sürdürülebilirliği, Mali Disiplin ve Sosyal Yurttaşlık", içinde: A. Pınar, A. H. Köse ve N. Falay (Ed.), *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim "İzzettin Önder'e Armağan"*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s. 323-336.

STERN, N. (1989), "The Economics of Development: A Survey", *The Economic Journal*, 99 (397), 597-685.

STIGLITZ, J. E. (1998), "More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus", *United Nations University/WIDER, Annual Lectures 2*.

STREET, J. H. (1987), "Raúl Prebisch, 1901-1986: An Appreciation", *Journal of Economic Issues*, 21 (2), 649-659.

STREETEN, P. (1959), "Unbalanced Growth", *Oxford Economic Papers, New Series*, 11 (2), 167-190.

SUNKEL, O. (1960), "Inflation in Chile: An Unorthodox Approach", *International Economic Papers*, 10, 107-131.

SUNKEL, O. ve G. Zuleta (1990), “Neo-structuralism versus Neo-liberalism in the 1990s”, *CEPAL Review*, 42, 35-51.

SUTHERLAND, A. (1997), “Fiscal Crises and Aggregate Demand: Can High Public Debt Reverse the Effects of Fiscal Policy?”, *Journal of Public Economics*, 65, 147-162.

SYRQUIN, M. (1994), “Flexibility and Long-Term Development”, içinde: T. Killick (Ed.), *Flexible Economy: Causes and Consequences of the Adaptability of National Economics*, USA: Routledge, s. 34-63.

TAYLOR, L. (1979), *Macro Models for Developing Countries*, New York: McGraw-Hill.

TAYLOR, L. (1983), *Structuralist Macroeconomics*, New York: Basic Books.

TAYLOR, L. (1988a), *Varieties of Stabilization Experience: Towards Sensible Macroeconomics in the Third World*, New York: Oxford University Press.

TAYLOR, L. (1988b), “Fiscal Issues in Macroeconomic Stabilization”, *The World Bank Policy, Planning and Research Department Working Papers*, WPS 34, 1-26.

TAYLOR, L. (2004), *Reconstructing Macroeconomics: Structuralist Proposals and Critiques of the Mainstream*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

TAYLOR, L. (2010), *Maynard's Revenge: The Collapse of Free Market Macroeconomics*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2012), *Katılım Öncesi Ekonomik Program 2013-2015*, [http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/14789/KEP_\(2013-2015\).pdf](http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/14789/KEP_(2013-2015).pdf), [Erişim Tarihi: 21.02.2013].

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676>, [Erişim Tarihi: 24.01.2013].

T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2013), *Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri İstatistikleri*, <http://www.bumko.gov.tr/TR,157/butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri.html>, [Erişim Tarihi: 24.01.2013].

T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2013), *Konsolide Bütçe İstatistikleri*, https://portal.muhasebat.gov.tr/mgmportal/faces/khb_yeni, [Erişim Tarihi: 24.01.2013].

T.C. Merkez Bankası (2011), *Enflasyon Raporu 2011-III*, Ankara, http://www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-temmuz2011_tam.php, [Erişim Tarihi: 18.01.2013].

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (2011), *Mali İstatistikler: 2011 Aralık*, Aylık İstatistik Bültenleri, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler>, [Erişim Tarihi: 21.01.2013].

THIRWALL, A. P. ve J. Bergevin (1985), “Trends, Cycles and Asymmetries in the Terms of Trade of Primary Commodities from Developed and Less Developed Countries”, *World Development*, 13 (7), 805-817.

TOYE, J. (2003), *Trade and Development: Directions for the 21st Century*, Cheltenham: Edward Elgar.

TÜİK (2012), *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara: TÜİK Matbaası.

TÜREL, O. (1999), “Restructuring the Public Sector in Post-1980 Turkey: An Assessment”, Middle East Technical University, *ERC Working Papers*, No. 99/6.

Van den NOORD, P. (2000), “The Size and Role of Automatic Fiscal Stabilizers in the 1990s and Beyond”, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 230, 1-29.

VELTMEYER, H. (2006), *Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma*, Özkan Akpınar (Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

VOGEL, R. C. (1974), “The Dynamics of Inflation in Latin America, 1950-1969”, *The American Economic Review*, 64 (1), 102-114.

VOYVODA, E. ve E. Yeldan (2002), “Beyond Crisis Adjustment: Investigation of Fiscal Policy Alternatives in an OLG Model Model Of Endogenous Growth for Turkey”, VI. METU Conference on Economics, September 11-15, Ankara, http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/V&Yerc2002_1.pdf.

WACHTER, S. M. (1979), “Structuralism vs. Monetarism: Inflation in Chile,” içinde: J. R. Behrman ve J. Hanson (Ed.), *Short-Term Macroeconomic Policy in Latin America*, Cambridge: Ballinger, s. 227-256.

WAELEBROECK, J. (1998), “Half a Century of Development Economics: A Review Based on the Handbook of Development Economics”, *The World Bank Economic Review*, 12 (2), 323-352.

WALLERSTEIN, I. (2003), “Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, içinde: A. G. Frank ve B. K. Gills (Ed.), *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 527-534.

WALLERSTEIN, I. (2004), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, E. Abadoğlu ve N. Ersoy (Çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık.

YELDAN, E. (2009), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

YELDAN, E. (2011), “Ekonomide İkiz-Hedefleme Dönemi: Enflasyon Hedeflemesi ve Mali Kuralın Sınıfsal Kökenleri”, içinde: A. Pınar, A. H. Köse ve N. Falay

(Ed.), *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim “İzzettin Önder’e Armağan”*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s. 129-136.

YILMAZ, H. H. (2007), *İstikrar Programlarında Mali Uyumda Kalite Sorunu: 2000 Sonrası Dönem Türkiye Deneyimi*, Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.

YILMAZ, K. R. (2006), “Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek”, içinde: Demet Yılmaz vd. (Ed.), *Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik*, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 121-160.

EKLER

EK 1. Farklı Mali Uyum Tanımları

Yazarlar	Mali Uyum Tanımı
McDermott ve Wescott (1996)	Yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının iki yıl içinde en az % 1,5 artması.
Alesina ve Perotti (1997)	Yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının bir yıl içinde en az % 1,5 artması ya da iki ardışık yıl içinde en az % 1,25 artması.
Alesina ve Ardagna (1998)	Yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının ardışık iki yıl içinde en az % 1,5 artması.
Alesina, Perotti ve Tavares (1998)	Yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının bir yıl içinde en az % 1,5 artması.
Alesina, Ardagna, Perotti ve Schiantarelli (1999)	Yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının bir yıl içinde en az % 2 artması ya da iki ardışık yıl içinde en az % 1,25 artması.
Lambertini ve Tavares (2003)	Birincil açığın GSYH'ye oranının bir yıl içinde en az % 1,5 azalması.
Gupta, Clements, Baldacci ve Mulas-Granados (2004)	Mali açığın GSYH'ye oranının bir yıl içinde en az % 1,5 azalması.
Mulas-Granados (2005)	Yapısal birincil dengenin bir yılda en az % 1,5 artması ve önceki veya sonraki yılda pozitif bir rakamın izlenmesi; ya da ardışık iki yıl boyunca en az % 1,25 artması.
Agnello ve Sousa (2012)	Yapısal birincil dengenin GSYH'ye oranının bir yılda % 1,5'ten fazla artması.

EK 2. Denklem (17)'deki Modelin Tahmin Sonuçları

ARDL(1,1) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayılar Bağımlı Değişken: W_t/Y_t^* ; Gecikme Kriteri: Schwarz Bilgi Kriteri		
Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği [Prob.]
W_t/Y_t^* (-1)	0.85065	15.1185[0.000]
Y_t/Y_t^*	0.67723	3.6321[0.001]
Y_t/Y_t^* (-1)	0.53727	-2.7311[0.008]
Diagnostic Testler		
R^2	0.82375	
$\bar{R}^2$	0.81864	
Otokorelasyon (LM Testi)	0.43148[0.511]	
Model Kurma Hatası (Ramsey RESET Testi)	0.81449[0.367]	
Normallik Testi	5.6247[0.060]	
Değişen Varyans (Heteroscedasticity)	1.0089[0.315]	

ARDL(4,2) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayılar Bağımlı Değişken: W_t/Y_t^* ; Gecikme Kriteri: Schwarz Bilgi Kriteri		
Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği [Prob.]
Y_t/Y_t^*	0.93648	723.7327[0.000]

EK 3. Denklem (19)'daki Modelin Tahmin Sonuçları

ARDL(1,1) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayılar Bağımlı Değişken: C_t/Y_t^* ; Gecikme Kriteri: Schwarz Bilgi Kriteri		
Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği [Prob.]
C_t/Y_t^* (-1)	0.82553	11.4497[0.000]
Y_t/Y_t^*	0.78898	10.2400[0.000]
Y_t/Y_t^* (-1)	-0.61616	-6.9141[0.000]
Diagnostic Testler		
R^2	0.87330	
$\bar{R}^2$	0.86869	
Otokorelasyon (LM Testi)	10.4718[0.033]	
Model Kurma Hatası (Ramsey RESET Testi)	3.5743[0.059]	
Normallik Testi	5.2741[0.072]	
Değişen Varyans (Heteroscedasticity)	0.0011817[0.973]	

ARDL(1,1) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayılar Bağımlı Değişken: C_t/Y_t^* ; Gecikme Kriteri: Schwarz Bilgi Kriteri		
Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği [Prob.]
Y_t/Y_t^*	0.99050	1263.9[0.000]

EK 4. Aktüel ve Potansiyel Reel GSYH Serileri

Yıllar	Cari GSYH (milyar TL)	TÜFE (1987=100)	Reel GSYH	Potansiyel GSYH
1980	7031,234	10,995	639,517	649,771
1981	10620,920	14,733	720,888	697,634
1982	14104,074	18,917	745,566	745,394
1983	18692,826	24,857	752,011	793,182
1984	29569,564	36,888	801,609	841,129
1985	47176,942	53,487	882,019	888,955
1986	68663,151	71,994	953,731	935,986
1987	100444,611	100,000	1004,446	981,475
1988	173709,458	173,700	1000,056	1024,858
1989	305579,274	283,652	1077,305	1065,795
1990	528369,363	454,694	1162,033	1103,702
1991	847031,885	754,336	1122,884	1138,108
1992	1469755,067	1283,126	1145,448	1169,127
1993	2664115,913	2131,273	1250,012	1196,719
1994	5200118,506	4396,816	1182,701	1220,608
1995	10434646,597	8266,015	1262,355	1241,051
1996	19857342,557	14909,604	1331,849	1257,926
1997	38762505,967	27691,149	1399,816	1271,324
1998	70203147,160	51134,974	1372,899	1282,074
1999	104595915,540	84304,556	1240,691	1292,293
2000	166658021,460	130603,032	1276,065	1305,002
2001	240224083,050	201651,081	1191,286	1322,710
2002	350476089,498	292394,068	1198,643	1347,635
2003	454780659,396	366369,767	1241,316	1380,679
2004	559033025,861	397871,198	1405,060	1421,257
2005	648931711,812	430413,722	1507,693	1467,389
2006	758390785,210	471733,439	1607,668	1516,932
2007	843178421,420	513245,982	1642,835	1568,149
2008	950534250,716	566623,564	1677,541	1620,207
2009	952558578,826	602322,386	1581,476	1673,022
2010	1103749801,000	653933,263	1687,863	1727,083
2011	1298062004,000	696438,925	1863,856	1781,963

EK 5. Literatürde Hesaplanan Vergi Esneklik Katsayıları

Kaynak	Uygulanan Bölge	Gelir Vergisi Esnekliği	Kurumlar Vergisi Esnekliği	Dolaylı Vergi Esnekliği
Giorno, Richardson, Roseveare ve van den Noord (1995)	OECD ülkeleri	1,15	2,67	1 (birim)
Van den Noord (2000)	OECD ülkeleri	1	1,3	0,9
Girouard ve André (2005)	OECD ülkeleri	1,3	1,5	1 (birim)
	Avro Bölgesi	1,5	1,4	1 (birim)
Çebi ve Özlale (2012)	Türkiye	1,5	1,2	0,81
Çalışmamız	Türkiye	1,78	1,05	0,99

EK 6. Farklı Vergi Esneklik Katsayılarında Yapısal Birincil Denge

Hesaplamalarımızda bulunan her bir vergi esneklik değerinin % 10 altında ve üstündeki esneklik değerleri diğer vergi türlerinin esneklik değerleriyle kombine edilmiştir. Diğer bir ifadeyle her vergi türünün tek başına veya diğer vergi türleriyle birlikte % 10 artması ve azalması durumunda olabilecek tüm yapısal birincil denge rakamları hesaplanmıştır. Aşağıdaki tabloda 2011 yılı için farklı esneklik değerlerindeki yapısal birincil denge rakamları GSYH'ye oranlanmış haliyle yer almaktadır. Koyu renkli satır, çalışmamızda kullanılmış olan esneklik değerlerini göstermektedir. Tablodan da görüleceği gibi, esneklik değerlerinin farklılık göstermesi, sonucu pek de değiştirmemektedir.

Gelir Vergisi Esnekliği	Kurumlar Vergisi Esnekliği	Dolaylı Vergi Esnekliği	Yapısal Birincil Denge
1,6	0,95	0,89	1,38
1,6	0,95	0,99	1,35
1,6	0,95	1,09	1,31
1,6	1,05	0,89	1,37
1,6	1,05	0,99	1,34
1,6	1,05	1,09	1,30
1,6	1,15	0,89	1,36
1,6	1,15	0,99	1,33
1,6	1,15	1,09	1,29
1,78	0,95	0,89	1,35
1,78	0,95	0,99	1,32
1,78	0,95	1,09	1,28
1,78	1,05	0,89	1,34
1,78	1,05	0,99	1,31
1,78	1,05	1,09	1,27
1,78	1,15	0,89	1,34
1,78	1,15	0,99	1,30
1,78	1,15	1,09	1,26
1,96	0,95	0,89	1,32
1,96	0,95	0,99	1,29
1,96	0,95	1,09	1,25
1,96	1,05	0,89	1,32
1,96	1,05	0,99	1,28
1,96	1,05	1,09	1,24
1,96	1,15	0,89	1,31
1,96	1,15	0,99	1,27
1,96	1,15	1,09	1,23

EK 7. Geleneksel Bütçe Dengesinin Yapısal ve Devresel Kısımları (GSYH'ye Oran, %)

Yıllar	Bütçe Dengesi	Yapısal Bütçe Dengesi	Devresel Bütçe Dengesi
1980	-2,38	-1,06	-1,31
1981	-1,16	-0,26	-0,90
1982	-1,11	0,14	-1,25
1983	-1,67	1,08	-2,74
1984	-3,31	0,40	-3,71
1985	-1,67	1,29	-2,95
1986	-2,05	-2,27	0,22
1987	-2,59	-2,87	0,28
1988	-2,22	-1,96	-0,27
1989	-2,46	-2,58	0,13
1990	-2,51	-2,89	0,38
1991	-3,96	-3,49	-0,47
1992	-3,23	-2,68	-0,55
1993	-5,02	-5,51	0,48
1994	-2,93	-2,36	-0,56
1995	-3,03	-3,12	0,09
1996	-6,24	-7,15	0,92
1997	-5,78	-7,47	1,69
1998	-5,04	-6,56	1,52
1999	-8,75	-7,73	-1,02
2000	-7,46	-7,15	-0,31
2001	-11,67	-8,83	-2,85
2002	-10,87	-7,94	-2,93
2003	-8,52	-5,79	-2,73
2004	-5,42	-5,19	-0,23
2005	-1,25	-1,69	0,44
2006	-0,61	-1,60	0,99
2007	-1,63	-2,48	0,85
2008	-1,83	-2,46	0,63
2009	-5,54	-4,31	-1,23
2010	-3,63	-3,17	-0,46
2011	-1,37	-2,20	0,83

ÖZET

YÜKSEL, Cihan, **Yapısalcı İktisat ve Mali Uyum**, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abuzer PINAR, 271 s.

Bu çalışmanın amacı, ana akım iktisat anlayışına karşı yapısalcı yaklaşımı tüm detaylarıyla incelemek, düşünce okulları içindeki yerini kuramsal olarak netleştirmek, Türkiye ekonomisinin kendine has mali yapısı çerçevesinde mali uyum tartışmalarını yapısalcı yaklaşımın merkezine oturtmaktır. Bu bağlamda azgelişmişlik kavramı tartışılmış ve azgelişmişlik tartışmalarındaki yaklaşımlar içerisinde yapısalcılığın yeri incelenmiştir. İktisadın evrensel bir bilim olduğu (monoeconomics) fikrine karşı çıkan yapısalcı iktisadın iki ana çalışma konusu olmuştur: uluslararası dengesizliği anlattığı “ticaret teorisi” ve enflasyonun nedenlerini açıklamaya çalıştığı “enflasyona yapısalcı yaklaşım”. 1990 sonrasında ise yapısalcı gelenekte yazan iktisatçılar dikkatlerini kısa dönem makroekonomik istikrara çevirmişlerdir. Neo-yapısalcılar, sıkı para politikası ve devalüasyonla birleşen mali katılık şeklindeki “şok tedavisi” başta olmak üzere, ortodoks kısa dönem makroekonomik politika önerilerinin etki ve dirayetini sorgulamışlardır. Ortodoks istikrar ve yapısal uyum politikalarının en önemli unsurlarından biri olan “mali uyum”, ekonomide daraltıcı etki yarattığı ve sosyal refah düzeyini azalttığı için yapısalcılar tarafından eleştirilmektedir. Bu nedenle çalışmada 1980-2011 döneminde Türkiye’nin mali uyum dönemleri yapısal birincil denge hesaplamaları yapılarak tespit edilmiş ve mali uyum dönemlerinin ekonomik etkileri ortalama analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar yapısalcı yorumu destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Azgelişmişlik, Kalkınma, Yapısalcılık, Neo-yapısalcılık, Mali Uyum.

ABSTRACT

YÜKSEL, Cihan, **Structuralist Economics and Fiscal Adjustment**, Ph.D.
Thesis, Advisor: Prof. Dr. Abuzer PINAR, 271 p.

The purpose of this study is to examine all the details of structuralist approach against mainstream approach of economics, to clarify theoretically its position in the schools of thought, and to place fiscal adjustment debates into the center of structuralist approach within the framework of Turkish economy's specific fiscal structure. In this context, it was discussed the concept of underdevelopment and the position of structuralism in the approaches about underdevelopment debates. There were two main working areas of Structuralist economics against idea of the monoeconomics: "trade theory" related international imbalances and "structuralist approach to inflation" related reasons of inflation. Economists who have written in structuralist tradition have paid attention to short term macroeconomic stabilization since 1990s. Neo-structuralists have examined influence and acumen of orthodox short-term policy recommendations, especially a "shock therapy" containing a tight monetary policy, devaluation and fiscal austerity. One of the most important elements of orthodox stabilization and structural adjustment policies is fiscal adjustment and it was criticized by structuralists because of its contractionary effect in economy and reducing the level of social welfare. Within this study, therefore, fiscal adjustment episodes in period of 1980-2011 for Turkey was determined through structural primary balance calculations and analyzed economic effects of fiscal adjustment episodes via the method of means analysis. The obtained results have an essence that supports structuralist reviews.

Keywords: Underdevelopment, Development, Structuralism, Neo-structuralism, Fiscal Adjustment.